

HERVAY GIZELLE (1934–1982)

GYALOGMADÁR

*vérzik a térkép vonaglanak az eltérített vonatok
vérzik a fényképed a polcon - bealkonyodok
kiterített testek az utcán teherautóban kiskatonák
kaszárnyába viszik kenyerünk - nincs tovább
lecsupaszított kézzel lenyűzött lélekkel kiállok
a keresztútra még egy utolsót kiáltok
meghallod-e még tolat a szerelem vakvágányon
hörög a telefon berekedt tüdőnk térképe vaságyon
koponyánk térképe leltárban számozva iktatva rendben
marad a leltári szám arról hogy hazára lettem
szilvágombócot főznek az égen - szilvamag
zuhog jégeső - élünk még ez marad
lángol a törölköző bennégnék a varrottas pávák
moshatunk hazai mosóteknő vár ránk
árva a fejőszék fáznak a bethlehemi barmok
fázik a föld a holtaktól indulás kórházba bal-jobb
gyönyörűt akartunk párosan jáni hazai hóban
beleöszültünk ősz lett a Hargitán már hó van
árva gyalogmadár szemelget szemelget
gyalog indulok érted ha olvasod még e verset*

EGYÜTT

EGYÜTT 2020 / 2

XVIII. évfolyam
2020 | 2

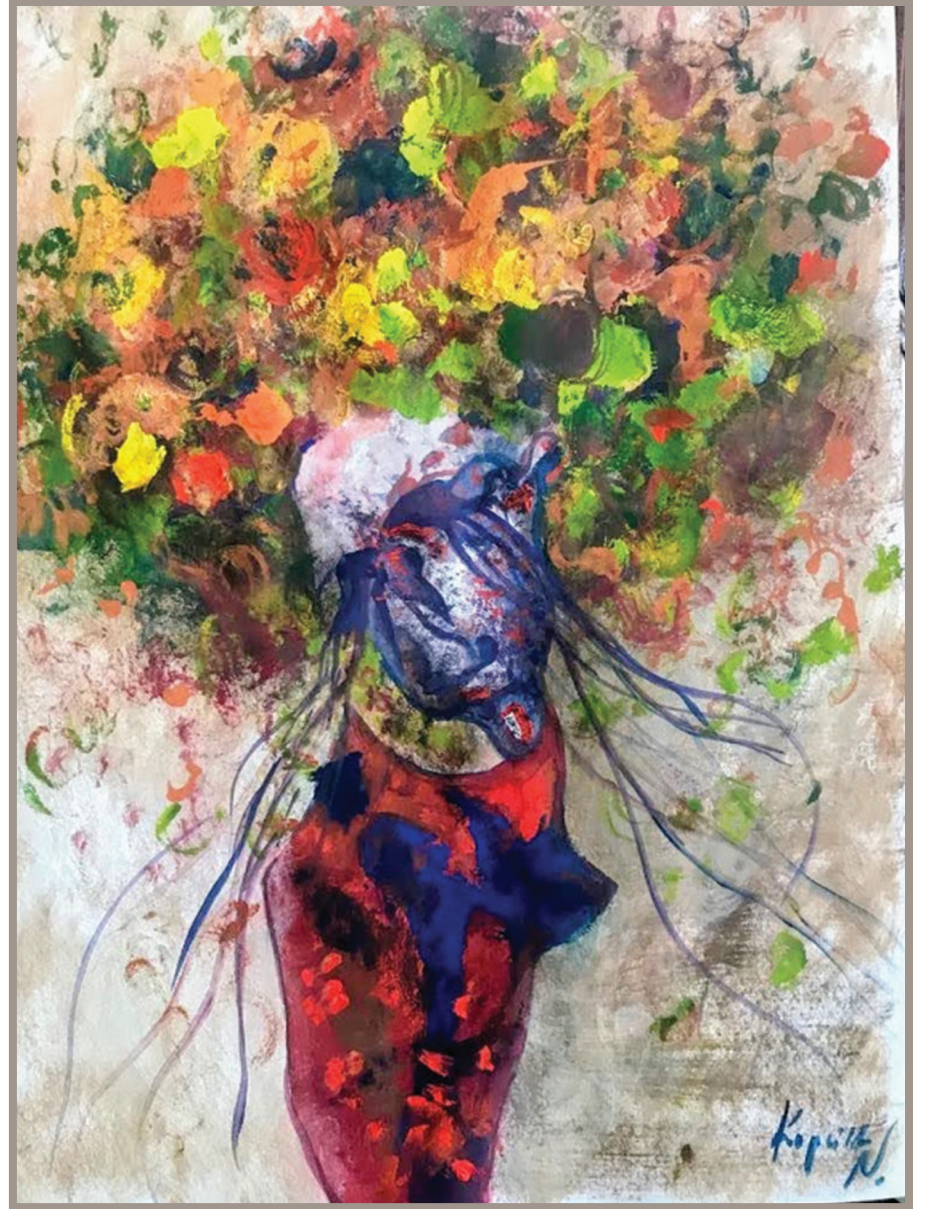
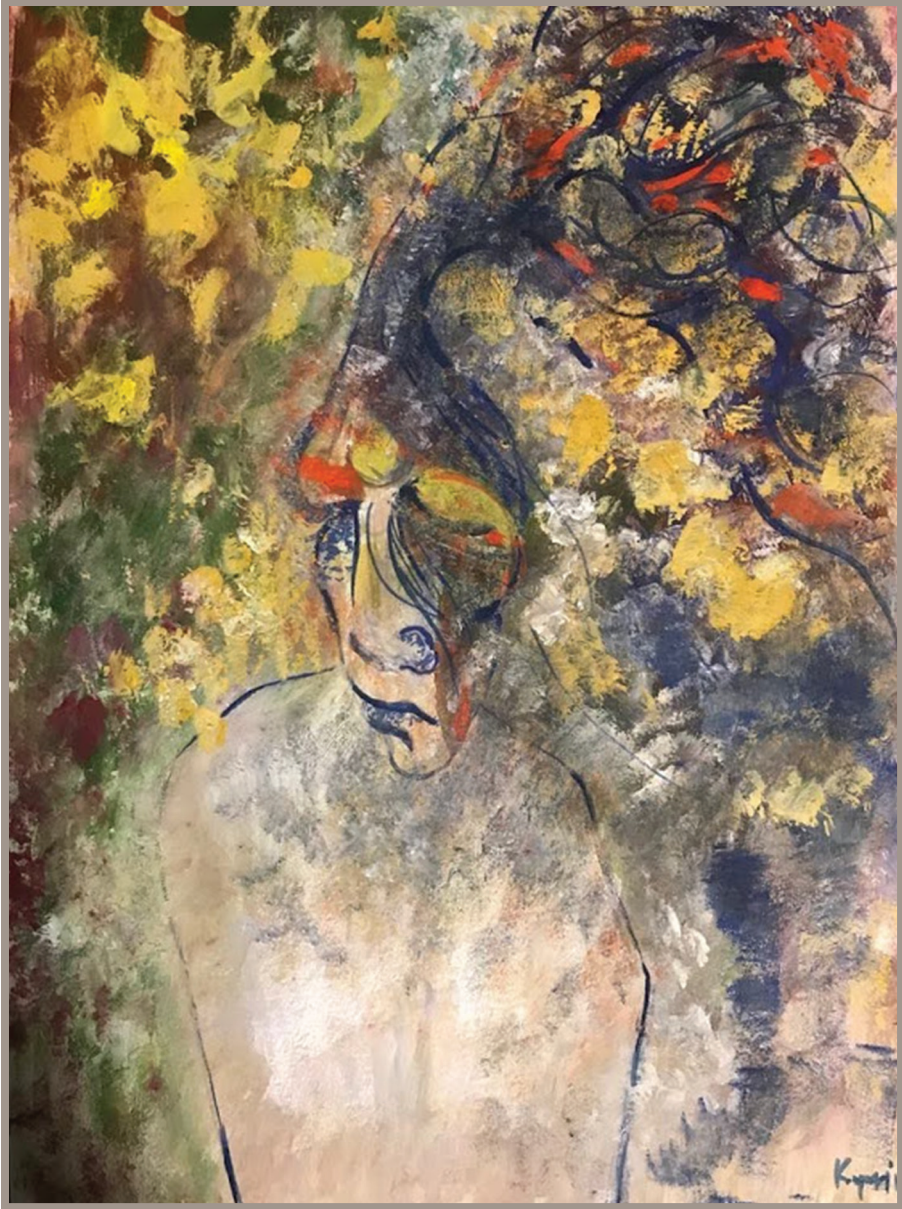
EGYÜTT

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG
KÁRPÁTALJAI ÍRÓCSOPORTJÁNAK
FOLYÓIRATA

irodalom | művészet | kultúra

BÍRÓ JÓZSEF, CSONTOS MÁRTA, FODOR GÉZA,
HERVAY GIZELLA, NAGY ZOLTÁN MIHÁLY, OLÁH ANDRÁS versei,
BARTHA GUSZTÁV, FÜZESI MAGDA, ORTUTAY PÉTER,
SHREK TÍMEA, VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ prózája,
BEKE MIHÁLY ANDRÁS, CSERNICKÓ ISTVÁN, DUPKA GYÖRGY,
TÓTH-OROSZ ENIKŐ, PENCKÓFER JÁNOS tanulmánya, FÁBIÁN BEÁTA recenziója

EGYÜTT

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG
KÁRPÁTALJAI ÍRÓCSOPORTJÁNAK
FOLYÓIRATA

EGYÜTT 2020/2

A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata, az 1965–1967 között Ungváron megjelent szamizdat jogutódja, újraindult 2002-ben

Felelős kiadó és lapigazgató: *Dupka György*

Szerkeszti a szerkesztőbizottság:

Elnök: *Vári Fábrián László* (szépirodalom, kritika)

Szerkesztők:

Csordás László (olvasószerkesztő)

Zubánics László (tanulmány)

Fábrián Zoltán (tipográfia)

Védnökök:

S. Benedek András alapító-főszerkesztő (1966–1967)

Pomogáts Béla irodalomtörténész

Tanácsadók:

Botlik József, Füzési Magda

Megjelenik kéthavonta a Bethlen Gábor Alap,
a Magyar Művészeti Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap,
valamint a Magyar Értelmiségek Kárpátaljai Közössége
és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet támogatásával

A szerkesztőség címe:

Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Európa-Magyar Ház
90202 Beregszász, Széchenyi u. 59B. Telefon/fax: +380-3141-42815
e-mail: kmmi@swi.net.ua, egyutt.lap@gmail.com

Az Együtt irodalom-művészet-kultúra számai elektronikus változatban is olvashatóak
a KMMI honlapján: kmmi.org.ua

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda: 13⁰⁰–16⁰⁰

A kiadó címe: Magyar Értelmiségek Kárpátaljai Közössége
88000 Ungvár, Posztolaki tér 5A. Telefon/fax: +380-312-643737
e-mail: dupkagyorgy@gmail.com **Közreműködő:** *Fuchs Andrea*

Készült: Shark magánvállalkozás
Lapengedély száma: 3T №682/274P
A folyóiraton nyereség nem képződik.

TARTALOM

BÍRÓ JÓZSEF: A mindenkori nemzetvesztőkhöz (vers)	4
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: A feltámadás ürügyén (tárca)	6
CSONTOS MÁRTA: A költő halála, Világalbum, Februári frontátvonulás, Irányvesztés (versek)	9
BARTHA GUSZTÁV: Trauma (regény, folytatás).....	13
FÜZESI MAGDA: Karantesz. Picasso karantén idején, Stoppolófa, gubavarró tű (tárca)	22
NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: Cseppjéből az apadó holtág (prózavers)...	24
FODOR GÉZA: Elunva már a rossz időt (vers)	35
ORTUTAY PÉTER: Bálint napi Mese, hab nélkül (novella).....	36
SHREK TÍMEA: Gyerekjáték (novella).....	46
OLÁH ANDRÁS: vészkijárat; [hátrahagytalak]; egy másik világból (versek)..	49
BEKE MIHÁLY ANDRÁS: A megalkuvás esztétikája... (naplólapok)	51
PENCKÓFER JÁNOS: Tudósportré egy popnemzet falán (tanulmány, I. rész) (Papp Endre: Görömbei András).....	60
CSERNICSKÓ ISTVÁN – TÓTH-OROSZ ENIKŐ: Az ukrán nyelvpolitika új iránya és az ország nemzetközi kötelezettségvállalásai (tanulmány)	78
FÁBIÁN BEÁTA: Nyelvpolitika a nyelvi tájképben (Csernicskó István: Fények és árnyak – Kárpátalja nyelvi tájképéből).....	90
DUPKA GYÖRGY: Történelmi zárandokúton a Kaukázusban és Euráziában. Magyar GULÁG-GUVPI-rabok Euráziában (Történelmi szociográfia, befejező rész).....	98
DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai kultúrkrónika, új könyvek.....	122

BÍRÓ JÓZSEF

A M ND NK R N MZ TV SZT KH Z

(- anyai nagyanyám emlékére -)

... - , hogy ...

tegezzel – íjjal – nyállal ... LÓRA MAGYAR ! –

no és ? ... nincs ezzel semmi baj

- , hogy ...

nemez – jurta – állítás ... sólyomröptetés –

no és ? ... nincs ezzel semmi baj

- , hogy ...

ERDÉLYORSZÁGDÉLVIDÉKFELVIDÉKKÖRVIDÉKKÁRPÁTALJA –

no és ? ... nincs ezzel semmi baj

- , hogy ...

becsület ... bátorság ... büszkeség –

no és ? ... nincs ezzel semmi baj

- , hogy ...

MAGYARORSZÁG ... A MAGYAROKÉ –

no és ? ... nincs ezzel semmi baj

- , hogy ...

BOLDOGASSZONY ANYÁNK ... ÁRPÁD APÁNK –

no és ? ... nincs ezzel semmi baj

- , hogy ...

(VAJK) – ... – SZENT ISTVÁN NÉPE –

no és ? ... nincs ezzel semmi baj

– , hogy ...

KERESZTÉNY HAZÁNK ... MÁRIA – ORSZÁGA –

no és ? ... nincs ezzel semmi baj

– , hogy ...

TRIANONI – DIKTÁTUM – NEMZETI – EMLÉKNAPJA –

no és ? ... nincs ezzel semmi baj

– , hogy ...

VÖRÖS – EZÜST – hétszer – vágott – *pajzsmező* –

no és ? ... nincs ezzel semmi baj

– , hogy ...

SZENT KORONA ... SZENT KORONA – TAN –

no és ? ... nincs ezzel semmi baj

– , hogy ...

a bajokat nem sorolom

– **s** hogy ... **miért nem ?!**

... **e z v i s z o n t** ...

: **m á r** ... :

IGEN-IGEN NAGY BAJ

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

A FELTÁMADÁS ÜRÜGYÉN

Megölték! Megölték! – siratja a vadgalamb azóta is, egyfolytában az ember Fiát. Elsírta magát azon a nagypénteki reggelen a mimózalelkű gyermek is, de hamarosan rátalált a vigasztalás. Fel fog támadni az Úrjézus, hamarosan itt a húsvét – hallhatta szavahihető felnőttek szavát, s a hír megerősítéseként édesanyja félrevonva versre kezdte tanítani. „Én kis múzsa, gyenge rózsa, nem járok még iskolába” – na, mondjad utánam. – Anyu, de mi az, hogy múzsa? – kérdi a gyerek. – Ne törődj vele, csak mondjad utánam. S ő engedelmesen ismétli: „Mégis tudom azt a rigmust, ma támadt fel az Úrjézus.”

A házban nagy a sürgés. A vājlingban két nyakaszegett tyúkra esik tekintete. Amikor ráöntik a forró vizet, nehéz, émelyítő szaggal telik meg a konyha. Gyomra a levegőre kényszeríti, meg itt amúgy is csak útjában van a felnőtteknek. Az udvar hátsó részén füstöl a kemence, de annál sokkal érdekesebb, hogy a ház előtt összeverődött kisfiúk emelkedett hangulatban fogadkoznak, hogy hány hímet is fognak a locsolkodással összeszedni. Otthon ő is megkapja az ibolyavizes kisüveget. Apja arra tanítja, hogy locsoláskor kissé be kell fogni a száját, mert másként hamar elfogy. S elérkezik a Feltámadás napja. A házak lakói megindulnak a harangok szavára. A két katolikus templom előtt minden jóval megrakott, hímzett kendőkkel takart kosarak várnak a szentelésre. Ha megtörtént, sugárzó arccal emeli fel mindenki a magáét, s indulnak haza, hogy a böjti napok után áhítattal szegjék meg a pászkát, a sonkát, vegyék magukhoz a megérdemelt boros poharat. Húsvét hétfőjének reggelén hímes tojások lefejtett héja jelöli a locsolkodó fiúcskák útját. A repedt héjú piros tojást nem muszáj hazavinni, út közben is jó étvágyal megehető. De hát mennyit lehet abból enni? Negyednap az ünnep bőséges maradékból nagymama nagy adag rakott krumplit készít. Ha jut bele a húsvéti főtt kolbászból is, még jobb ízzel fogyasztható.

Évek múltával már a süldő legénykéek karéjában, hétfő délután kezdődik a locsolódás. Nagypapa figyelmezteti: – Ha borral vagy mással kínálnak, ne igyál sokat. Vigyorgásig lehet, okádásig csúnya dolog lenne. Ekkor még nem is sejti, milyen nehéz azt megtartani, de egy kislányra gondolva, akit először készül otthonában meglátogatni, tartható az intelem. Amikor a szobában egymással szemközt ülnek, torkába tolult szívvel csak annyit kérdez

tőle, hogy az a nagyobb fiú, aki az iskolában gyakran legyeskedik körülötte, volt-e már locsolódni? – Ó, az ne is jöjjön – feleli a szép szalagos hajú, s ettől megnyugszik valamelyest a fiú zaklatott lelke...

Majd fél évszázaddal később, amikor a rendszert váltott, lelkifurdalástól szédelgő Közép-Európa a feltámadás ünnepére készül, Budapestről hazafelé tartva, barátaitól búcsúzkodva megkérdezi: – Ti hogyan fogadjátok majd az ünnepet? – Lemegyünk a kis vidéki telkünkre, ott húsvétolunk – mondja a feleség. Az a kis Pilis-széli telek ismerős. Réges-régi, revesedő faházikó áll a közepén. A tavaszi-nyári kerti munkák vagy szüret idején akár éjszakára is meg lehet húzódni benne, a fák árnyas alja szalonnasütésre egészen kiváló, de hogy a keresztény világ legjelentősebb ünnepét itt töltsse egy nem teljesen hitetlen, értelmiségi család, ahhoz ez a hely méltatlan. – Igen, az bizonyára nagyon jó pihenés lesz, feleli mégis arcára erőltetett mosollyal, miközben lelkében hirtelen támadt forgószél rombol, s ki is veti ki belőle az oktalan kérdést. – És ha itthon maradnátok, a szép tágas pesti lakásban nem lenne jobb? – Azt már nem! – feleli ingerülten a ház asszonya. Majd jönnek csapattostól, becsöngetnek a mindenféle gyerekek, felnőttek, hogy locsolkodjanak, aztán meg csak a pénzt várják. Az utazni készülő elkomorodva bólint. Akár igaza is lehet, valóban nem veti fel ezt a családot a jómód. De hogy idáig jutott a világ, azt nem könnyű feldolgozni.

Hazatérve aztán, családjá körében rátalál a nyugalom. Isten vidéki hajlékát megtöltik a máskor lótó-futó, ám a jeles alkalomra megpihenő, ünneplőt öltött emberek. A nagyéneket még magasra emelt tekintettel fűjják, de az ígehirdetés alatt mélyen meghajtják fejüket. Egészséges büntudat lesz rajtuk úrrá, s ebben az állapotban készülnek az Úr testének és vérének befogadására, várnak alázattal a feltámadott Krisztustól nekik is kijáró feloldozásra...

Húsvét közeleg ismét. Áprilisnak eszébe sem jut most bolondozni, az alkalomhoz illő méltósággal ragyog. Aminek zöldülnie kell, az levelet bont, a virágok rendelt idejük szerint nyílnak, de valami még sincs rendben. Vírus öfelsége takarításba kezdett, s a közterületek Kárpát-medence szerte kiürültek. Sajtóhír teszi szavá, hogy Beregszászban a kóbor kutyák is eltűntek az utcákról, de az még csak hagyján. Mumbai, Bukarest, Budapest, Róma, Párizs és New York utcái szintén konganak, mintha valami intelligens, zajtalan és felmérhetetlen kimenetelű atomháború ereszkedett volna az emberiségre. A gyengék félelme és a bátrabbak bizonytalansága alakítja most a napokat, teszi rapszodikussá a megszokott életritmusokat. Ki képes erre a helyzetre cáfolhatatlan magyarázatot adni? Pilinszkynek lehetnének rá méltó szavai,

de ahogy cigarettája füstjét, az ő rendkívüli értelmét-lényét is rég magába fogadta az egyetemes szellemvilág. Hát akkor hová forduljon az ember?

„Ne féljete!” Valamikor – a „legragadozóbb hatalom” regnálása idején – ezzel a bibliai tanáccsal erősítette a keresztény világot II. János Pál, a Szent. Rendben van, Uram, nem félek. De ha kilépek az utcára, s ott véletlenül elköhintem magam, miért áll meg mindjárt a legközelebbi járókelő, miért szikrázik felém gyanakvó szeme? Tudom: ő a tanács ellenére fél. Ha családom férfi tagjaival találkozom, nagy elővigyázattal csak öklünket érintjük össze. Nyugtass meg, Istenem: az egymás felé nyújtott kezek együttes hossza, ugye, kitesz másfél métert? Mert többek között erre intenek a tanult, védelmünkre rendelt, fehér köpenyes angyalok, miközben – tudjuk – ők is telítettek a félelemmel. Ha nem így lenne, nem lehetnének felelősségük teljes tudatában, de mert embertársaik gyógyítására tettek esküt, az ő arcukat messze elkerüli a remegés. Tudnunk illene: ők egy kaszttal fölöttünk valók, s erejüket jórészt annak hitéből merítik, akinek most a feltámadását várjuk. Várjuk, mert azt a bizonyos rigmust vétek lenne elfeledni. Ha ezzel egyetértünk, ne keseregjünk többé. Emelje fejét bennünk a remény és mosolygjunk egymásra – akár az arckötő alól is.

A KÖLTŐ HALÁLA

emlékvers

*Arcod felszúrt csillag
vaktérképen, nedveid
megszáradtak, már ajkadon
sem látszanak a kérdőjelek,
csak árnyékok tapad az égre.
Odalent, törékeny csontjaid
apró táptalaj-szigetein
terjed a tiszta, növényi béke.*

*Mert csak a virágnak van
feltámadás. Te már elvesztettél
minden magot, szétszórtad
álmaidat terméketlen szirteken,
sokszor vártad kezedbe simult
vándorbottal a fordulatot.*

*Még mindig tél van, a kertek
illata már rég kiszökött az
üres csigaházakból, sejtjeid is
felszívta valami parazita, de fényed
ott ragyog a madarak pupilláján.*

*A mélység pedig már nem számít,
csak a nem látható maradt ott a
Nagy Transzformátor boszorkány-homlokán.*

VILÁGALBUM

*Vlagyivosztok és Sándorfalva
között sodródik a tömeg,
a sok smiley álmodban is
kísért, mint vigyorgó, kozmo-
polita szörnyeteg, – a téli fagyban
és a nyári kánikulában ott vonulnak
a kommentekben a felmagzott
hangulatjelek.*

*Minden csupa önámítás, -
a színes forgatagban színváltós
virágok, viharba gyökerezett fák,
epermintás mosdótálak, keleti
fűszerekkel turbózott ételhegyek,
kutyák mintás téli zakóban,
megsegített, féllábú koldusok,
s az idomárt ölelő medvehegyek.*

*S te ott szorongsz a Nagy Puzzle
határvonalán mások örömébe
mártva, – nem találsz a helyed.*

*Úgy látod, nem neked tárul az
ég kékje, csak egy hétköznapi
árnyék vagy a Nagy Tömegben,
a többiek hozzád képest magaslaton
állnak; te vagy a perifériára
szorult Egyedüllét, - s ahogy rád
lapátolják a világ virtuális gyönyörét,
jobbnak látod visszatérni abba
a légtérbe, ahol vágyaid visszahúznak
a valóság rothadó, mégis tiszta levegőjébe.*

*Ott úgy fordítod ki a világot sarkaiból,
hogy a négy égtáj pórúsein te húzod
át a tartókötelet, s látod, hogy a másik
fél, csak azért, mert magaslaton áll, még
ugyanolyan alacsony, mint az összes többi.*

FEBRUÁRI FRONTÁTVONULÁS

*A szél tépett lepedőjén
több sebből vérzik az indulat,
próbálsz összehúzni magad,
a felhők szennyes váladéka
tócsákba gyűlik alattad.*

*Csak díszletjelzés maradt
a letört faág, plastik zacskók
lógnak a holdkorongon,
rosszak az előjelek. S mikor
azt hiszed, lemaradt tőled
minden, s távolodik a füstös,
benzin-marta táj, a lenti
ablakkeretekből visszanéznek
rád a halványuló macskaszemek.*

*Homlokodhoz simul a vénülő
hiány, szorosan ölel, mert
mégiscsak könnyebb veled,
te meg önmagadhoz lealacsonyodva
magadba töltöd azt a nehezen
szerzett, megőrizhető keveset.*

*Az esélytelenek súlytalan
lebegésével próbálsz sodródni
napkelet felé, de minden csak
öncélú küzdelem, kapaszkodás
a világ mérlegén. Végül párolgó
vízcsepp maradsz a napon, s már
nem érzed Isten tenyerét a válladon*

IRÁNYTÉVESZTÉS

*Megint remeg az iránytűd,
szédülsz a körpálya vonalán,
fekete pillék repítenek északra,
mert nincsenek már jogaid
a déli tengereken, versenytársad
hangját sem hallod,- megbújik
a díszletek mögött, s te még
mindig keresed, ami nincs,
megsemmisülsz emlékeid
gyönyörein. A hajnal rongyaiból
kirázod az éjszaka reszelt követ,
pályádról levonul a virágpehely
körmenet. A széthordott port
elmossa a savas eső, álmod füstje
hiába száll magasba, nem veszik
észre a jelet; nem veszik át tőled
a szaporított kenyeret, s halat.
Odaát valamit nem felejtenek,
neked meg csak emlékezni szabad.*

BARTHA GUSZTÁV

TRAUMA

IV.

Hat hete jöttem haza, de gondolataim, érzéseim még oda-vissza ingáznak az országhatáron.

„Lettem örökömbe hazajáró lélek.”

Arany János.

Szabadság!

Ne csiklandozz, Szilágyi Ádám! Miért, miért... Nem nézve az apróra, Albinak kétszáz dollárral tartozom, anyunak meg, huhú! Após, szerencsére, apránként leszámítja az apró kölcsöneit.

Eszter vajon mit tart számon?

A pénz a pénzen múlik, akinek több, annak több jut, az természetes. Nekem egy fölös petákom sincs, így a reménybeli pénzecske másoknál landol, ez törvényszerű. S ez még nem elég...

Egymáshoz tartozunk, Eszter, nem lenne szabad adóssággá konvertálni az életünket. Ezekért én neked tartozom, te azokért nekem tartozol... Míg egybetartozunk, nem lehet külön számlánk. Különben úgy leszünk, mint a szüleid. Megtanulunk nagyhangon bezzegelni, ilyenezni-olyanozni, osztzkodni: az enyéim, a tieid... A nagyapáktól és nagyanyáktól egyvalamit örökölünk: az életünket és a jelenünket. Pontosabban a következményeit annak, amit a nagyapáink és nagyanyáink cselekedtek, vagy amit nem tettek meg. Minden egyéb, kezdve a géntudománnyal, befejezve a lélektannal, csak részzigazságok. Szerintem. Nem igaz, tudod, hogy nem vagyok olyan, nem ütöttem apura! Apu szerette a nőket, igaz, de anyut a legeslegjobban, és én téged még annál is jobban.

Hogy bizonyítsam?

Gondolj a reménybeli unokákra, nélkülünk nem fognak megszületni.

A jövő bennünk van, olvastam valahol, abban, amit teszünk, gondolunk vagy érzünk, és nem előttünk.

Érted, drága Eszterem?

Nagyapám, tűzön-vízen, ezer kilométereket maga mögött hagyva vergődött haza a Gulágról, hogy utóbb megismerkedjen a nagyanyámmal, hogy anyu megszülethesen. Márpedig ha anyu nem születik meg, akkor én sem

vagyok, és az áldatlan helyzetünk sem áll elő, vagy ha igen, akkor az másokkal esik meg. Nincs ha, ne rontsuk el az életünket gyerekes feltételezésekkel. Tudod, a történelemben sincs olyan, hogy ha, hogy ez vagy az, nem ekként, hanem akként történik, akkor ma, huhu, de jó világ lenne. De nincs. Utólag mindig az folytatódik, ami ekként történt, s nem az, ami akként történhetett volna. Márpedig ha ez az állítás igaz, akkor az emberi sorsra kivétíve is igaznak kell lennie. Ne büntesd magad, kérlek! Mert, mert... Számunkra sincs ha, vagyis nem szabad lennie! Megtehetném, hivatkozhatnék arra, mert én sem vagyok szent, hogy ha nem lopják el az irataimat, a telefonomat és a pénzemet, akkor most aranyéletünk lenne. De nincs...

– Nagyon elhallgattál – forog a kormány jobbra-balra, ritmusát Albi mutatóujja szabályozza. Játssza a nagymenőt, s a hanghordozásából ítélve nem elégszik meg a kotykák kerülgetésével, szekálni sem rest. Ki mást... Áh, mindig ez van, ha csáléra áll a szénája. Haragudjak érte, minek? Nem véletlenül rohant utána a nagymama, valójában a tantija, vagyis a nagymama, hogy falun is értsék. Valahol, valamiben nagyot koppanhatott Albikájának az a kopasz feje. Persze hogy megpróbálta elhallgatni, aztán letagadni, mint szokta, de egy tantit nem lehet csak úgy megvezetni. Nem ám, Albert Adalbertovics!

– Károd származik belőle?

– Ni, te! – fogja két marokra a kormányt Albi. – Kezdek bizományozni, hogy visszapattan hozzám a pénz. Csak viccelek.

– Eszter járt az eszemben.

– Mit mondok majd először is...

– Ez nem vicces. Szerda óta nem tudok közel kerülni hozzá. Amint megszólalok, azon mód hátat fordít. Hiába ülök át az ágya másik szélére, hozok széket a folyosóról, nem és nem hajlandó végighallgatni.

– Csodálko-ol-ol – a kishídnál buktató magasodik az úttesten. – Baszd meg, elharaptam a nyelvem! – Nem tudtam, hogy Albinak ilyen hosszú nyelve van, majd a visszapillantó tükörig ér. – Passz! A francba, addig-addig, hogy kimurelek melletted! Merre jártunk?

– A Nagyközön.

– Nem úgy érte. Figyussz, a professzori dumádtól a kőnek lába nő, hogy tudjon elfutni tőled. Szép a mosolyod, a hajad, a hangod meg a... a többid. Ilyen duma kell a nőnek, nem a második világháború.

– Eszter a feleségem.

– Legalább nem kell naponta elcsábítanod. Mit nézel? Bá! Amikor meg elkelne egy kis udvarlás, chipi-puszi csóka, te történelemből ekzámenszel,

ide a bökött, ha nem. Az meg hátat fordít? Phöh, mi egyebet fordítson, választási szórólapot? Nehogy má' komolyan vedd, amit mondtam!

Ha a világ dióhéj lenne...

Egyszer-eyszer nem a fejem kongana az ürességtől.

Vicc: magáncélra.

Az iskolában lehetek okos, a társaságban művelt, odahaza bölcs, de a városi klinikán járva össze-összeszorul gyomrom. Se okos nem vagyok, se művelt, se bölcs. A tétovák közt ellenben első leszek, miközben folyvást átértékelek. Az iskolai tananyag, például, gézkötés lesz a háborúk okozta sebeken. Holott a nemzet- és államszervezés, vagy a békés építőmunka ugyanúgy a történelem része. Mért a háború, miért nem a béke, hmm, Ádi? Szeretném, de képtelen vagyok a kérdést elbagatellizálni. Képzetelemben mind bőségesebben üt át a vér a tankönyvek dátumokat és a történelmi személyiségek neveit felsorakoztató hosszú és érzelemmentes mondatain. Nem a támadó, megkerülő vagy bekerítő hadmozdulatok tényszerű leírása miatt, vagy mert a tanulókkal nem bátor vitézeket, zseniális hadvezéreket láttat, hanem talán azért, mert emberveszteségnek könyvelni el a halálba egzcírozottak tízezreit, százezreit...

Fehér köpenyek, klórszag és a történelem, ez van, Ádi.

Valóban?

Anyu imádja a folyamatban lévő ügyeket előre lerendezni.

Napközben a telefon már-már füléhez nő.

Eszterrel nincs más dolgunk, vagyis nem lesz más dolgunk, mint hogy kenterre váltsuk és nyélbe üssük az elképzelését az orvosi kivizsgálást és a kórházba való befekvést illetően, elvben.

Anyu képtelen okulni a kudarcaiból.

Időben érkezni annyi, hogy nyugodtan várhatunk. Értelmező szótáramban a nyugalmon a hangsúly, és ez egyenértékű a türelemmel. Azt tapasztaltam, hogy a klinikák recepciós nővérei türelmesek, talán mert hozzátartozik a munkaköri kötelességükhöz, mint ahogy az is, hogy egy-egy vállrándítással otveteljen a türelmetlenül okvetetlenkedők kérdéseire. Milyen egyszerű. Mindenről ő sem tudhat, ahogyan én sem. Munkahelyen, társaságban, odahaza: állíthatunk valótlan, hitelt adhatunk a légből kapott híreszteléseknek, de a klinikán, ahol a váróteremben és a folyosókon várakozó betegek többségén már-már tapintható az aura: a reménykedés és az elfogadás; az elmúlás és a minden hiábavalóság érzetének szerteszóródó sugárzása, ami jobban át- és megvilágítja az embert, mint egy röntgengép, több mint ostobaság.

Miért, miért...

A recepció nővérnek a mindenről és mindenkiről tudás nem tartozik a munkaköri kötelességei közé.

Aznap erről megfeledkeztem, és kis híján magamról is.

Amint átléptük Eszterrel a klinika küszöbét, menetrendszerűen összeszorult a gyomrom, és semmivé lett az okosságom, műveltségem, bölcsességem, vagyis, amit annak hittem.

Nyugi, Ádi!

Időbe telik, míg a nővér felveszi az adatokat, és sorra kihuzigálva a szekrény sor fiókjait, előkeresi a beteg egészségügyi fejlapját. Ja, és sorszámot oszt, ha ugyanarra az orvosra többen várnak. Ez a dolga, nem más, és semmi köze ahhoz, hogy benned háborúk dúlnak, és újraosztják a világ erőforrásait.

Nyugi, Ádi, nyugi!

Bassza meg!

Anyu, anyu... Kellted neked előre lerendezni, telefonálgatni egész nap: sikerült belőlem hülyét csinálnod.

Meddig várjunk?!

Rendel ma egyáltalán a főorvos?

Máskor is ennyit késik?!

A kérdéseimmel ostorozott nővérke mind kétségbeesettebben vonogatta vállát, és mintegy segítséget remélve hordozta körbe-körbe riadt tekintetét a váróteremben.

– Nem tudok időpontról, tessék leülni, várni, kérem!

Hogy milyen érzés leforrázottnak lenni, hát...

Mindent ő sem tudhat, szegény, mint ahogyan én sem.

– Izvinyi! Pozsálujstá, prosztyi mnye!

Mióta hazajöttem, van, hogy egy szőnyegre hullt tollpihén kiakadok: káromkodok, veszekszem, dühöngök. Tovább is van, mondjam még? Le-
mondtam a kávéról és a zsíros ételekről, nyugtatót szedek. Szedek! Azon
élek. Mi lesz, ha az egyik tanórán elkezdek ordítózni, dühöngeni, vagyis a
rémálmom valósággá válik? Hmm?

Veszekedni veszekedtünk nem egyszer, de apád soha nem üvöltözött –
bizonygatja anyu, amint kissé megnyugszom, de ezt már sokszor elmondta.
Ami új, az aggodása: mi lesz Eszterrel, ha hazajön a kórházból, és minden
este ezt fogom csinálni. Micsodát? Ja. Nekem kellett volna a kórházba
befeküdnöm – oldanám a nyomott hangulatot. Anyu nem vevő rá. Odahaza
lenne Eszternek a legjobb – tanácsolja –, míg lelkileg rendbe jöttök.

Ja!

Na, azt már nem, és azon kapom magam, hogy újfent a hangomtól zeng a ház.

Eszter, segíts, ne hagyj magamra!

Amint elfordultam a pulttól, feleségem egészségügyi kartotékjával a kezemben, egyedül a széksor mellé lerakott, a kórházban szükséges holmikat tartalmazó vállszíjas, kék színű utazótáskám köszönt vissza rám. Néztem jobbra, néztem balra, Eszter sehol. Az ajtón nem ment ki, az emeleti lépcsőn nem ment fel, a recepciós pult mellől mindkettőre rálátni. Hová tűnhetett? A fogászat és a röntgen osztály ajtaja előtt néhány ember várakozott, vas-kos mappával a kezében, kigombolt fehér köpenyben, fiatal orvosnő vagy netán szesztra, kettesével szedve a lépcsőfokokat, igyekezett az emeletre. Az orvosi rendelőkbe nem lehet csak úgy besétálni. Bár, ki tudja... Még ez is! Nyugi, alighanem az egyik oldalfolyosóra tévedt. Tuti. A városban járva nem állja meg, hogy ne olvassa el a reklámplakátokat és az erről-arról szóló hirdetésményeket, persze, az egészségügyi szaktanácsokat, szabályokat népszerűsítő tablókat olvasgatva, hát persze...

Van isten!

Odahaza, az elmúlt pár napban, Eszter vagy sírt, vagy aludt. Anyu és anyós csak közös erővel tudtak némi ennivalót belediktálni. Aztán lefeküdt és elaludt, hogy fél óra vagy egy óra múlva, felüljön az ágyon és sírjon hajnalig. Anyu nem kérdezgette, anyós nem faggatta, nem voltak kíváncsiak a részletekre, mindketten pontosan tudták, hogy mi történhetett, min ment keresztül. A tény tragédiának önmagában elég. Megerőszakolták, elindult a drágaság után, és valahol útközben... A konyha bezárt ajtaja mögött még elhangzott, hogy nem egyen-ketten, hanem többen. Ki tudja, hányan! Adjunk hálát az Úrnak, hogy élve hazakerült.

– Sikeresen átjöttem a határon, hajtok nagy nyugodtan, s közben látom, hogy egy síró nő ül az útszéli árokparton. Jócskán elhaladtam, mikor belém nyilallt, te, ez nem Esztike volt?! Curukk, vissza. Szólok hozzá, Eszter, te vagy az? Mellélépek, rám emeli a könnyes szemét, és néz rám, mint száz idegenre. Megismersz, Albi vagyok, a szomszédotok. Egy hang se. Erre kinyitottam a kocsiját, ölbe vettem és beraktam az első ülésre. Nem volt vele táská, egyedül az útlevele, az is a melltartójából kandikált ki.

– Van Isten!

– Köpj az égbe, és állj alá!

V.

Ugyanaz a kéz, a körmök tiszták, tenyereken az élet, a szív, meg mit tudom én, milyen vonalak még. Mélyek. Meglehet, hogy a sorsomat illetően jelentéstartalmuk sem árnyalatnyi. Sajnos mit sem tudok a tenyeremből megjósolni. Kvázi az út menti, fedett átjárós, sokablakos, gipsztukkós házak a városi mindennapjaimhoz tartoznak, azaz, hozzám is, de esetükben nem nehéz profétának lenni. Gyerekkoromban, míg keresztapu a Kórház úti gasztronomot vezette, kismilliószor elmentem előttük. Furcsa, árnyszerű emberek jöttek-mentek az udvarokon, s kilépve az utcára, mogorva arccal zárták kulcsra a kapukisajtot. Az ablakba nem könyököltek ki, ünnepnapokon sem, a sarki kocsmá vendégei lehugyozták a házfalakat. S nem kizárt, hogy szólni sem szóltak egymáshoz, és... és évszám nem mentek át a szomszédba. Kisgyerekként még sok minden egyebet beleképzeltem és több furaságot kiolvastam a látott dolgokból, s persze eltúloztam őket. Választ a fonáságok miértjére nem tudtam adni. Miért, miért... Például, mert a tele cekker mind mélyebbre húzta a vállam, meg igyekeztem mihamarabb magam mögött tudni az utcát, és odahaza sem kérdeztem utána.

Apu, ott bácsik miért borostásak?

Anyu, ott a nénik miért olyan csúnyák?

– Albi, tudtad, hogy a háború előtt ezekben a házakban zsidó családok éltek?

– Mamám mesélt ilyesmiről.

– Orvosok, ügyvédek, kereskedők... Érdekes, a kommunista zsidók, kis túlzással, mind egy szálíg túléltek a világégést. Himlerék a polgári réteget likvidálták a koncentrációs táborokban.

– Nincs bajod? – kérdez vissza Albi, és addig-addig fészkelődik az ülésen, hogy a kocsis kis híján megáll. – Bassza meg, nekem ahhoz mi közöm?!

– A szovjet vezetés egy katonai ezredet telepített a városba, pereputtyostól. A háborús veteránok persze tökéletesen lelakják az ajándékba kapott házakat. Azt nem értem, Albi, mi a fenének pacsmagolják át sárga színűre a repedezett, málló vakolatot. Egy általános remont jobban ráférne az épületekre, nem gondolod?

– Tudi, vannak zsidó havereim Nyíregyén, üzletelünk, semmi bajunk egymással.

– Másról kérdeztelek.

– Sárga lett a dívatszín.

– A mi utcákban miért nem divat?

– Passz!

Eszter egyik délután kitámolygott a garázsba és egy üres szemeteszsákkal tért vissza, és szipogva, pityeregve ától cettig felforgatta a ruhásszekrényt. Térdig gázolt a szétdobált a ruhaneműben. Anyu nem szándékozott, én meg nem tudtam elejét venni, este lett, mire az iskolából hazaértem. Anyu az szobaaajtóban hitetlenkedett, adta az értetlent. Tudta, hogyne tudná, hogy a fejszoválas és a sóhajtozás csak a semmire gyógyír. A semminél azért kicsivel több történt, míg oda voltam, anyu. Ja, és te ne lennél tisztában azzal, hogy mi játszódik le Eszterben! Anyósomról elhinném, mert három gyerek mellett nem maradt energiája arra, hogy apósom félrelépései okán különb életre vágyjon. Félévente bőröndbe csomagolja leszerepelt ruhatárát, és felcipelje a padlásra.

– Elenem lázad? – kérdeztem sűgva.

Anyu kifordult a konyhába.

Anyu, mielőtt feltette főni a vacsorát, elmosogatott.

Anyu a konyhasúrolást sem halasztotta későbbre.

Értelmező szótáramban anyu viselkedésére található magyarázat, de ha annyit mond, hogy ő, talán azzal is beérem. De így! Anyós tudomást sem vett rólam, mikor végre befutott. Teljességgel belevesztem a fotelba – máskor idehaza fogom kijavítani a dolgozatfüzeteket. A francba... Nincs halálán, igaza van a kolléganőmnek, rontani nem ronthat a helyzeten, ha Eszterrel, oda-vissza, átbeszéljük a dolgainkat – hogy anyud mit hisz vagy anyósod mit gondol...

Bíz' isten, rájuk töröm a konyhaajtót!

Kapnak még öt percet.

A hátam mögött nincs több sumákolás!

Holnaptól...

Holnap mi lesz?

Leiszom magam a sarki kocsmában? Phh! Persze, aztán záróra után gajdolva hazabotorkálok, le- és végig hugyozva az utcafronti házfalakat és a járdát.

Még egy ilyen remek ötlet...

Eszter befelé sirt, tés kétszer-háromszor kézbe vett, szétteregetett egy-egy ruhadarabot, míg a szemeteszsákba került. A piros színnek kismillió árnyalata van, és még annyi emlék fűződik egy kendőhöz, szoknyához vagy blúzhoz. Lehet bármilyen nagy és mély egy szemeteszsák, Eszter, a múltunkat nem lehet belegyömöszölni. Ja, és mi lesz az elárvult kiegészítőkkal: retikulókkal, bőrvöekkel, és selyemkendőkkel, és sálakkal, na meg mivelünk. Belegondoltál? Jó, rendben, abban igazad van, hogy nem mi vagyunk a ruhákért. De... de az a blúz jól áll rajtad, szabása egy az egyben passzol az alakodhoz,

színe az arcodhoz, és... és... Na, kérlek, ne dobd ki! Miért, mert van rajta néhány piros virág, dísznek, dekorációnak...

Kár érte!

Ennyit ér az ajándékom?

Háromszor indultam el, tértem vissza a ruhásbolt kirakatához, míg rászántam magam a vásárlásra. A próbababa testalkata, magassága kb. hajazott Eszterre. Meglepi lesz, slussz. Egyhamar nem megy ki a divatból a halványzöld érzéki szín. Szerintem. Lesz öröm, illegés-billegés az állótükör előtt. Megérdemli, vagyis kiérdemlem éjszakánként a gyönyört, a feloldódást Eszter aurájában. Kis önző! Ja! Fura jószág a szerelem, főleg, ha olykor-olykor kissé túlbonyolítom. Nem a szeretkezést, a hozzá vezető utat. Megesik néha, hogy kész labirintus.

Lássuk, mennyi az annyi! Huhu!

Lespórolom, egy ideig mellőzöm a romantikát.

Lemondok a sörről, például. Tíz nap alatt az ötven hrivnya, húsz nap alatt száz...

Fél percig sem függök anyutól.

Szabadság!

Ülsz a szőnyegen, egy fekete színű nejlonszák mellett, és elég egy piros pötty egyik-másik ruhaneműn, hogy meg akarj tőle szabadulni. Mért ne?! Nekem is van néhány vérvörös színű pólóm, bordó csíkos gatyám, egy piros kockás ingem – országomat egy zsákért! Eszter, amit végzünk, költözünk vissza az antarktiszi Paradicsomba.

Pucéran, hová máshová?

A pokolban nem lehet fázni.

Nekünk hideg kell: deres fa, jégcsap az ereszen, hóvihar a pusztán.

Miért, miért...

Ha tudnám a választ, nem a kibaszott fotelben lapítanék, értetlenkednék azon, hogy miért teszed, amit teszel.

Na, miért? De őszintén!

A második világháborúban a Magyarországra zúduló felszabadítók, a női lakosság jó harmadát megerőszakolták, hogy tudjad. És... és egy nő sem dobta szemébe a ruháit, hagyta szenvedni az urát, a családját: anyát, apját és az anyósát is persze.

Tudom, hogy nehéz az esetet feldolgozni, hagyd, hogy segítsek!

Próbáld elképzelni, például, hogy háború dúl, és én megsebesültem, és hadifogságba kerültem, vagy... vagy közúti baleset ért, és kómában fekszem

valamelyik pesti kórházban. Teszem hozzá, senki nem tudja ki és hová való vagyok. Közhely, Eszterem, de az élet valóban nem áll meg.

Belátom, vészjóslóan nézhetem ki, amint talpra szökkenem, bár nem állt szándékomban, de, de meg de, a fotelban kuporgó szerencsétlent még a rosseb se veszi komolyan.

– Bármi történt, attól én téged még szeretlek.

– Minek?

Eszter, három napig egy szót nem szólt hozzám, sóhajt sem küldött felém. A sírásának kismillió jelentése van, mást jelent anyunak, és megint mást anyósnak. Após tíz percig bírta hallgatni. Talán azért, hogy lánya keserves sírása ne az elmúlást jelentse számára. Megfogadta, ha élve hazakerül Eszter, fél évig nem iszik – mentegette anyós, a konyhában mégsem vette ki apósom kezéből a poharat.

– Remek egy ember vagy – anyu állt a szobaajtóban –, direkt csinálod?! Mire kértünk? Eddig tartott, ennyit ér az ígéreted?! Apád, ha azt mondta, igen, akkor igen, ha azt mondta, nem, akkor nem...

– Apu így, apu úgy... – vágtam közbe. – Nem apuról van szó, vagy a felásatlan kertről meg az Irodáról, hogy ne menjek messze. Tudod mit, megyek, ha kell, az úristenig elmegyek...

– Rád fog rogygni, nem rám.

Anyu, anyu...

Nem emlékszem, mit ordítottam össze, anyunak hetekig volt mit a fejéhez vadosni. Mért nem akkor adott egy jókora pofont, mikor kítátottam a számat, vagy rángatta ki a nadrágomból a bőrvet, és csitt-csatt, addig csépelte volna velem, míg mozdulok. Hmm? Másnap szót nem szólok, és az sem kizárt, hogy megköszönöm. De így...

Az ember nem érzéketlen zászlórúd, anyu, hogy mindennap más és más színű lobogókkal hivalkodjon, vagy amit épp erőszakkal ráaggatnak. Csehszlovák, szovjet, ukrán, maholnap az EU zászlaja.

Mi loboghat még a szélben?

A halotti lepel?

(Folytatjuk)

FÜZESI MAGDA

KARANTESZK

PICASSO KARANTÉN IDEJÉN

Szembesülni a valósággal. Lerázni magunkról az önelégültséget. Kikapcsolni azt a vízcsapot, amelyből éjjel-nappal folyik, hogy ez nekünk jár. Aztán tudatosítani, hogy már nem jár nekünk semmi. Eddig sem járt, csak azt hittük, hogy a világ a miénk, mindent megtehetünk-megvehetünk. Tegnap még majd megbolondultunk a kirakatban látott türkizszínű blúzért, ma már jó a szekrény mélyéről előbányászott kinyúlt pulóver is, merthogy itthoni munkához az a legkényelmesebb. Tegnap még egymásra tornyozott folyóiratok és könyvek néztek vádlón, ma hívogatón kacsintanak és boldogan töltünk el velük egy pásztorórát, mert nincs is annál léleképítőbb, mint ha fél évvel ezelőtt publikált fontos dolgokat fedezünk fel a saját íróasztalunkon.

Hihetetlenül felértékelődtek tárgyai. Ezt az üvegmanufaktúrában utánam ugató kiskutyát sok évvel ezelőtt hoztam haza Parádsasvárról. Még akkor elkereszteltem Picassónak, mivel maradék anyagból alakította ki a mester, és öt színben tündököl. Világoskék a szeme, sárga a nyelve, egyik első és egyik hátsó lába fehér, a másik kettő világoszöld, az elsőt ügyesen felemeli. Egyik füle fehér, magasba lendülve hallgatja a kinti zajokat, a másik füle zöld, lelapul, pihenteti. Sötétzöld farka a sokadik költőzködéskor letört, de én tudom, hogy csóválta egykor. Most itt van velem, Mozartos ceruzatartóm előtt álldogál. Évek óta nem láttam, pedig máskor is itt volt a közelemben. De máskor nem volt már fontos Parádsasvár, a Mátra, a családi gombázások emléke is megkopott.

A nyárra tervezett társasutazáshoz olvastunk ismertetőket, mert már befizetjük az előleget, és legalább a felét szerettük volna tudni annak, amit az idegenvezető tud. Merthogy tavaly, az olaszországi utazáskor olyan felkészületlenül indultunk el. Aztán halomra fotóztuk a városok nevezetességeit. Végigrohantuk Firenzét, Triesztet, Padovát, hoztuk az élményeket a fényképezőgépben, hogy majd, ha időnk engedi, leülünk nosztalgizálni, hogy milyen szép is volt az a hat nap. Aztán eltelt egy év és még csak meg sem néztük, merre jártunk. Legalább egy Picassót vehettetek volna Olaszban, mondta anno világiártas szomszédaszonyunk. Élhetetlenék már csak ilyenek, feleltünk némi iróniával. Pedig milyen jól mutatna most a számítógép mögötti falon, így, karantén idején...

STOPPOLÓFA, GUBAVARRÓ TŰ

Anyám nyolc hónapos csecsemő volt, mikor nagyanyám tífuszba esett. Két nagyobb gyermekét ráhagyta dédanyámra, anyámat meg maga mellé vette az ágyba, hogy együtt haljanak meg. Nem akarta a karonülőt nyűgnek hagyni idős szüleire.

Mindketten megmaradtak. Kár, hogy anyám ezt a kegyetlen döntést megtudta később, kár, hogy nekem is elmondta. Egész életemben rajtam volt az árnyék, a gyakorlatias falusi emberek árnyéka. Hogy csak az maradjon meg, ami életképes.

Jómagam költözéseim idején csupa haszontalan dolgot mentettem át egyik világból a másikba. Szekrényemben főleg emlékeket tartok, olyan tárgyakat, amelyek csak nekem jelentenek valamit. A minap egy gomba alakú, fából faragott stoppolófát találtam a fiókban. Valamelyik ősanyámtól maradt rám. Akárcsak a gubavarró tű.

Az évek óta majdra váró lyukas zoknik is előkerültek. Sosem volt olyan hangulatom, amikor pont egy garmada lyukas zokni társaságát kívántam volna. Most örülök ennek a társaságnak, meg a stoppolófának, amely ügyibe való jószág így, karantén idején.

A gubavarró tű hét és fél centi hosszú. Minden tűk öreganyja. Még nem tudom, hol látom hasznát. Talán dédanyám, Nagy Zsuzska is ezzel varrta a gubát dédapámnak. Összeillő emberek lehettek. Két földműves sok gondtal-bajjal, sok aprónéppel. Suba subához, guba gubához, tartja a mondás még ma is az én falumban. Nem is igen szegték meg régen holt véreim ezt az íratlan törvényt.

Anyám egy szoba-konyhás parasztházból jött férjhez egy másik parasztházba. Földes konyha, három nemzedék vacska, hatan aludtunk benne. Az elsőházba, a tisztaszobába nem volt szabad bemennem, azt keresztelőre-temetésre tartogatta a család. A szoba ajtaja mindig be volt zárva, a zárt ajtó mögé egész világot képzeltem.

Kezdem megismerni magamat. Felfedezem, hogy az életem során hozzám csapódott sok haszontalanság között azért akadnak olyanok is, amelyeket még az örökké összeszorított szájú, karba tett kézzel ülő nagyanyám is hasznosnak tartott volna. Például a stoppolófa meg a gubavarró tű. Azért csak hoztam valamit abból a gyermekkori földes konyhából! De a zárt ajtó mögé képzelt világból alig maradt valami.

NAGY ZOLTÁN MIHÁLY

CSEPPJÉBŐL AZ APADÓ HOLTÁG

Készítetés tanúvallomásra a Falu ügyében

*„...amíg a vérem kereke jár
a szél amíg számat csiszolja...
lesz a vesztett ügynek bolondja...”*
(Nagy László)

Holtág?
Mebénult víztömeg?
Negatív minősítés?
Nincs okod,
bátorságod se legyen
pálcát törni
a közeg fölött, melynek ölén
felsírva
ráeszméltél a létezés
csodájára, amely
könnycseppjéből ítélve
ma is
tisztább
a füst, por, hulladék
mocskától
undort keltően „patinásodó”
Város
ricsajos káoszánál,
ahol
jól,
mert otthon
érezed magad,
olyasféle kötélléssel kapcsolódva
– ragaszkodva! –
a gyalogutak erezetével átszótt,
föllángoló vadrózsabokrokkal

ékes tájhoz,
 „mit hűség arany rablánca alkot”.

Te tudod,
 keserű boldogság
 napról napra
 a hűség fogságában ébredni,
 drágakővé szépült erények
 porladásával,
 sorsrontó gyarlóságok
 buja tenyészetével
 szembesülni,
 mégse bírhat rá
 kényszer, csábítás
 mehtagadva elhagyni
 ezt a közeget,
 fogcsikorgatva
 azonosulsz, együtt vergődsz
 vele,
 égzengéses morajjal, kéken villanó kínokat
 lobbantva és kioltva
 makacsul munkál önvalódban
 a felismerés:
 amiből vétettél,
 a bokrosan sikongó örömmel
 áldott mezőben majd
 – jócskán „*túl a lét felén*” –
 „*fejfád is gyökeret ereszt*”.

Itt, közegebben,
 ahol mára
 feledésbe hajigált erények
 tanítottak, biztattak
 tiszta beszédre,
 amelyhez méltó lehetsz, ha
 – úgy ellenében, hogy őt féltve –
 felszisszenve vállalod a szitkok
 engesztelhetetlen ígéit,
 szentséges indulatból fakadó haraggal
 a veszteré esküdött vádlók szeme közé köpve

akkor is, ha emiatt
 még több
 „*sarat, követ dobál rád a csőcselék*”,
 mert nincs kivétel:
 minden teremtett lélek és közösség
 irtózik szembenézni
 önnön rútságával,
 s ha rákényszerül, máris
 külső, kivédhetetlen hatásokra hivatkozik,
 mint önvalója jobbik felének
 szomorú
 metamorfózisának okozóira.

Fáj a pofon:
 nem tetszeleghetsz
 te sem
 abszolút igazságok
 letéteményesének
 senki által be nem tölthető
 szerepében.

Mit tehetsz,
 jaj mit
 ebben a helyzetben, amikor
 „*tettvágy feszít, fenséges állapot*”
 szolgálni közeged szép érdekeit, de
 „*hasadván kettős csonka féltekére*”,
 szigorú szeretettől,
 sziklát rengető bizonytalanságtól is
 szenvedve
 „*tilalmas igék vérző ajkadon*”,
 a féltés jogán
 eretnekként háborogva
 sorstársak önveszejtő dőreségei
 és kívülről áradó,
 évszázadok sorával dacoló értékrendet
 alámosó, leomlasztani kész,
 korszerűnek kikiáltott
 aljas ideák
 sokasodó kártételei okán?

Ímhol a feladat,
 amelyre kiszemelt Felsőbb Akarat:
 legyél
 bátor tanú
 a perben,
 mikor az újmódi kegyurak szolgálatába szegődött Idő
 kiüresedéssel,
 termékeny létezésre való alkalmasság hiányával
 – mennyi mással is! –
 vádolja közegedet, és
 halmazati büntetésül
 pusztá létjoga elvesztésének kimondását
 készül követelni
 a végső verdiktben,
 miközben az esküdtek
 tőzsdei hírekre fülelnek,
 műdicsfénnel istenített sztárok
 bagzási hóbortjait
 csócsálják,
 a bíró arcán pedig
 „*kövér unalom*”!

Mielőtt
 elrettentene
 a világnyi tárgyalótermet betöltő
 közöny és rontó akarat rideg valósága,
 figyelj a belső hangra, amely éppúgy lehet
 bármelyik ép lelkű
 atyafidé
 az „alom” szentélyéből, mint ahogy
 ezer évek mélységéből biztató ősök:
*Nem hasra esni
 semmiféle földi hatalmasság előtt!*

Akkor sem,
 ha csupán
 a látás-tapasztalás
 gyötrelmes képességére hagyatkozva
 szólalhatsz meg
 a Tanúk Padján, ha a vádlók

falánk érdekeivel
muszáj-dacosan szembeszegülő
vallomásod miatt
osztóznod kell
az elítélt sorstalanságában.

Akkor sem, sohasem!

Féltés és félelem

adjon erőt
kiáltva kimondani:
a Falu kisvilága
sokkal inkább
Istennek is tetsző természetesség,
mint a vádlók
esztelenül dalmahodó
sivár kővilágát
megtetesítő
Városé!

S amíg

el nem illan
a tiszta beszéd keltette döbbenet,
dobáld tele a termet
további keserű szavaiddal:
a kő sorsa-rendelgetése, hogy
lent,
házak alatt,
utak alatt,
hidak alatt
keménykedjen,
és/vagy
oltalmazó törvények betűivel
televészetten
szolgálja épülésünket,
de soha égboltig magasodva –
Fejed fölött se
holtodban,
*„ha szólít majd az anyaföld törvénye,
és engedelmesen ölébe térve
emléked őrzí bárdolt ékezet”*,

hiszen az utódok hálája
 „tölgyből bárdol érdemet”.

De még élsz, élünk!

Kígyószemmel
 hiába igéz, rontásunkra
 hiába tör
 a megkerült Idő,
 vesztünket hiába áhítják az új Kor
 izgága, tagadásra fölesküdt
 anti-apostolai,
 – mi vagyunk, mert
 lennünk kell,
 folyton újrateemtve önmagunkat
 fiainkban.

Őket, jövőjük jogát

mentve
 kiáltsd süket fülekbe, hogy
 a te Falud
 soha nem vétett
 a Város ellen,
 a cselédje volt, kiszolgálta
 minden időben, amaz pedig „hálából”
 ráuszította
 a gyanútlanul zöldellő kisvilágra
 torz szülőtteit:
 kótyagos téveszméket,
 emberidegen mentalitás
 zabálni vágyó férgeit,
 lelketlen kütyük villódzásába
 belehabarodott világfiakat
 a megsüvegelt értékek
 lerontására bőszen özönlő
 szellemi huliganizmust!

Ha nem a Tanúk Padján,

hol másutt
 süvíthet fel
 az ellenvád:
 megbotránkoztató önimádatra,

elfajzott másságok,
hódító hordák előtti hajbókolásra,
a legszentebb ősállapot, a Falu
elveszejtésén buzgólkodó
magatartása okán
vádoltak padjára
a Várost
kell ültetni,
nem
a megvetés létszugarító körülményei közt
a létfenntartáshoz nélkülözhetetlen javakat
önverejtékével
előteremtő
Falut!

A Város
szeretlenségben fogant,
silány gondviselésben felcseperedett
szerencsétlenjeinek
ricsajos nyüzsgése
terméketlen káosz,
Falun
a hajnalban ébredő kakasok
biztató szavára
gyönyörű napkelték fényénél
pezsdülő élet
ma is
a létezés csodáját
ígéri
a teremtett természettől
el nem idegenült
embernek.

A Város
kővilágában
esély sincs
a mindennapok
megtermékenyülésére,
szingli-szörnyek méhéből
hiányzik

a Jövő és annak hite,
Falun

*„rögben, merészen táguló körökben
a vegetáció zsongása szép,
minden csírában önnön vágya ég:
beteljesülni arany fényözönben”.*

A Város

*„Pazar fénye nem arany, csak sárga,
takar mélysötétet sugárzása”,*

hát kiáltsd világgá:

a mélysötét

tengermélyek jellemzője,

ahol bénává gémberedik

a létezés elevensége,

de a Falu

megejtő szépségű zöldellésében

ott lüktet

a jövőhit, forrón sugarazó

vigaszunk

a ránk erőszakolt

reménytelenségben!

A Városban

*„sorsod az odú, hogy magába zárjon,
vagyik ott az elgyötört recehártya
konokul valami szépséges Másra”,*

a Falu

befogadó önvalósága

még mindig

tálcán kínál

romlatlan szépségeket,

ezért

a hálás

tekintet és mozdulat:

*„befutja, megsimogatja szemed
a régről ismerős, tarolt réteket,
feléjük óvón áldó kezéd röppen”.*

Falun

„harang ha kondul rettenettel,

a mélyből érces igéje emel fel”,
a zengő ige, amit
a Város
tülekedő autócsordáinak zajában
a lelkünkkel is meghallani
nem lehet!

Így beszélj.

Ne bénítson
az elfogultság tudata, amíg
a vádlók
még inkább elfogultak
ama
minden ízében természetellenes,
kíméletlenül, pazarló módon
haszonelvű trend iránt.

Készülj fel

erre a kíméletlenségre, mert
– naná! –
a tárgyalóteremben is megjelenik.

Mikor

az igazságot
talárjával elkendőző ügyész
cinikusan
szemedre vetni próbálja
elfogultságodat,
legyél készen
a sóhajos válasszal:
igen, látod
a szeretett közeg
árnyékait, emiatt
„rettenet gyöngye gördül szempilládon”,
de
nevezd nevükön
a jegenyéket,
a terhes anyákhoz hasonlóan
tребélyes diófákat,
amelyeknek árnyéka éppúgy
eltörpül

a kietlen toronyházaké mellett, mint
 napégette mezőkön szorgoskodó
 atyafiaké és asszonynépé
 a kőházak közötti sikátorokban száználmasan bóklászó,
 ezerszer is átkozott
 porok-nedvek
 mámorába
 önmaguk silánysága elől
 menekülni próbáló
 aranyifjaké mellett.

Vagy mégse?

„Pólusok közt a kín húsodba harap”,
 kétségek sarlósan villogó pengéi
 kaszabolják csönddé
 szent haragból születő szavaidat
 a Város
 száználmas góggel fertőzött
 szerencsétlenjei ellen?

Igaz:

ne illesd bántó szóval
 a hidak alá,
 aluljárók zugaiba,
 kapualjak sötétjébe
 számkivetett
 nyomorultakat,
 a napi melóból kimerülten
 hazaigyekvőket sem!
 Sorsos társaid ők,
 s mindenhatóvá avanszált,
 bankszámlákon precízen nyilvántartott,
 mocsoktól tisztára mosott
 Profit
 bezsebelőinek,
 az embervilág ordasainak
 megváltást már nem remélő
 áldozatai.

De hozhat-e
 megváltást

a reménytelenség?
Hinned kell,
hogy nagy haragod szavai
ha felsüvítenek,
értük is szólsz,
a kitaszítottakért, a kifosztottakért,
mikor
a tőlük, tőletek
elorzott javak halmain
hivalkodó paloták
dölyfősei ellen!

Zúgjon hát
„haragod” haragja „félreverten”,
állva a Tanúk Padján
emelkedj a glóriák magasába,
rombold le azokat
a méltatlanok feje fölül,
a Városnak nevezett
kerge hangyaboly
örök-füstös egéről,
erős hittel
kiáltsd bele
a kővilág mihaszna zajába:
áldott
a te Falud,
és ha
mezőillatú létére
ráomlik
kárörömmel dübögve
a kietlen körengeteg hatalma –
„szétrúgja dühöd a csúf alakzatot”!

ELUNVA MÁR
A ROSSZ IDŐT

*Sötét a föld, sáros az út,
Ködön holdfény szüremlik át,
Homályos égen fekete
Foltokkal futnak most a fák.
Ki szeret ilyen rossz időt?
Fekete nappalt, éjszakát?
Ránk tornyosul fenn a felhő
Árnyéka, ha hosszan megnő.
Zúzmarás rozmaringon át,
Zsalugáteres ablakon,
Ahol a szél hangosan jár,
Mint a madár, a zöld szárnyú,
Bolyhos tollú, kékes lábú,
Szikrás csillagot lépdelve,
Járásában zeng a kedve.
Zenét szítál a faág is
Szélmuzsikát hangszerelve,
Csontfurulyát billentyűző
Játszi kedvvel, ékességgel.
Csőre között pergő kiskő
Pattogatott dallama száll.
Bársonyos árnyékú trillák
Lassan, lágyan simogató
Refrénszerű muzikaszó
Áradó cimbalomhangon
Tárukozik tündérkedve,
Zengedezik az ég benne,
Piros ragvogássá válik
Egészen a földhatárig,
A nagy látóhatár alatt*

Csak jönné már mihamarabb!

ORTUTAY PÉTER

BÁLINT NAPI MESE, HAB NÉLKÜL

Nagyon hideg idő volt ezen a ködös és párás, zimankós napon, ezért még szorosabbra húztam magamon a téli kabátomat, amin igyekeztem minél szaporábban szedni a lábam, hogy felmelegedjek a szokatlanul üres korzón. Disznóság, február közepén se nap, se meleg, ki hallott már ilyet Ungváron! Pedig mindig, és mennyire reménykedve, mondtuk a hideg télidőben, amikor esett a hó, és mínusz tíz fok volt kint a levegő, és majd megfágytunk, ha kiléptünk az utcára divatosan rövid télikabátunkban, vékonytalpú félcipőnkben, hogy sebaj, január, február, s itt a nyár. De valahogy nem úgy nézett ki, hogy most valóra válik ez a reménykedő jóslat. Szidtam is az időjárást magamban, mint a bokrot, mert valahogy nagyon fáztam, amikor megpaskolta a bal vállamat valaki hátulról. Ismerős volt ez a paskolás, két gyors, és aztán szünet, majd még egy, és ezért rögvest a jobb vállam fölé néztem. Eltaláltam. Ő, mármint a kedves Vili barátom, szokott imígyen, ily kedvesen barátaival viccelődni. Azt várta ui., hogy az illető afelé fog nézni, ahol megérintették, és ott persze, hogy nem lát semmit és senkit. Akkor meg lehet nevetni azon, hogy ez a haver milyen barom. De azért nem jött zavarba attól, hogy ráhibáztam, s ezzel elrontottam a jókedvét, mert köszönés helyett angolul kérdezte vigyorogva:

– *Antcha cold?* ¹

– *Yes, I am* – válaszoltam roppant bölcsen, hogy lássa, kivel van dolga.

– No, akkor biztosan nem fogsz elutasítani, ha meghívlak egy Izabellára.

Esetleg kettőre. Vagy igen? Csak ide a Szkálába. Itt van, ni, az orrunk előtt.

Nem igazán tudtam ellenállni szívélyes invitálásának, pláne az után, hogy elmondta, per pillanat és most nincs pénze, mert még nem kapott honoráriumot, de hamarosan kap, ezért nem bánja, ha én állom a cechet, de majd legközelebb, Isten bizony, ő fizet. – Isten bizony – mondta, és megismételte. – Isten bizony.

– Oké – mondtam, megint csak nagy okosan amerikaiul. – Menjünk.

Ott aztán, mármint bent a Szkálában, megeredt az én Vilikém nyelve. Szóhoz se hagyott jutni, mert csak beszélt és beszélt. Amúgy se volt túlzot-

tan szőfukar, de mivel gyanítottam, hogy szívélyes invitálásának lehetett egy másik, kisebb oka is, mégpedig az, hogy már előtte is ivott egy keveset valamelyik jófajtából, de az is lehet, hogy vodkát vagy konyakot egy kis sörrel kísérőnek, és mint minden rendes ungvári álkás,² ettől ő is borzasztóan megszomjazhatott. Ezért hagytam, hogy beszéljen. Közben rendeltem is két pohárral. Vagyis nem rendeltem, hanem letettem eléje. Mert úgy látszik, ezen a napon a többi borissza ungvári honfitársam is igencsak fázhatott, mert a *gyevuska* előtt a pultnál többen is vártak sorukra, majdhogynem tolongtak, hogy mielőbb megkapják azt a mismást.³ – *Mis-más? Mis-más?* – kérdezte a legtöbbitől a *gyevuska* oroszos hanglejtéssel, és már tolta is oda egyik kezével a poharat a kuncsaftnak, míg a másikkal begyűjtötte a pénzt. Rólam tudta, hogy a prominensebb vendégei közé tartozom, mint törzsvendég és újságíró, ezért nem mismást adott a drága, hanem szótlanul kitöltötte az Izabellát két pohárba, amikor mutattam neki két ujjammal, hogy hányat kérek, és mosolytalanul elem tolta. No, ezt a két poharat tettem Vili elé, hogy aztán melléje telepedjek a priccsen a mindig kocsmai zsongástól zajos cigarettafüstös Szkálában a korzón.

– Hát aztán tudod-e, komám, hogy milyen nap van ma? – kérdezte Vili, miután húzott egy jót a poharából.

– Már hogyan tudnám – mondtam. – Szerda.

– Jó, jó, de hányadika? – erősködött az én Vilim tovább.

– Talán február 15. – mondtam. – De nem, az csak holnap lesz. Ma tizennegyedike van.

– Okos vagy komám, nagyon okos – mondta Vili gúnyosan. – És az meg milyen nap?

– Honnan tudjam? Semmilyen – feleltem bosszankodva.

– Pedig illene tudnod – vágta rá Vili gyorsan. – Ma van Bálint napja.

– Na és? S az meg miért érdekes? – kérdeztem.

– Van feleséged?

– Persze, hogy van. Te is ismered Mariskát, nem?

– És szereted?

– Már hogyan szeretném. Kutya kötelességem.

– Akkor mit adtál neki ezen a napon?

– Semmit. Mit kellett volna adnom?

– Ejnye-bejnye, komám – csóválta a fejét Vili és vigyorgott hozzá vidáman, ám egy kis enyhe gúnyval a hangjában. – Hát nem tudtad, hogy szerte az egész világon, de Amerikában mindenképpen, ez a nap Valentin nap,

Valentine's Day. S ezen a napon elhalmozza egymást virággal, bonbonnal meg ki tudja még milyen micsodával az a sok szerelmes. Ezek szerint ti már nem is vagytok szerelmesek?

– De igen – mondtam. – Nagyon is szeretjük egymást Mariskával. De ez a nap sem nekünk, sem az oroszoknak, vagyis itt a Szozujában nem ünnep. Eszembe se jutott az ajándékozás, se nekem, se neki. Majd március nyolcadikán, a nemzetközi nőnapon. Az az igazi nagy ünnep, barátom, amikor minden valamirevaló orosz nő, aki ad magára, a sárga földig leissza magát sörrel, borral, vodkával. Brezsnyev elvtárs még szabadnappá is tette. Nem tudtad?

– De. Szóval azt mondd, hogy a Valentin nap nem ünnep – szolt Vili bölcsen. – Ugyanakkor én azt hiszem, hogy egy-két évtized, vagy akár egy-két év múlva az lesz. Mert hát módi, tudod? És az emberek szeretik a módit. Ergo terjed is majd, mint a nátha.

– Lehet – mondtam elgondolkodva. – A nyugati imperializmus is teszi a dolgát, nemcsak a szovjet. És akkor te kit fogsz megajándékozni?

– Mármint én? Nekem mindig csak két lányt, ill. két nőt kell majd megajándékoznom?

– Ne légy ilyen cinikus, haver. És ki az a kettő?

– Hát az egyiknek Fű, a másiknak meg Fa a neve. Tudod, én mindig folyamatosan szerelmes vagyok mostanában. Fűbe, fába. Vagyis mindig van egy csinos lány, egy szép nő, akibe halálosan szerelmes tudok lenni az adott pillanatban.

– Ha-ha – nevettem udvariasan, mert tudtam, hogy a Vilinek sokszor van nagyzási mániája.

– Tudod, talán jogos, hogy kinevetsz. Mert az igazság az – mondta Vili most már egészen szomorú arccal –, hogy én nem hiszek az igazi nagy szerelemben. Mert nincs. És ha van, az nem olyan, hogy mindent legyőz. Van, amit nem tud legyőzni, ami erősebb, mint a szerelem.

– Biztos nem is voltál szerelmes, Vilikém, ha ezt mondd. Mert mi lehet erősebb, mint a szerelem. Az a sok óda a kedveshez, a gyönyörű egyetlen, utólérhetetlen nőhöz, az a sok szonett, meg Rómeó és Júlia, az neked smafu? Egyszerűen neked fogalmad sincs arról, hogy mi a szerelem. Valld be, hogy sosem voltál szerelmes, Vili barátom.

– De igen, voltam – mondtam szomorúan.

– És kibe, ha szabad tudnom?

– Szabad – felelte Vili. – Egyszer még kamasz koromban, egy szép szőke tornásznőbe, velem egyidős volt a kislány, és Gálya Mihajlovának hívták.

A hármas számú orosz iskolába járt, s ő is Marcsák Jani bácsinál edzett a kettes iskolában, mint én. Mindig néztem, ahogy ült a padon, vagy ahogy dolgozott a gerendán, a korláton, a talajon, bámultam, hogy milyen szép, és akkor valahogy mindig elszorult a szívem, de sosem gondoltam arra, hogy mi lenne, ha mi ketten egyszer valahol egyedül vagy ilyesmi... Csak szerettem és kész. Sosem mondtam neki, nem is mertem, mert úgy gondoltam, hogy kinevet, és akkor én elsüllyedek szégyenemben.

– És? – kérdeztem. Kezdtem már kíváncsi lenni.

– Nincs és – mondta Vili. – Leérettségiztünk, én a tízes iskolában, ő a hármasban, én abbahagytam a tornát, ő nem, de nem tudom, mi lett vele. Illetve tudom, hallottam valakitől, hogy később Leningrádba⁴ ment tanulni. És talán ott is maradt. De a lényeg, hogy én többé nem láttam. Csak a szívem fájt utána sokáig.

– Szóval itt maradtál szerelem és nő nélkül?

– No, azért nem egészen. Voltak barátnőim, de nem voltam szerelmes, mert valahogy csak a Gálya képe élt bennem. De aztán...

Vili itt elhallgatott.

– Aztán mi volt? – faggattam. – Mondd, ha már elkezdted.

– Végül is elmondhatom – szólt Vili egy nagyot sóhajtva, és fenéki üritette a poharát. – Mint ahogy azt is, miért állítottam azt, hogy van valami, ami erősebb, mint a szerelem. Kérj még egy pohárral ebből az Izabellából, mert ki tudja, miért, de nagyon szomjas lettem. Biztos a Gálya miatt.

– Azt tudod, hogy volt feleségem, sőt ismerted is, a Katit, hisz eljártál hozzánk. Talán azt is, hogy ki és mi volt, és hogy ismerkedtünk meg egymással.

– Hallottam ezt-azt, de a részleteket nem ismerem.

– Akkor, ha megengeded, elmondom – szólt Vili s koccintásra emelte poharát.

– Hallgatlak – mondtam, mert mást nem is mondhattam volna, hisz tudtam, hogyha Vilinek mesélni van kedve, akkor ő aztán mesélni fog. Mert hát ilyen nagy mesélő volt az én Vili barátom, ha ahhoz volt kedve poharazgatás közben.

– Azt biztos tudod, hogy a Katinak előttem már volt egy házassága.

– Persze – bólintottam.

– De azt már nem, hogy tulajdonképpen én voltam az oka annak, hogy elvált az első férjétől. Nem is az oka, mert, mint mondta, elvált volna ő úgy is, nélkülem is, mert már nem bírta cérnával.

– Mit nem bírt cérnával?

– Hát a férjét. Tudod, ki volt?

– Nagyjából. De azért mesélj.

– Először elmondom, hogy ki és mi volt az én Katám. Nem volt benne semmi rendkívüli. Egy kicsit szeleburdi, nagyon csinos fiatal lány volt a Kati, aki nyilván úgy gondolta, hogy mivel szép és kívánatos, meghódíthatja az egész világot. Vagy ha nem is az egész világot, hát Ungvárt mindenképpen.

Úgy-ahogy elvégezte a középiskolát. Nem volt jó tanuló, csak olyan kettes, hármás, de nem is igyekezett. Szép volt és kész. És ha megjelent akkoriban itt a korzón, az akkor divatos kis abszolút miniben, félsarkú magas cipőben, hát minden férfiember, vén vagy fiatal, csak eltátotta a száját és nem tudta levenni róla a szemét. A kortársnői meg, akik nem voltak közvetlen barátnői, persze lekurvázták. Mert hát a nők már ilyenek. Bár biztos nem volt kurva a Kati, legfeljebb csak egy kicsit (és ki nem az), de hogy csinos volt, az biztos, és ez legtöbbször elég is, hogy egy fiatal lányt leszóljanak. No meg aztán zsongtak is körülötte a férfiak, mint a legyek. Az idősebbek és a fiatalabbak egyaránt.

Ott volt köztük a leendő férj, Szvitelszki Karcsi is, aki, tudod, az egyik helyi szervezet vagy *pártorganyizáciá* fő göréjának volt egyszem fiacskája. Már akkor is nyomorék volt, de még nem tolószékes. Csak később lett az. És ez a Karcsika annak rendje s módja szerint belehabarodott a Katiba. Meg is mondta a szüleinek, akik először hallani sem akartak róla. Az ő fiacskájuk és egy kis kukorica! Na, nem, azt már nem. Ők, a felsőbb, sőt a legfelső tízezer tagjai, akik mindig és nyakig jólétben éltek, befogadjanak egy ilyen egyszerű kis valakit, egy ilyen kis ribancot. Nem, szó se lehet róla. A papa, aki párttitkár, meg megyei pártbizottsági tag, a háza előtt ott áll mindig a fekete Csajka a sofőrrel, ha dolgozni megy a nagyságos úr, és a nacsaszszony mama, akinek nem kell sorban állni húsért, vajért meg ilyesmiért a városban, mert csak elküldi a *priszlugát*^s a párttagoknak fenntartott külön boltba, szóval, hogy ők befogadjanak házukba egy ilyen lányt, azt már nem. Nincs az az Isten! Így nem csoda, hogy a Karcsika, aki hátulgombolós kora óta mindig és mindent megkapott, s úgy el lett kényeztetve, mint a pinty, a szó szoros értelmében halálosan kétségbeesett. Ráadásul még beteg is volt szegény, ugyebár, és nemcsak testileg, de gyaníthatóan lelkileg is. Se Istene, se hazája az ilyennek, hisz tudod, hanem csak az, amit ő akar. És naná, ha egyszer meglátta a Katit, hát megkívánta. És ha egyszer a Karcsika valamit megkívánt, azt ugye neki meg is kell kapni. Mondta is a szüleinek, ha a Kati nem lesz az övé, ő bizony felakasztja magát. Vagy az Ungba ugrik. Illetve oda

nem, mert azért nem volt annyira sportos, hogy ugorjon, és már az Ung vize sem olyan mély, mit régen. Hát akkor bevesz egy marok altatót, vagy elkövet valami mataharit (vagy a harakirit – ezt a kettőt mindig összetévesztem, mondta Vili és nagyokat kacagott), szóval, vegyék tudomásul a szülei, ő a Kati nélkül nem akar élni, és ha nem varázsolják neki oda Katit az ágyába rögtön, akkor a szüleit furdalhatja a lelkiismeret egyetlen fiacskájuk halála miatt, amíg csak a földön vannak.

Mit volt mit tenni ezek után? A szerető szülők beültek bizony a fekete Csajkába, és levizitelték a Katiék szegényes Sahta⁶ környéki házában. Vittek virágot, bonbont, konyakot, gyémántos karkötőt a Juszi *juvelirnjából* (komolyan) és annak rendje s módja szerint megkérték a Katika kezét. Katika nem sokat gondolkodott. Minek is tette volna? Unta már a mamát, aki szeretett félrelépegetni az alkoholista papa mellett, a papát is, mert félt tőle, hogy megveri, sőt részegen megerőszakolja, mert már próbálkozott ilyesmivel, nem is egyszer, amikor be volt rúgva, unta a sufnit és a szegénységet, és azt mondta, *dá*.

Így hát Katika tizennyolc évesen férjhez ment Karcsihoz. Volt egy szép nagy esküvő, ettek, ittak, mulatoztak az illusztris vendégek, még Rusznák, a megyei pártbizottság első titkára is ott volt a Koronában, pardon a Verchovnában, ahol Karcsika utána ment menyasszonyának a női vécébe, mert már nem bírt gerjedelmével, és ott akarta magáévá tenni először, mielőbb, letolt gatyával. S annak ellenére, hogy a Kati nem is ellenkezett különösebben, az aktus nem sikerült az ifjú férj *ejaculatio precox*a miatt. Vagyis idő előtt elsült Karcsinak a farka, és a sperma végigcsorgott fekete nadrágján legfelül. A Kati elnevette magát, és kiment. A férj sunyítva kullogott utána, ill. a férfi mosdóba, ahol megpróbálta rendbe hozni magát. Fél óráig is dörzsölte a nadrágját szivaccsal, hogy tisztességgel visszamehessen a vodkával és sörrel már jól feltankolt bendőjű részeg társaság és a nagyokat kurjantgató „nagy emberek” közé.

Így lett jó dolga a Katinak. Szép lakás, szép ruha, egy kicsit főz, ha akar, egy kicsit takarít, ha akar, és mivel nem akart állandóan otthon ülni, a férje minden ellenkezése és féltékenysége ellenére elhelyezkedett bártündernek az Edelweis *resztoránban*. Nyolc órát ült vagy állt a pult mögött, felszolgált az italt, ivott is, ha a vendégek meghívták, és volt társasága. Sok férfi is volt körülötte állandóan, akikkel kacérokodott. Természetesen, mivel szép volt és csinos, no meg kacéran kedves, mindenki megpróbált udvarolni is neki. Én is. Először csak finoman.

Ez eltartott úgy két-három évig. És hogy őszinte legyek, tetszett nekem a Kati. Nagyon tetszett. Meg is mondtam ezt neki egyszer, amikor arra jártam, ami nem egyszer, sőt inkább gyakran előfordult. Ő ezt tudomásul vette, de nem omlott rögtön a karjaimba. Egyszer azonban munka után még táncoltam is vele a fenti étteremben, és csókolóztunk. De aztán sokáig semmi. Vagy egy évig semmi.

Amíg egyszer, amikor ott ültem előtte a bárpultnál a széken, egészen váratlanul, minden előzetes kézsímozgatás nélkül, ami egyébként szokása volt más férfiakkal is, láttam meg anélkül, hogy különösebben ellágyult volna, erősen rám nézett, elhomályosuló szemekkel, s azt mondta, egyenesen a szemembe, hogy elválik a Karcsitól, és hozzám jön feleségül, ha akarom, mert szeret. Meglepdtem, de jólesett, és forni kezdett bennem a vér rendesen. Na, hallod, ha egy húsz, huszonegy éves nagyon szép, csinos és jó alakú fiatal nő azt mondja, hogy elválik férjétől, mert szeret, mit tudsz erre mondani neki. Nem sokat gondolkodtam. Úgyhogy egy kis ostoba bambulás, mert hát először még levegőt sem kaptam a meglepetéstől, meg még három feles után azt mondtam, hogy jó. Nagyon örülök, én is szeretem őt és feleségül veszem, ha akarja. – Akarom – mondta, és ezzel az ügy el lett intézve.

Persze, ezt az egészet az követte, hogy „őszintén” elmondta, miért is akar elválni a Karcsitól. Legfőbb sérelme az volt, hogy otthon, mármint a Karcsi szüleinek a házában kutyába sem veszik, mert egy szál nyamvadt kis érettségije van csak, semmi tisztességes szakmája, még gyors- és gépírni sem tud, és fogalma sincs arról, hogy mit írt Thomas Mann vagy Dosztojevskij. Ezért a szülők lenézik, és a férj is csak állandóan játssza előtte az eszét azt bizonyítandó, hogy ő micsoda entellektüel, míg a Kati csak egy buta kis csaj, de facto egy senki. De még ez nem is lenne olyan nagy baj, ha az a Karcsi nem lenne halálosan féltékeny, nem azzal izélgetni nap mint nap, hogy a munkahelyén mindenkivel lefekszik, a pincérekkel és a vendégekkel is egyformán. Jó még ezt is elfogadná, hogy mondja, hisz úgysem igaz, de akkor legalább ő, a férj tudná bizonyítani neki, hogy mácsó, igazi férfi, és legalább egy héten egyszer kielégítené rendesen. De erre sem képes, mert csak egy nyamvadt kis nyomorék, mondta Kati nekem először azóta, hogy ismert.

Úgyhogy a Kati elvált, és aztán rá egy héttel titokban lementünk a homoki zágszba,⁸ hogy Ungváron minél kevesebben tudjanak róla, és összeiratkoztunk. Vagyis házasság lettünk.

Természetesen házasságkötésünk nem maradhatott sokáig titokban, mert hát Ungvár mégsem az a nagyváros, és előbb-utóbb mindent megtudnak egymástól az emberek. Meg aztán laknunk is kellett valahol (a Kati szüleihöz költöztünk, akik nem repeszték ugyan az örömtől, de elfogadták a tényt, ha egyszer így alakult), meg dolgoznunk is kellett. Ám nem kellett sok idő ahhoz, hogy megtudjuk, Karesi haragszik, s a keze messzire tud nyúlni. Megpróbált áskálódni és ártani, a szülei révén is, ott, ahol csak tudott. Katit például kirúgták a resztoránból, mert „megsértett” egy pártembert. Én is persona non grata lettem bizonyos „felsőbb” körökben. Summa summarum, csúnyán megüthettük volna a bokánkat, ha nem vigyázunk. El kellett tününk valahová egy időre, de nem tudtuk, hová. Nem tudtuk, mit tegyünk, amikor mégis jött valahonnan a segítség. Mert végül is barátunk sok volt, és az egyik segített. Millbauer Zoli volt a neve ennek a barátomnak. Évfolyamtársak voltunk az egyetemen. Munkácson lakott, de felhívott valahogy, és azt mondta, hogy rám gondolt. Merthogy épp állást ajánlottak neki Kelet-Ukrajnában, a Kommunarszki⁹ Kohászati Műveknél, ahol pakisztáni mérnök-tanulóknak kéne tolmácsolni. Lesz szolgálati lakás egy *kommunálkában*,¹⁰ jó a fizetés. Ő szívesen átadná a helyét nekem, mondta, mert hát ő már nem tud menni, mivel épp arra készülnek, hogy családostul áttelepülnek Izraelbe. – Hú, Zolikám – mondtam. – Köszönöm, barátom, nagyon szépen köszönöm. Életeket mentesz... Máris megyünk.

Úgyhogy nekivágtunk. Három évig voltunk ott a Katival, és úgy nagyjából jól megvoltunk. Kati egy szupermarketben kapott állást, mint bolti eladó. Én meg angol-orosz, orosz-angol tolmács lettem egy hatalmas üzemben. Aránylag jó fizetést kaptam, jól megvoltam a kollégákkal, a külföldi diákokkal, és sokat tanultam. Az orosz-angol kohászati terminológiával együtt szinte minden munkaműveletet megismertem, töviről hegyire.

Itt már én nem bírtam tovább cénával és félbeszakítottam Vilit.

– Figyelmesen hallgattam életrajzírásodat, kedves barátom, Vili, de ebből sehogy sem derült ki számomra, hogy mi az, ami erősebb a szerelemnél.

– Látod – szólt kenetteljesen Vili –, most épp ahhoz a helyhez értem, melyből ez kiviláglott volna, de úgy veszem észre, üres a poharam. Nem rendelnél-e még egy pohárkával, hogy hangszálaimat benedvesítsem, mert így száraz torokkal nem tudok előadni. Belátod, nem?

Beláttam, és intettem is a *gyevuskának*, hogy még kettőt: *jescso dva*.

Miután húzott egy jó nagyot a friss csapolásból is, így folytatta.

– Tudod, a lényeg csak most jön. Nem felejtettem el, csak a végére hagytam, hogy izgalmasabb legyen. Szóval az úgy volt, hogy könnyű szívvel és

könnyű poggyással vágunk neki Katal a hosszú útnak. Fiatalok voltunk és bohók, erősek és vidámak, és hát nagyon szerettük egymást, gondoltuk. Mert ha nem, akkor biztos nem házasodunk össze. És hát tele voltunk jó szándékkal meg sok szép reménnyel. Csakhogy nem volt sok pénzünk. Sőt, ha pontosabban akarok fogalmazni, szinte semmink sem volt. Arra számítottunk ui., hogyha megérkezünk, rögtön kapunk valami kis pénzt, amit leendő munkáltatóim *podjomnij*-nak mondtak, amivel ellehetünk egy darabig. Hisz ezt ígérték. És talán nem is a munkaadóim voltak a hibásak abban, hogy elszámítottuk magunkat egy kicsit. Vagy nagyon. Mert valahogy úgy jött ki a dolog, hogy péntek délután érkeztünk Kommunárszkba, éhesen, rongyosan, összefagyva, s a vonatról egyenesen a megjelölt szállásra mentünk, onnan meg az irodába. Csakhogy ott senki sem volt már. Illetve volt, de azt mondták, hogy a könyvelőség délután már nem tud pénzt kiadni. Jó, de nekünk egy kopekünk sem volt, és már egy napja nem ettünk. Talán volt még egy kis kenyérmaradékunk, úgy üresen. De pénzünk egy szál se, és senkit sem ismertünk. Úgyhogy szépen hazamentünk a szállásra, és lefeküdtünk aludni úgy, ahogy voltunk, üres gyomorral. Másnap szombaton sem vehettünk fel pénzt, mert az iroda zárva volt. Vasárnap úgyszintén. Úgyhogy két napig koplaltunk rendesen, ahogy kell. Egészen pontosan, semmit sem ettünk. Aztán jött a hétfő, amikor már mindketten kóvályogtunk az éhségtől, és már biztos csak az a remény tartotta bennünk a lelket, hogy mindjárt nyit az a fránya iroda, kapunk pénzt, és... eszünk, eszünk és eszünk. Ám ahogy kinyitottam a szememet, azt láttam, hogy egy száraz kenyérhéj még ott fekszik az ablakpárkányon érintetlenül. No, ha senkinek sem kell, gondoltam, akkor én megeszem. Indultam is volna, és már-már éreztem is a talpam alatt a padló hidegét, amikor látom, hogy Kati úgy pattan ki az ágyból, mint a villám, odarohan a száraz kenyérhéjhoz, és hámm, bekapja. Nem szóltam semmit. Nem mondtam Katinak, hogy hát ez az a nagy szerelem, amikor a szerelmes feleség hagyja a párját éhen halni. Csak nyeltem hozzá egy nagyot én is. Miközben az járt a fejemben, hogyha én kaparintom meg azt a száraz kenyérhéjat először, nekem se jutott volna eszembe, hogy valakivel megoszsam. Még szerelmes nejemmel se. Lám, lám, gondoltam keserűen, egy száraz kenyérhéj is erősebb tud lenni, mint minden nagy szerelem. Az éhes bendő *omnia vincit*.¹¹

Ezzel fejezte be Vili a történetét. Befejezte, felhajtotta maradék borával a poharát, amire én csak azt tudtam kinyögni feleletként, hogy: hüm. És még egyszer: hüm-hüm.

De azért azt még elmondta a Vili, persze csak az után, hogy rendeltem még két pohárral a *gyevuskától*, hogy a balul sikerült kezdés ellenére nem kellett éhen halniuk. Az iroda még délelőtt rendesen kinyitott, a könyvelő adott busásan előleget, s így rögtön egy *sztolovájába*¹² rohantak, ahol alaposan megpakolták mindenféle jóval a tálcát, és úgy mentek a pénztárhoz fizetni. Volt rajta, mármint azon a tálcán, minden, ami szem-szájnak ingere: forró gőzölgő borscs finom friss fehér kenyérral és tejföllel, pörkölt krump-lipürével, savanyúság bőven, desszert és sör is két üveggel. Akkor lepődtek meg a legjobban és váratlanul az éhes fiatalok, amikor megették a borscsot, és szomorúan kellett tudomásul venniük, hogy több jó már nem fér beléjük. A koplalástól összement a gyomruk. Így mind az a sok minden, amit magukba akartak tömni a hosszú koplalás után, a pocskba ment. Száraz kenyérhég miatt azonban soha többé nem kellett egymásnak szemrehányást tenni, így együttlétük folyhatott nyugodtan lelkiismeret-furdalások nélkül. Hogy aztán ez a nagy szerelem mégis elmúlt, tovaszállt, és elolvadt, mint a tavalyi hó, és hogy miért, azt Vili most nem mondta el. Majd legközelebb, gondoltam én, amikor újra beinvitál egy pohár Izabellára a Szkalába még az előtt, hogy megkapja esedékes honoráriumát, s így nekem kell állni újfent azt a fránya cechet. Mert, hogy az ihlet is megszállja Vilit, azt tőle, már meggyőződtem, csak ilyenkor lehet elvárni.

JEGYZETEK:

¹ Az „aren't you cold?” (nem fázol?) lazán kiejtve.

² Álkás: oroszul (szleng), alkoholista.

³ Kedvelt alkoholos itóka volt a szocialista kárpátaljai városokban a borisszák körében, a fele száraz, a fele édes bor, mert csak az édes tisztán drágább.

⁴ Leningrád: ma már Szentpétervár.

⁵ „Priszluga” az a személy, aki segít a házi teendők elvégzésében. Tulajdonképpen cseléd, de ilyen hivatalosan a Szovjetunióban nem volt, mert ez már ember ember általi kizsákmányolása lett volna.

⁶ A Sahta Ungvár egyik szegényes külvárosa, ahol barnaszén bányásztak még az ötvenes években is. A nevét is innen kapta. A sahta bányát jelent oroszul.

⁷ Ékszeres bolt. Ungváron csak így hívták: *juvelirnája*. Sokáig a Hrabár Juszti volt a főnöke, akít mindenki ismert.

⁸ Anyakönyvhivatal röviden, oroszul.

⁹ Kommunarszk: ma Alcevszsk.

¹⁰ Kommunálka olyan lakás, ahol több lakó használja együtt a közös konyhát, toalettet, stb.

¹¹ Mindent legyőz, latinul.

¹² *Sztolovájá: étkezde, menza, oroszul.*

SHREK TÍMEA

GYEREKJÁTÉK

Anyu nagyon hangosan sír. Igazán abba hagyhatná már. Még én sem szoktam ilyen sokáig bőgni. Mindig rám szól, hogy én már nagyfiú vagyok, és a nagyok nem itatják az egereket. Ma vagyok hatéves. Anyu megengedte, hogy átjöjjenek hozzánk a barátaim. A család is összegyűlt. Keresztanyuék is eljöttek, de most mindenki olyan szomorúnak tűnik. Pedig az anyu megsütötte a vadkacsát is, amit keresztapu hozott, reggel lőtte a tónál, nagyon finomra sikeredett.

Apu nem engedi, hogy kihozzam a tortát, pedig én igazán szeretném, ha meggyűjtanánk rajta a gyertyát. Ha elfújhatnám, azt kívánnám, hogy az anyu ne sírjon és mindenki legyen boldog. Még Annának is adnék belőle, pedig ő kisebb, mint én és folyton mindenért sír. Ma is elvette az ajándékokat, amit nekem hoztak. Nem akartam odaadni neki a távirányítós kisautót, amit Zolikától kaptam, mert féltem, hogy eltöri. Aztán meg bömbölni kezdett. Lefeküdt a szőnyegre és a kezével a padlót verte. Én próbáltam megmagyarázni neki, hogy ma nekem van szülinapom és én kaptam az ajándékokat, de ő csak egyre hangosabban visított. Hát én meg földhöz vágtam azt a hülye játékot. Miért nem érti meg, hogy az az enyém? Az anyu is az ő pártját fogta, ölbe vette, vigasztalta, aztán meg még engem szidott le, amiért nem adtam neki oda. Azt mondta, hogy fősvény vagyok. Igazából nem mondta, csak azt kérdezte, hogy *fősvény vagy, kisfiam?* Én meg mondtam, hogy nem. Annával mindig, mindent megosztok. Nagyon szeretem, mert a testvérem, csak még olyan buta! Amikor hazahozták a kórházból én csak álltam az ágya mellett és néztem, hogy milyen szép. Akkor még nagyon kicsi volt, de azóta megnőtt. Biztos azért, mert mindent megevett, amit anyuék adtak neki. Meg azért én is imádkoztam érte, ahogyan anyu tanított. Abban az imában mindenkiért szóltunk Istenhez. Még a nagyieért is, aki már fenn van a mennyországban.

Anna már oviba jár, én nemrég kezdtem az első osztályt. Most tanuljuk leírni a betűket. Igazából még nem is betűk, hanem karikák, meg vonalak. A kedvencem a görbebot, az osztályban én írom a legszebben. Olyan formája van, mint a nagyapáénak, ami a szobájában áll. Csak a nagyapáé sokkal nagyobb. Őt is nagyon szeretem, de Annát sokkal jobban, mert ő még kicsi és vigyázni kell rá.

Anyuék nagyon büszkék voltak rám, amikor az osztályfőnököm mindenki előtt megdicsért, hogy *Andráská, ez igazán szép munka!* A gyakorlófüzetem is mindig mutogatja másoknak, hogy így kell szép munkát végezni. Azt szeretném, ha anyuék mindig büszkék lennének rám. De most szerintem nem azok. Látom, hogy haragszanak rám, olyankor néznek így. De mi csak játszottunk. Amúgy is, ők küldtek ki minket az udvarra, hogy ne hallgassuk, amit a felnőttek beszélnek.

Szép volt az idő, de azért anyu sapkát húzott ránk, mielőtt kimentünk. Pedig mondtam neki, hogy úgyis leveszem majd, ha nem látja. Akkor még mosolygott. Összeszedtük az ajándékokat, amiket kaptam, azzal együtt mentünk az udvarra.

Dani majdnem kitorpte a pókemberem lábát, amikor kergetőztünk. Azt apu vette nekem. Keresztanyuék ajándéka pedig meglepetés. Ők mondták, hogy várjak addig, amíg felvágjuk a tortát. De én már megtaláltam! Nem mondtam el nekik, mert akkor elrontottam volna mindent, de kivittem magammal.

A fiúkkal indiánosat játszottunk. A főhadiszállás a kisházikó volt, amit apu épített nekem. Oda kellett beszaladni, és akkor nem tudtak elkapni. Annát mindig elkapták, mert ő nem tudott olyan gyorsan futni, mint mi, meg mindig el is esett. Olyan kis ügyetlen még.

Az ajándék, amit keresztapu szerzett nekem, még tőlem is nagyobb. Pedig hatéves létemre én vagyok a legmagasabb a fiúk között. A két bejárati ajtó közzé rejtve találtam meg. Betekerte egy fehér lepedőbe, de engem nem tudott átverni. Amikor nem figyeltek oda, kihoztam magammal, azzal játszottunk tovább.

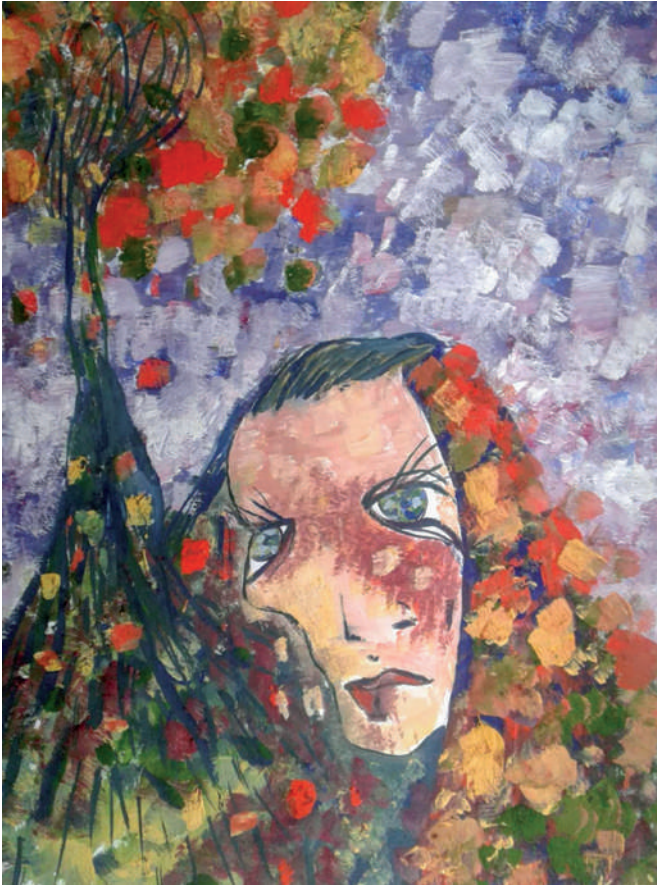
Aztán lehet, hogy én is elestem, mert nem emlékszem semmire, csak egy csattanásra. A másik percben már benn voltam a konyhában, az anyu üvöltözött, apu pedig fel-le rohangált a telefonnal.

Nemsokára jött még néhány vendég, de őket nem kínálták meg semmivel. Nem is nagyon akartak bejönni a házba, inkább az udvaron maradtak. Felmásztam a díványra és onnan néztem, mit csinálnak. Anna a földön feküdt. Őt vajon miért nem küldték be? Az egyik bácsi betakarta pokróccal. Szegény, biztos fázik, igazán bejöhetne.

Keresztapu nagyon ideges. Megkérdeztem tőle, hogy a tortát mikor hozzuk ki, de bezavart a szobába. Azt mondta, hogy ne kerüljek a szemem elé. Nem tudom, mi a bajuk, biztos megtudta, hogy kilestem, hol tartja az ajándékot. Legalább Annát küldenék be, mert már kezdek unatkozni. Viszszamáztam a díványra. Az ablakon keresztül láttam, hogy valami sárga

szalagot húztak ki a férfiak az udvaron. Anyu még mindig sírt, apu átölelte. Most már mindketten sírtak. Én is elszomorodtam. *Anna, gyere már be!* Kiabáltam, de nem figyelt rám senki. *Anna, megfogsz fázni, gyere be! Anna! Neked adom az összes játékomat, csak gyere már be! Még azt a nagy puskát is, amit keresztapu hozott...*

Sírni kezdtem. Nem tudom, miért, de rám ragadt a szomorúság. Pedig én mindent megtettem, hogy anyuék büszkék legyenek rám. Láttam, hogy Annát elvitték a férfiak. Szerintem többé már nem hozzák vissza. Pedig mi csak játszottunk.

VÉSZKIJÁRAT

torkig vagyunk
s már nem férünk bele az utolsó mondatba
védtelenül toporgunk a tavaszi esőben
tekinteted szorongva kérdez mint amikor azt
firtattad laknék-e veled egy távoli szigeten
a válaszomat persze nem hitted el
mert elemi ösztönöd a kételkedés
pedig a kimondott szavak közt nincs vészkijárat
most is ott gornyadozol az eltagadott tegnapok
foglyaként egy törött szemüveg-szárát siratva
kiszámítható vagy – akár fogadni is lehetne rád –
de békétlenséged üres napokat szül
egyébként pedig minden változatlan
s már én is csak emlékeid hordaléka vagyok

[HÁTRAHAGY TALAK]

hátrahagy talak hiányaimmal
mint egy anyaghibás kávéscsészét
kikötöztelek emlékeim tűzfalára
az összetört ajándékkeret mellé
jelezve hogy már nem bíznak
bennünk féltve őrzött tárgyaink sem
hátrahagy talak megfejtés nélküli
hajnalainkkal a könyvekkel
megrakott polcok dzsungelében
hátrahagy talak viaszos tapintású
combod emlékével ámitó
suttogásod csók-meleg ízével
hátrahagy talak betűrendbe szedve
szerelmünk minden lényeges helyszínét
hátrahagy talak a titkok magányával

*a csak nekünk szóló szavak örömeivel
hátrahagytalak szóköz- és vesszőhibák
sűrűjében a kibogozhatatlan álmok
betokosodott kísértetével örök
szomjúságban*

EGY MÁSIK VILÁGBÓL

Ő. J. emlékének

*közöttünk ő volt az örök dac
szemébe nevetett e hatnapos világnak
a kérdőjeleket pontokra cserélte
s nem bízta visszhangra a szót
nem keresett könnyebb utat
túllépett a flaszterre rajzolt ugróiskolán
szenteskedő álmélkodáson
alkalom kínálta orgián
és rajzolt magának új időt míg mi
egy másik világban tévelyegtünk
ahol becsukódott a lelkiismeret
s az emlékezet önvédelem lett
és nem egymásba nyíló ébredés
– szemernyi fékez most a tolakodó idő
már nem félünk
hogyan elviszi mindenünk ha elmegy
vagy itt hagy bennünket érintetlenül...*

BEKE MIHÁLY ANDRÁS

A MEGALKUVÁS ESZTÉTIKÁJA...

(NAPLÓLAPOK)

Három szülővárossal áldott vagy vert a sors keze.

Nem szeretem az igazi szülővárosomat. *Bukarestben* érkeztem a világra. Így hozta a sors, szüleim sorsa. Odasodorta őket a kisebbségi élet, anyámat előbb, apámat később. Hogyan is szerethetném a román fővárost?! Balkáni kosz és káosz, bőrömrre tapadó por és idegtépő zsvivaj, amelyen keresztülhallok gyerekkoromból a szomszéd gyerekek magyarcsófoló mondókáját: „*Un-gur-pungur, Teapă-n cur!*” Halloom kisgyerek önmagam, aki a trolibuszon öntudatosan visszakiabálja a rámfrocsógó férfinak, hogy alkotmányos jogom anyanyelvemen beszélni. (Mit tudtam én akkor, hogy mi az alkotmány! Csak hát apám otthon sokszor emlegette!). Az eszem konokul elutasítja, hogy akárcsak néha is visszaemlékezek a gyerekkoromra. Volt-e egyáltalán?!

Az érzelmeim azonban olykor csúful cserbenhagynak. Hűtlenek hozzá. Néhány éve hosszabb időre visszarendelt a sors a román fővárosba dolgozni. Ugyanabban az utcában volt a munkahelyem, amelynek az elején valaha és még most is ott állt a sarokház, amelynek emeletén volt hajdan nagyanyámék társbérleti lakása, ahol gyerekkorom délutánjait töltöttem, a leckéimet írtam, ahol a folyosón a szekrényben könnyedén megtaláltam nagyanyám gondosan mindig ugyanoda rejtett almás pitétjét; ahol első Karácsonyestéimet töltöttem. A sarokházzal szembeni templom előtt gyakorta kaptam a gyászolóktól *pomană-t*, a mellette lévő kis utcában tanultam meg görkorcsolyázni, meg azt is, hogy a lufi elszáll, ha elengedem, amint arra rávett az egyik szomszéd kiscsibész. A környék semmit sem változott, a sarokház földszintjén ugyanúgy postahivatal működött most is, mint gyerekkoromban, csak nagyanyámék lakásába költözött egy divatáru-üzlet. Az utcát is ugyanaz a macskakő fedte, ugyanazok a házak szegélyezték, mint gyerekkoromban. A díszlet semmit sem változott. Olykor, ha elsétáltam nagyszüleim háza előtt, rémülten vettem észre, hogy a világ összemosódik előttem: a bágyasztó nyáresti forráságban a macskakövek közül föl párolgó emlékeim visszaszédítettek a gyerekkoromba. Otthon éreztem magam. A külvárosi árnyas sörkertekben, a mediterrán ég alatt, hajdani iskolám udvarán

meg az Icoanei parkban, amely semmit sem változott azóta, hogy mellette lakott nagy-nagy kisgyerekkori szerelmem – otthon voltam. Bármennyire is tiltakoztam ellene, bármennyire is próbáltam valamiféle arisztokratikus közönybe menekülni: otthon voltam. Átkozódva, vergődve, káromkodva – otthon éreztem magam abban a városban, amely annyira idegen számomra.

Némely ember nem az eredetileg neki szánt környezetbe születik, írja Maugham. A véletlen vetette oda, ahol van, de állandó honvágyat érez egy ismeretlen haza után. Honvágyat magam is éreztem egy igazi haza után, amelyről sokat hallottam, sokat álmodtam, bár meglehetősen távoli és ismeretlen volt számomra. Néhány lemez és könyv, a *Bánk bán* és Kovács Apollónia, az *Egri csillagok* meg a néha, késő éjszaka recsegve-ropogva fogható Kossuth rádió testesítette meg számomra. Meg apám örökös, gyógyíthatatlan nosztalgija a haza iránt, amelynek bevonuló honvédejait '40 őszén szülőfaluájában ő köszöntötte...

Korán megtanultam, hogy a szülőföld nem mindig azonos a hazával, a haza pedig nem azonos a szülőfölddel. És hogy nagyon nem jó, ha ez így van.

Kolozsvárt szellemi szülővárosomként, eszmélésem magasztos városaként szeretem. Mátyás és Bocskai szülőháza, a Templom és a Szobor, az életbe bocsátó gimnázium, egyetemi tanulmányaim, a Gaál Gábor kör, az Echinox folyóirat, a Visszhang-estek, első közléseim, első verseim, első rendszeres rovatom a helyi napilapban, a tajtékos szerelmek és máig tartó barátságok kincses városa. Akkoriban még félig magyar volt, nem számított kirívónak, ha magyarul szóltam át az utca másik oldalára; a főtéri hajdani patinás kávéház előtt, ha megálltam, bizton számíthattam arra, hogy percek alatt több barátom is arra vetődik. Ez az akkoriban még félig magyar város befogadott, ellátott barátokkal és szellemi munícióval, közelebb éreztem magam a hazához és ahhoz, amit szülőföldnek lehetne nevezni – de a lelkébe nem fogadott be igazán. A Kincses Város évszázadok óta mindig megőrizte szellemi felsőbbrendűségét, arisztokratikus rezerváltságát, Erdély öntudatos kulturális fővárosának már-már nyomasztó kulturális fölényét. Különösen érezhető ez a laza, szellemes, könnyed polgári öntudatú Marosvásárhellyel, vagy a világvégi, fagyokhoz szokott, konok székely városokkal összevetve. Leginkább kolozsvárinak szeretném mondani magam, szellemi gyökereim okán, de keserűen belátom, nem tudtam igazán a város lelkébe hatolni.

Sepsiszentgyörgy lelki szülővárosom. Nem csupán a családi gyökerek folytán. Néhány órát tartottam abban a kollégiumban, amelyben apám is tanult – odaképzeltam őt a padba. Furcsa, jó érzés volt!... Sepsiszentgyörgy – az egyetem utáni első igazán független csikó-évek, varázslatosan pezsgő

ifjúság, barátok, szerelmek, bulik, versek, táncház és világmegváltó viták a színház büféjében, lelkem perzsgőfürdője! Sepsiszentgyörgyön akár otthonra lelhettem volna, csak a Történelem ezt nem engedélyezte számomra: a diktatúra akkoriban tetőzött, nem tudtam, senki sem tudta már igazán otthon érezni magát a székely városban. Bukarest elpusztított mindent, ami a szülőföldet otthonná teheti. Egyik szülővárosom a másikat...

Nem felejttem el költőbarátom szavait, aki távozásomkor rezignáltan jegyezte meg: „Mindenki úgy b... el az életét, ahogy tudja!” És felhajtotta a sörét. Talán a Kriptában mondta ezt, vagy a Sugás-kertben, már nem emlékszem....

Végül alkut kötöttem magammal: elhagytam szülővárosaimat – a hazáért.

A szülőföld – az első karácsonyok, az első szerelmek, a nagyszülők ölelése, a baráti kézfogások, az osztálytársak segítőkész figyelme, s az a kő a járda peremén, amelyre, hogy ne feleljek aznap, ráléptem én is.

A haza – ahol hangom elcsuklása nélkül is elénekelhetem a Himnuszt.

A szülőföld nélküli haza rideg, zárkózott, elutasító. A haza nélküli szülőföld lassan teljesen idegenné válik.

Egyre gyakrabban és keserűbben gondolok arra, hogy Tamási Áron szerint valahol otthon kellene lenni a világban....

*

Durcás kuruc a magyar, nem enged a '48-ból: serrel nem koccint pohárt, csak kiissza belőle a jó osztrák italt. '49-es hőseink még el sem porladtak igazán, Petőfit még kerestük, de már kiegyeztünk, hogy aztán egy emberöltő múltán, a walesi bárdokat megszegyenítve, már az aradi vértanúk gyilkosáról, Ferenc Jóskáról dalolva vonuljunk a doberdói halálba a sógorok miatt, akiknek köszönhetően mi, magyarok lettünk a két világégés legfőbb vesztesei. Később is valahogy sikerült mindig a legnagyobb történelmi ellenségeinket szeretnünk a legjobban! Csak mert irigyeltük őket! Aztán '56-ban valahogy megtaláltuk magunkban Petőfit. Azóta is keressük távoli barguzinokban. Majd megint kiegyeztünk. Egy Trabantért, egy hétvégi kertért, egy kis adriai nyaralásért. Belesüppedtünk a trabant-létbe és megtanultuk szegyenleni büntudatunkat. Zorán szavaival: langyos a sör, de nekünk így is jó!

Lehet, hogy igazuk van azoknak, akik szerint Mohácsig az erkölcsaink határozták meg a történelmünket, utána pedig a történelem határozta meg az erkölcsainket? Meg Márainak, aki 1940-ben olyasmit írt, hogy a magyarság elvesztette erkölcsi kivetőerejét?!

Történelmileg és racionálisan persze minden megmagyarázható, de a tudat alatt a lélek nem bocsát. Társadalmi frusztrációinkat nagyrészt annak köszönhetjük, hogy szeretnénk elfeledni mindent. Kiegyezést, Trianont, Trabantot...

Lehet-e büntetlenül alkudozni a Történelemmel?

*

Mutasd meg, hogyan vezetsz, megmondom, ki vagy! Figyelem a kormánykerék mögött a haza magyarját! Szomorú látni, hogy a szembetűnő többség zavart, enervált, frusztrált, cinikusan agresszív. És nem is tud róla. Nem tudok nem gondolni arra, hogy ha nagyon megkaparjuk a felszínt, lelkünk legmélyén valahol – sok más között – még mindig találok egy kis Trianont. Száz év óta mindmáig nem tudtuk feldolgozni a szétszakítottság, a vereség: Trianon érzését. Sem mi, külhoniak, sem az anyaországiak. Mi, erdélyiek keserű nosztalgiával és elkeseredett szellemi-lelki erőfeszítésekkel, az anyaországiak pedig cinizmussal próbálják elviselni a máig sajgó fantomfájdalmat. Mohács óta sokszor voltunk már vert helyzetben, szétszakadva, de ennyire talán sosem. Hivatalos határok választanak szét bennünket, és lelkiek is, az országhatáron belül. Trianon mindmáig benne van minden gesztusunkban, gondolatunkban, félrecsúszott mondatunkban, idegesen elszívott cigarettánkban – akár tudomást veszünk róla, akár nem. Ha a groteskségig túlkompenzáló utódnemzetek nem tudták feldolgozni a maguk győzelmét (nagy a verseny: melyik erdélyi városban tudnak nagyobb román lobogót felállítani!), akkor hogyan is gondolhatnók, hogy mi, külhoni és anyaországi magyarok fel tudtuk dolgozni a mi megalázó vereségünket és igaztalan veszteségünket?

Az *egyik* magyar magányos, szorong, lélekben is megpróbálja elfogadni Trianont, elidegenedett a határon túlra sodródott nemzetrészekről. Márpedig ha idegenné válik a rész, előbb-utóbb idegenné válik az egész is: a nemzet. Sérül a nemzeti kohézió, csorbul az együtt-érzés. A százalmasan hamis fölényérzettel „románozó” *egyik* magyar ingerült közönybe menekül. S ha olykor-olykor fel is támad benne valamiféle hiányérzet, a nemzetileg frigid aczélos-kádári évtizedek tudatosan korrodálták nemzettudatát, különféle „kiegyezésekkel” büntudatosá tették nemzeti hiányérzetét. Elérték, hogy az *egyik* magyar időnként fellobbanó nemzeti érzései és cselekvő szándékai miatt, végső soron az emlékei miatt büntudatot érez. És mindig akadnak vállalkozók arra, hogy kihasználják ezt a büntudatot. Gondoljunk csak ama december 5-ére! Az *egyik* haza a közönyével mondott ítéletet. Leginkább saját maga fölött. A *másik* haza azóta is igyekszik visszavarni a sebeket.

A *másik* magyar ugyanis rebbelis: nem hajlandó büntudatot érezni, és Erdélyben lázadt az aczélos kádárizmus ellen. Felvidéken, Délvidéken, Kárpátalján, de leginkább Erdélyben keresett lelki menedéket. A szétzilált magyar valóságból menekülve, hátizsákos túráin megmártózott a közösségi létélmény bővületében. Éppen ott, ahol leginkább üldözték a magyarságot! A pesti bulvár-zsargont próbálta hozzáigazítani a székely szó- és észjáráshoz, több-kevesebb sikerrel törekedett levetkőzni anyaországi fölényszerzetét, és bár olykor még mindig székelyebb a székelynél és jobban tudja, mi újság Csíkbán – igyekezett-igyekszik fölszedni az évtizedek alatt kiépült magyar-magyar lelki-nyelvi-stiláris-irodalmi-szemléleti-mentális határ köveit.

Az erdélyi magyar a maga kényszerű, folyamatos és nemzeti – gyakran nem is vértelen! – szabadságharcában megőrizte archaikus értékrendjét és vigaszt nyújtó nemzettudatát. Mint a történelemben megannyiszor, Erdély őrizte a nemzetet. Az erdélyi magyar számára valójában nyugaton: hazájában kelt fel a nap! A kultúrfőlény önbizalom-erősítő illúziója kárpótolta balkáni léte nyomorúságáért. Hálásan fogadta a haza együttérző segítségét '89-ben, és sokkolta, valahányszor az elárulta őt: 1958-ban Kádár; majd ama december 5-én a fél ország.

Trianon után az erdélyi magyarság legkiválóbbjait nagyon aggasztotta a veszély, hogy a magyarság lélekben is leszakad az anyaországról. December 5-e ezt a kísértetet támasztotta fel újra. A *másik* haza minden erőfeszítése ellenére, ez a kísértet ma itt jár közöttünk!...

Hogyan tudnám megértetni az *egyik* magyarral is, hogy a külhoni magyarokkal való lelki azonosulása nem csupán szimbolikus jelentőségű: megszilárduló nemzeti szolidaritásérzete, megerősődő lelki immunitása saját mindennapjaiban is támaszt, erőt jelenthet. Hiánya pedig gyengeséget, kiszolgáltatottságot. A külhoni magyarság iránti közönye kizárja őt a nemzetből, igazi, teljes nemzetté válásának esélyétől fosztja meg. Márpedig úgy fest, minden téveszme dacára, hogy a nemzet mégsem elavult fogalom. Az európai határoknélküliségben pedig, szilárd nemzettudat nélkül, Ady szavaival (*Szétszóratás előtt*): „elveszünk, mert elvesztettük magunkat”!

*

Erdélyben korán megtanultam, hogy jaj annak a népnek, amelynek mítoszokra van szüksége! És jaj annak a népnek, amelynek nincsenek mítoszai! Nekünk, erdélyi magyaroknak szükségünk van mítoszokra. Vannak is mítoszaink, bőven! A kisebbségi lét mintha fogékonyabbá tenne rájuk!

Azt hiszem, kevés pozitív mítoszaink egyike, talán a legszebb: a *transzilvanizmus* nosztalgijája egy sosemvolt idill után. Erdély aranykora pedig a kemény alkuival Erdélyt megőrző Bethlen Gábor alakját emelte mítikus magasságokba az erdélyi magyarok szemében, különösen és érthetően Trianon után. Csakhogy a Bethlen Gábor-i politikálásból – sokak téves következtetéseként – arra visszautaló, az erdélyi magyarság habitusát mindmáig meghatározó újabbkeletű mítoszaink születtek: Súly alatt a pálma jobban nő! A kagyló szenvedéssel izzadja ki gyöngyét! A fű lehajlik a szélben és megmarad! A Trianon utáni erdélyi magyar irodalom jó része ezeket a mítoszainkat esztétizálta. (Tanulságos megtapasztalni, hogy Kárpátalján viszont a Rákóczi-szabadságharc emléke és hagyománya határozza meg a mindennapi „kurucos” mentalitást!).

Végző soron minden mítosz metaforába csomagolt, elviselhetővé szelídített hiány, egy kis megalkuvás a valósággal. A sors nyilván senkit sem mentesít a mindennapi kompromisszumok és megalkuvások alól! A kisebbségi sors még kevésbé! A közéleti küldetést vállaló kisebbségeket pedig legkevésbé! Míg boldogabb országokban egy-egy közéleti szereplő olykor megteheti, hogy csak a saját bőrét vigye a vásárra, kisebbségi politikus nem igazán tud szabadulni a közösségi felelősség terhe alól. Folyton abban a tudatban cselekszik és szól, hogy a szavaiért és tetteiért nemcsak ő maga, hanem közössége is felel.

Jól illusztrálja ezt a dilemmát az erdélyi Kocsis István *Megszámláltatott fák* című darabja: a náci megszállás idején a sztrájkoló bányászok vezérének a német parancsnok megzsarolja: ha nem beszéli le a bányászokat a további tiltakozásról, akkor közéjük lövet. Ő ismeri az életveszélyt, amelyről nincs módja beszélni, általa vezetett közössége viszont nem, így árulónak tekinti őt, ha feladja a küzdelmet és a célt. Viszont közössége életét csak úgy mentheti meg, ha vállalja az „árulást”. Legvégző sorban mi a fontosabb: az élet vagy a becsület? Saját nevében bárki dönthet így vagy úgy, de egy közösség vezetője számára drámái a dilemma: mi az igazi megalkuvás, ha eszményeit vagy ha közösségét áldozza fel? Hasonlóan nehéz kérdést tesz fel Sánta Ferenc is az *Ötödik pecsétben*: ki az igazi mártír: az eszméiért a halált is vállaló (kommunista) hős, vagy a hőst megpofozó, saját önbecsülését feladó, saját morális értékeit megtagadó kisember, aki azonban életben maradásával – és megroppant önbecsüléssel – több, általa bűjtatott gyerek életét menti meg?!

Az erdélyi kisebbségi sors valós drámákat is szült. Makkai Sándor püspök esete jól mutatja, hogy egy kisebbségi vezető önmagát fölláldozhatja ugyan

egy politikai alkuban, ám kollektív áldozatra felelősen nem tehet ajánlatot. Makkai a hivataláról való lemondása, repatriálása és a *Nem lehet* vallomása nyomán kirobbant vitában valójában nem is védekezett, mindvégig hallgatott, csak egyszer tett említést egy „áthidalhatatlan közéleti szakadékról”. Ő maga sosem írta le, de ma már sejthető, hogy a bukaresti hatóságok a tudomásukra jutott titkos magyarországi egyházi támogatásokkal zsarolták meg a püspököt. Makkai tisztára moshatta volna a nevét, ha kitálal, de nem tette meg, ilyenformán nem saját személyét, hanem egyházát, közösségét próbálta megvédeni a végzetes retorzióktól.

Dőreség lenne tagadni a közéletben, különösen a kisebbségi politizálásban a kompromisszumok meghatározó szerepét. Vagy akár azt, hogy ez a morális dilemma gyakran etikai menlevelet ad némelyeknek, akik – tehetlenségüket vagy tétlenségüket mentegetve – hajlamosak visszaélni vele. (Fájdalmas lenne felelőlegesen az öncélú kompromisszumkészség diktálta erdélyi történelmi-irodalomtörténeti-közéleti példákat! Amiként igaztalan lenne nem megemlíteni azokat, Márton Áron püspöktől kezdve Székely Jánoson át a '89-es fordulatot előkészítőket, akik viszont nem kerestek mentséget maguknak!)

A legnagyobb baj azonban talán az, hogy mítoszaink visszahatnak a valóságra, szentesítik a kisebbségi lét barátságatlan adottságait. A kisebbségi létstratégiát a nemzeti identitás konzerválásának – egyébként tiszteletre méltó – erkölcsi parancsára szűkítik le. Mítoszainkban egy erkölcsi értékrendet szembesítünk a valósággal, és persze, mindig a mítosz húzza a rövidebbet! A folytonos túlélésre való berendezkedés hosszú távon felőrli egy közösség szellemi-erkölcsi tartását és jövőképét, amit önmagában aligha kompenzálhat a megmaradás lassan kiüresedő erkölcsi parancsa. A megalkuvás prolongálja a vegetálást, ám a végzetet bizonyosabbá teszi. Kényszerhelyzetben gyakran megfélemlítünk Deák Ferenc igazáról: „amit erővel elvettek, az visszakerülhet, de amiről magunk mondunk le, az alighanem végleg elveszett”! A túlélés ugyanis nem mindig jelent életet!

Dönteni leginkább nem azért nehéz, mert nincs alternatíva. Hanem, mert van.

*

A karácsonyról nehéz beszélni, nem tudok. Bensőséges magánérzés, növekvő nosztalgia valami iránt, aminek egyre nagyobb a hiánya. A karácsony ugyanakkor a remény elfogadása is a szilveszteri újratervezésekhez. A szilveszter jövő idejű főnév.

Nekünk Erdélyben minden évre két szilveszter jutott. Mi kétszer kocintottunk éjféli pohárt, kétszer énekeltük el a Himnuszt, kétszer kívántunk egymásnak kicsit boldogabb esztendőt.

Bennünket nem csupán a Történelem, nem csupán a Határ, hanem az Idő is elválaszt a hazától: tudjuk, de szilveszterkor csak mi, erdélyiek gondolunk rá, hogy egy órányi időeltérés van a haza és a szülőföld között. Sepsiszentgyörgyön vagy Kolozsvárt egy órával korábban üt a szilveszter éjféli óra, mint Szegeden vagy Budapesten. Amikor a bukaresti tévében éppen tizenkettőt ütött az óra, megbontottuk az egyik üveg pezsgőt, elénekeltük, nem túl hangosan, a magyar és a székely Himnuszt, aztán koccintottunk...

És megkezdődött a várakozás...

Ha le tudnám írni azt a várakozást!... Azt a szilveszter-éjfélek közti tétován téblábolást egy órán át, zavartan fecserészve semmiségekről, föl-alá kovályogva a szobákban, szorgosan igyekezve befogni a recsegő világűrben a Kossuth-adót a rádión, közben fél szemmel feszülten figyelve az óra mutatóját: nehogy elszalasszuk a második éjfélt!

... A nyolcvanas évek végén, Kárpátalján tapasztaltam még ezt a kettős idejű életet. A kárpátaljai magyarok akkoriban a moszkvai idő szerinti két órányi eltéréssel élték a maguk hivatalos életét. A szállodában már reggel hatkor tálalták a reggelit, az üzletek is akkor nyitottak. Fodó Sándortól kezdetben mindig megkérdeztem, hogy megbeszélt találkozónk idejét a hivatalos vagy a „magyar” idő szerint érti-e? A magánéletüket ugyanis a „magyar időhöz” igazították. A karórák a „magyar idő”, a faliórák a moszkvai idő szerint jártak. És így van ez ma is, csak a Kárpátalján élők egy órával közelebb kerültek a „magyar időhöz”, egy órányira szűkült az időérés. Beregszászban ma a kijevi a hivatalos idő, a magánidő a magyar...

Mintha a kisebbségi sors lényegét fejezné ki ez az időeltérés: a kettős idő! Az örökös várakozás, az örökös elkészettség és korán érkezettség szorongása, a két szilárd pont közti hiány, a hivatalos és a magánélet közti szakadék, a valós és a virtuális idő közti fekete lyuk, ez a két-helyen-seholsem, a haza és a szülőföld közti időzavar.

Olyasfajta érzés ez a két szilveszter közti várakozás, mint azon utazóké lehet, akikkel a repülőgépük felszállása után, fent, több ezer méter magasban közlik: akkora köd lepte el az összes környező repülőteret, hogy sehol sem tudják fogadni őket, még ott sem, ahonnan fölszálltak...

Erdélyben aztán, amikor másodjára, ezúttal immár a recsegő Kossuth-rádióban is éjfélt ütött az óra, akkor kibontottuk a második üveg pezsgőt, a

finomabbikat, újból koccintottunk, újból elénekeltük a Himnuszt: a magyart és a székelyt.

Mostanság Budapesten gyakran együtt szilveszterezem erdélyi barátaimmal. Még most is, itt is kétszer, két éjfélét ünneplünk, kétszer koccintunk poharat és a szomszédok nyilván mindig megrökönyödnek azon, hogy – vajon ki tudja, miért? – mi már egy órával éjfél előtt is elénekeljük a Himnuszt.

A két éjfél közti várakozásban az eget lesem: oszlik-e már az a köd? Fogytán az üzemanyag, nagyon...

PENCKÓFER JÁNOS

TUDÓSPORTRÉ EGY POPNEMZET FALÁN

PAPP ENDRE: *GÖRÖMBEI ANDRÁS*

1.

Papp Endre „megrajzolja” Görömbei András irodalomtudósi arcképét. Kétségtől az azt teszi, amit 2019-es monográfiájának *Tudós az időben* című első – bevezető – részében előrebocsát az imént idézett szavával, és a jó fogású, tetszetős borítójú könyv fülszövegében is hangsúlyoz. Viszont olyan portrérajzot készít, hogy annak legmarkánsabb tudományos karaktervonalai történelmi-társadalmi, nemzeti-közösségi, sőt üdvkereső létértelmezési vonások is egyben.

Hogy miért lesz ilyen ötvözött, kiterjeszkedő e portré? Mert nem lehet más. A *Tudós az időben* című bevezetőjében, illetve innen a fülszövegbe kisserkesztett két legpoétikusabb mondatában szerzőnk erről így beszél: „A tudósi karakter olyannyira elválaszthatatlan a vizsgálódás tárgyától, hogy kijelenthető: életművében a magyar nemzeti szellem figyeli önmagát. Görömbei András egy vele mozduló közösségi önmegértési vágy és akarat ideákat és etikai elvárásokat hirdető képviselője.”

A két kiragadott mondat két szép és képszerű kifejezése – az „önmagát figyelés”, illetve a „vele mozdulás” – nemcsak egyén és nemzeti közösség összeforrott jellegét fogalmazza meg, hanem jelzése is lehet annak, hogy Papp Endre választhatott volna homogénül esszéisztikus nyelvet „a Görömbei-mű” föltáráshoz és alakulásának elbeszéléséhez. Számos mondata közül a következő szintén ezt az irányt erősíti: „Megállapításai, kijelentései magukon viselik a magyarság szellemi ujjlenyomatát.” Az esszéisztikus horizont – a kreatív-emocionális nyelvi attitűd – ugyanolyan kompatibilis az életművel, mint egyéb megközelítés: a népszerű tudós irodalomértelmező nem egy gyűjteményes kötetet és monográfiáját az esszé műfaja felől is föltáráhatónak véli a kritika.

Ám a monográfus döntött. A nem kevés esszés forma ellenére, mégis a filozofikus fogalmi argumentáció és egy olyan tényszerű, pragmatikus

gondolat- és mondatépítkezés mellett foglalt állást, melynek szókincse az irodalomtudomány akadémiai intézményformáinak legszélesebb köreiben egyedülként elismert, leggyakoribb kifejezései pedig a szakszerű, professzionális olvasói műértelmezés és irodalomértés rekvizitumaiként használatosak. Amikor például szerzőnk képernyőre pötyögi az imént citált „önmagát figyelős” mondatot, hogy tudniillik „a Görömbei-műben a magyar nemzeti szellem figyelí önmagát”, rögtön utána – mintha azonnal helyére szeretné billenteni saját kihágását – így magyarázza, mire kell gondolnia, aki csak a tudomány és irodalomelmélet nyelvén ért, beszél. „Befogadó és befogadott egy-egy irodalmi alkotás fölötti párbeszédben megjelenő, saját kölcsönös feltételezettségben álló pozíciójában, hatás és visszahatás relációjában foglal helyet.”

Papp Endre nyelvezete tudományosan megalapozott és kompakt; nem csak egyféle ismeretanyagot hordoz önmagában. Igénye pedig az egzaktásra egészen magas. Persze a monográfia valamennyi összetevőjének egymást erősítő jelentéssége – nyelvezet, gondolati struktúra, filozófiai, irodalomelméleti és társadalmi-kulturális kompetencia, életműtagolás, kötetszerkezet, arányok vagy a személyesség közösséggel kapcsolatos gondolja – csak később dereng fel, amikor már Görömbei András nemzeti irodalomszemlélete, válságérzékelése, illetve „a Görömbei-mű” hungarológiához való természetes hozzákapcsolódása tisztázottá vált, vagyis a könyv végén.

Az egész átgondoltság akkor látszik meg a maga teljességében, amikor már megismerkedtünk avval a szellemi gyökérral, éltető forrással, melyet a monográfia harmadik részében, *Az egzisztenciális tudomány gyűjtőcím* alatti három fejezetben – *Görömbei András nemzeti irodalomszemlélete; A koherens nemzettudat megfogalmazója (Görömbei András Németh László-képe); Barta János és a debreceni iskola* – tár elének a szerző. És amely lényegnek mintegy kiterjesztett részletezéseként olvasható a negyedik rész, az *Érték és fontosság: monográfiák; Sinka István, Nagy László költészete, Sütő András, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár*. Ugyanis a következő egység, a *Nemzetiségi irodalmak – nemzeti irodalomszemlélet – magyarságtudomány* című ötödik fejezet, ezen belül pedig a hungarológia Görömbei András általi tételezése, majd ennek ex-katedra kritikája és az egész kanonizációs-irodalomértelmezői, illetve irodalomtudományi konstelláció összefoglalása már úgy vetíti előre a hatodik, a záró rész – *Egy eszmény múltba tűnése* – nem túlságosan vidám kilátásait, hogy sejteni lehet: a tudós által elkezdett megoldáskeresésnek ki kellene lépnie a monográfus feladatkörén.

2.

Szó se róla: *Egy eszmény múltba tűnése* – magáért beszélő kötetzáró fejezetcím. Pontosan jelzi előre, hogy mi fog következni a monográfia legvégű összefoglalásaként. Úgyhogy az ember „okos fejével biccent” a fejezet legvégén, mikor ezt olvassa: „Ha egy mondatban kell összefoglalni az életpályája tanulságát, arról kell megemlékezni, hogy volt egyszer egy Széchenyi szellemét követő, művelődésszempontokra épülő nemzettudat, egy kultúrnemzeti értékrend, amely etikus, embernemesítő célok követését tartotta a maga kötelességének – Görömbei András volt az egyik nagyhatású megisméjlesztője.”

Egyértelmű előjelzés után egyértelmű végszó. Mégis olyan érzés, mintha ebbe az utolsó fejezetbe – és főként az utolsó mondatba – kicsivel több figyelemfelkeltő szándék és sarkítottság került volna, mint amennyit a monográfia gerince, a fő résznek tekinthető harmadik, negyedik és ötödik fejezet összetett gondolatvezetése alapján várni lehetett. Ha nem káprázat egy ilyen monográfiavég-olvasat, akkor joggal merül föl a kérdés: vajon miért történt így? Miért ez az éles végeredmény-megvonás? Miért nem hagy szerzőnk semmilyen reményt a „Széchenyi szellemét” esetleg újra életre csíholó 21. századi potenciálnak, ha már konkrét és látható menekülőútvonulat nem is nevezhet meg? Milyen meggyőződés, szándék dönthetett? Éleslátás, szembesítési célzat, vagy netán azzal kalkulál, hogy egy „élére állított” befejezés olyan reakciót vált ki, mint egy befejezetlenség: tovább-gondolásra-cselekvésre serkent?

Ki tudja. Mindenesetre ismerjük a *Puszták népe* végének illyési elgondolását. És ugyanúgy a *Lenni, vagy nem lenni* Kosztolányijának példafelhozatalát: Széchenyi egyik felejthetetlen „alakítását”. Előbbi műben a nemzeti probléma könyvvégi nyitottsága, utóbbi esszéiben pedig a nemzeti vég melletti Széchenyi-féle „elköteleződés” vált ki erős visszhangot, illetve érzelmi reakciót. A szépirodalmi szociográfia kapcsán, Babitscsal kezdve, egészen hosszú sort alkottak a hozzászólók, kik a csaknem három és fél millió magyar döbbenetes cselédsorsának nemzeti gondját megértették, míg a Kosztolányi-esszéiben fölháborodott és éles hangú elutasítás lett az a nemesi-baráti reakció, melyet a nemzet végének önmagunk általi beteljesítési javaslatára adott nagyjából hetven neves, ugyancsak jól ismert személyiség.

Érdemes felidézni ez utóbbit, hiszen arról a Széchenyiről van szó benne, akinek szelleme mára „volt egyszer egy” lett. Esszéjében Kosztolányi érzékletesen meséli el, ahogy tekintélyes és nagylétszámú, hetven fős baráti

társaságot várankoztatott Széchenyi az 1848-as forradalom kitörése előtt három nappal. Pattanásig feszült helyzetet teremtett az udvariatlanságával, mert öt órá mondott, de fél hatkor még sehol se volt. Lassan háromnegyed, és a meghívott hetven személy közt a teremben egyre idegesebben várankozott: Andrassy György, Cziráky János, Károlyi György, Keglevich Károly, Lonovics József, Majláth György, Majtényi Antal, Pálffy Móric, Perényi Zsigmond és még temérdek nagy név. Természetesen köztük volt Wessellényi Miklós is, de maga Batthyány Lajos is. Már alig bírták visszafogni magukat, amikor mégiscsak megérkezett Széchenyi. „Halálsápadt volt”, „senkivel sem fogott kezét”, némán, keserűen állapította meg: Kossuth nincs jelen, amit pedig elmondott, égbekiáltó volt – tán még ma is az.

Elnézést kért a késésért, meg előrebocsátotta, hogy mennyire tépelődött a most következőkön, mégis ki kell mondania: „a láthatár teljesen elborula”. „Itt állunk Európa közepén, mint Európa szegylene. Népünk tunya, bárdolatlan, úrhatnám, az igazság iránt érzéketlen, kötelessége renyhe, pallérozásra nem fogékony.” Kifejtette, hogy távol, keleten maradvá talán még lett volna belőle valami, de itt, nyugaton „elkorcsosult, alacsonyágba süllyedt, megvénhedett”. Szinte hetykén vágta a döbbsenten állók szemébe: „Mi is az értelme annak, ha valaki magyar?” Fejét fölshozte, aztán „zilált haját homlokába csapta”, úgy kérdezte: „Mi az értelme annak, ha egy maroknyi népecske (...) ragaszkodik ősei örületéhez?” Ragaszkodik egy olyan nyelvhez, „melyet már egy kőhajításnyira sem ismernek”. Aztán válaszolt: „nem, uraim”, „semmi értelme, hogy itt, a világmappa egy parányi pontján nemzetesdit játsszunk.” Legjobb az lesz – mondta –, ha mielőbb beleolvad ez a nemzet a németébe, beleolvad a monarchiába. Ő, mármint Széchenyi, mindezt elmondta Metternichnek – közölte végül a hallgatóságával –, Metternich pedig „biztosította a fájdalmatlan halált”. De az egybegyűltek, a barátai, úgy döntenek, ahogy akarnak.

A hajmeresztő beszéd végén mindenki reszketett. Széchenyi ugyanúgy, mint a hetvenek. A világtalan Wessellényi ocsúdott fel legelőbb: „Gazember” – ordította, és ahogy a vakok, „tapogatózva botorkált előre”, oda, ahol a házigazdát sejtette. Úgy kellett visszafogni. Természetesen mindez – a mérhetetlen felháborodást is beleértve –, részletgazdagon, nagyon plasztikusan van leírva; az is, mikor a közfelháborodás végén Széchenyi, mondhatni megelégedetten, „könnyedén, világfiasan” a terem közepére siet, elkacagja magát és bevallja, hogy az egész tréfa volt.

3.

Mindazonáltal a monográfiának ez a záró része – *Egy eszmény múltba tűnése* – amellet, hogy utolsó mondatával némely olvasatban valóban képes felidézni és összekapcsolni az Illyés-mű befejezetlenségéből megszületett reakciót, illetve a Kosztolányi-írásból vett Széchenyi-féle „alakítás” következményét – vagyis a „volt egyszer egy” esetleges továbbgondolhatósága felé nyit –, elsősorban mégiscsak válaszadás a *Tudós az időben* című nyitófejezetben fölített kérdésre: „A tudósi mű maradársága?”

Papp Endre ugyanis ezzel a tág és laza kérdéssel tudakozódik könyve legelején az iránt, mennyit ér egy tudósi életmű (hogya befejeződik). A válasz filozófiai, elvi síkon körvonalazódik mindenekelőtt, majd egyre inkább tárgyyszerű értelmet nyer. Mennyit ér egy olyan tudós munkája, aki „a maga idejében hiteles, igaz válaszokat” adott „a kor szakmai és emberi kihívásaira”, így víve tovább a tudomány fejlődését? Sőt nemsokára az is kiderül, hogy kérdése még ennél is konkrétabb pontokra tekintget. Például erre: mennyit ér az ember, ha olyan magyar „tudós az időben”, aki „nem teoretikus előfeltevés alapján néz saját, vele is óhatatlanul mozduló tradíciójára”? Végeredményében tehát erre kérdez rá a szerző: mennyit ér a „vele mozdulás” és „önmagát figyelés” magyar tudósa, amennyiben e „perspektíván kívül nem jelöl ki más értelemigazoló bázisokat”, és „nem tekinti az irodalom értelmezését sem elméleti előfeltevések illusztrációjának, sem természetétől idegen hatalmi ambíciókat szolgáló ideológiai eszköznek”?

Nos, az *Egy eszmény múltba tűnéséből* kivethető válasz egyértelmű. Bizony nem sokat ér egy ilyen életmű. Zárómondata meggyőződéssel és magabiztosan ismétli meg a fejezetcímbe foglalt tartalmat. Láttuk az imént. Ám a monográfia gerincét – a harmadik, negyedik és ötödik fejezetet: *Az egzisztenciális tudomány; Érték és fontosság: monográfiák; Nemzetiségi irodalmak – nemzeti irodalom-szemlélet – magyarságtudomány* – mégis meghatározza valami más is: egy negatív kilátáson túli – vagy inkább előtti – valami, egy nem egysíkú jelleg. Valami olyan összetettség, ami nem illeszkedik maradéktalanul a rendszerváltozás utáni könnyűnek-találtatásba, mindamellet, hogy szerzőnk sehol sem bizonytalan e végkifejletet illetően. Papp Endre monográfiája pontosan úgy nem egydimenziójú gondolati szerkezet, mint ahogy a hungarológiában nemzeti-tudományos kiteljesedési lehetőségét megpillantó Görömbei-féle tudósi-irodalomértelmezői magatartást sem tekinti annak a szerző, vagy mint ahogyan Görömbei András emberi sorsával-alakjával kapcsolatban utasítja el, hogy bárki szimpla áldozatnak, avagy hősnek tekintse a széles körben szeretett tudóst.

A „múltba tűnő eszmény” előzményeként egy olyan gondolati réteg-összetételről lehet beszélni, melynek megközelítését még a monográfia terjedelmi-tagolási viszonyai is engedélyezik. Mert ha abból indulunk ki például, hogy a nyitó és a záró rész – *Tudós az időben; Egy eszmény múltba tűnése* – együttvéve csupáncsak tizenkét oldal, de még az eddig nem említett, mert másra, a személyesség-életrajziség életműbeli szerepének körbejárására tartogatott második résszel – az „*Aki nem hajlandó spicli lenni...*” című fejezettel – együtt is mindössze húszat tud kitenni a nettó százhetvenhét oldalból, akkor egy fontos kérdés mindenképp adódik. Vajon mire használ föl a szerző százötvenhét oldalnyi igen sűrű szövésszerű gondolatiságot? Milyen összetettséget mutat a monográfia gerince? Mert nyilván nem azt az egyet bizonygatja benne mindvégig, hogy hiába „a Széchenyi szellemét követő művelődéseszmény, nemzettudat és kultúrnemzeti értékrend”, hiába az „etikus, embernemesítő célok követése”, hisz lám: Görömbei András nagyhatású képviselője mellett is menthetetlenül alászállt, mára teljességgel megsemmisült, vége.

Hát nem. Papp Endre valóban komoly és korántsem egyféle ismeretanyagot mozgatva kérdez rá a tudósi életmű maradátságára, és kezdi el a Görömbei-műben való eligazítást. Ennek jegyében mindjárt *Az egzisztenciális tudomány* kezdetén, a *Görömbei András nemzeti irodalomszemléletének* legelső oldalain feltűnik az irodalomértelmezési hagyomány kétféle megnyilvánulása. Az első messzemenően életelvű: az európai egzisztenciális filozófia cáfolhatatlan eredményeivel ugyanúgy megalapozott, mint a magyar nemzet-, kultúra- és irodalomértés legrégebbi időkig visszanyúló hagyománya által. Ez jelenti Görömbei András irodalomtudósi portréjának fundamentumát és egyik legfőbb karaktervonását, azt a Széchenyi-szellemű eszményt, melynek elvben nem lenne szabad megszűnnie – „múltba tűnnie” –, hiszen fenntarthatósága-megőrződése bele van foglalta a mindig változó alakú inkarnációjába, és ebben hitt is az irodalomtudós, nagyjából a rendszerváltozásig.

A másiktól sokkal könnyebb eredeztetni és tudomásul venni „az eszmény múltba tűnését”: az életmű és a monográfia summáját, a „volt egyszer egy” korszakhatárt végérvényesítő szerzői meggyőződését. Mert ezt a megnyilvánulást „a szellemi tradíció meghasadása”, a „hagyományszakadás”, valamint a mindezzel összefüggésbe hozható válságérzékelés élteti. És mivel ez a széleskörűen módszeres értékelbizonytalanító és mindent relativizáló állapot Görömbei András „munkálkodásának utolsó két évtizedét magatartásbelileg és szemléletileg döntően befolyásolta”, érthető, hogy a könyv nem is egy, hanem két nagyobb lélegzetvételű kríziselemzésben részletezi a kialakult és máig ható helyzetet.

4.

Amikor viszont e később kétszer is részletezett válságra először történik utalás itt, *Az egzisztenciális tudomány* tisztázásának a kezdetén – a *Görömbei András nemzeti irodalomszemléletének* legelső tételeinél –, még nem érezni se súlyát, se veszélyét. Már csak azért sem, mert Papp Endre a „hagyományszakadásról” – mint kríziselőzményről – egyáltalán nem éberségfölkeltő módon szól. Ellenkezőleg: azt mondja, hogy „a posztmodern voluntarista retorika által” bizonyított hagyományszakadás inkább látszólagos, mintsem valóságos, és egyáltalán „nem rendkívüli állapot egy kulturális tradíció történetében”.

Valóban nem az. A példa pedig, amit fölhoz a hagyományszakadás elhárítására – Horváth János egész munkásságát-önmagát meghaladó esete –, teljesen megnyugtató. Hisz magában hordja a válságjelenségre adható megoldást. Olyan érzés, mintha e hagyományszakadás kétféle égtája közt bolyongó „eltévedt lovas” kiutat mutató térképhez-képlethez, vakságűző magatartáspéldához jutna „a 20. század első felének meghatározó irodalomtörténésze” által, akinek szemléletszélesedő esete valóban horizontfölnyitó és megvilágosító formulaként hat, bár esetével kapcsolatban nincs sok minden, amit részletezni lehetne. Mert miről is van szó? Horváth János elfogadja Gyulai Pál „nemzeti klasszicizmus” elnevezésű szintézisét – miszerint Arany Jánost kortalan ideálképnek lehet tekinteni –, és ehhez képest Ady Endre magatartása-narratívája valóban „elfajulásnak” látszik; vagy legalábbis a hagyomány „kozmpolita költészet” általi provokációjának.

Erről szól az *Aranytól Adyig* című Horváth János-tanulmány. Benne a szerző – Papp Endre szavaival – „a nemzeti és erkölcsi öntudat átörökítésének hiányát fájalta leginkább, annak az eszményképnek az őrzését, melyben számára a nemzet etikai és értelmi erőinek a legfontosabb elemei egyesültek”. De aztán történik valami. Nem érvényesülési vágy, nem külső erőszak vagy irodalompolitikai cél, hatalomszerzési megfontolás, hanem valami belső, az egyik legnehezebb – a kegyelmi állapotra leginkább emlékeztető – emberi dolog: a magunkat önmagunk fölé emelő belátás keríti hatalmába. Horváth János belát valamit és felülbírálja korábbi álláspontját. Igen: meghaladja önmagát. Adyban a réginek új formájú feltűnését veszi észre, és ezt a befogadóvá váló felismerését beilleszti korábbi szigorúbb érvrendszerébe. Mégpedig akként, hogy „a szellemiség kvintesszenciáját, a nemzetet – mint gondolati és lélektani elemek identitást teremtő és fenntartó összjátékát – kulturális hagyománytörténésként” képes megőrizni.

Pontosan azt teszi, ami Görömbei András számára a 20. század második felében – és természetesen azután is – már alap. A „lényegi azonosságot a történeti változatok sokféleségében” észleli. És mivel irodalomtudósunk másban is pont azt vallja és teljesíti be, amit Horváth vallott és beteljesített, hogy például a magyar irodalom „a magyar nemzeti öntudat és önismeret semmi mással nem helyettesíthető forrása”, ezért Görömbei András „cselekvő”, „életelvű”, „létérdekű” irodalomfelfogása – Barta János és a debreceni iskola szellemi karakterformáló hatásának közbeiktatásával – a nagy előd méltó folytatásának tekinthető. Az a kettős kategória pedig – az „érték és fontosság” mibenléte –, melyet Papp Endre úgy emel ki az irodalomtudós elvi alapvetéséből, hogy általa a Görömbei-életmű archimédészi pontja is megmutatkozik, pontosan illik ebbe a Horváth Jánostól eredeztethető folytonosságba.

Az „érték és fontosság” kiemelése – azon túl, hogy érzékeny lényegfelismerő képességre vall – a monográfia egész felépítése és szerkezeti működésének beindítása, majd finomhangolása szempontjából alapvető momentum. A Görömbei-féle irodalmi-kulturális értékítélet esztétikai-filozófiai magvához vezet, az értelmezési gyakorlatban való alkalmazása az életművet velejéig meghatározza, pedig az eredeti tanulmányban – *Irodalmunk szabadságharca* (1989) – szinte el van rejtve. A tudós monográfus emeli ki onnan, kurzívval szedve hangsúlyozza, miután a hozzá elvezető utat pontosította.

Ez az út pedig Czine Mihállyal kezdődik. Akinek a védelmében föllépő Görömbei András így beszél *Életelvű irodalomszemlélet* (Czine Mihály: *Németh László eklézsiájában*) című 1998-as recenziójában: „Czine Mihály törekvéseit messzemenően félreértik azok, akik az irodalomelmélet vagy az esztétika világa felől közelítenek műveihez, hiszen ő éppen ellenkező irányba tágítja ki irodalmi érdeklődésének területét”. Papp Endre pedig – tekintélytisztelet ide, tanítványi szemérem oda – azt állítja, hogy ebben az elvi kiállításában Görömbei András bizony nem fogalmaz pontosan. És meggyőzi az olvasót. Irodalomtörténészünk tényleg azt akarhatta mondani, amit a monográfus állít. Hogy az elméleti megközelítés nem minden. Hogy az irodalomértelmezésben – az elmélettel szemben – ugyanolyan jogot formálhat magának egy gyakorlati viszonyulás is, mely „az esztétikai értéket magától értetődően társítja a szociális és történelmi hasznossággal, illetve progresszivitással”.

5.

Az „érték és fontosság” mibenléte szempontjából mérvadó két munka – az *Irodalmunk szabadságharca* (1989) és az *Életelví irodalomszemlélet* (Czine Mihály: *Németh László eklézsiájában*) (1998) – az íménti tálalásban fordított időrendi viszonyba került egymással. Úgy tűnt fel, mintha az 1989-ben elhangzott előadás ugyanezen évben publikált anyagához – *Irodalmunk szabadságharca* – a sokkal későbbi, az 1998-as recenzió – az *Életelví irodalomszemlélet* (Czine Mihály: *Németh László eklézsiájában*) – szolgálna alapul, holott a monográfus nem követett el ilyet.

Szerzőnk nagyon is figyel kötetszerkezeti elképzelésére, hogy a monográfia gerincét alkotó fejezetek nagyobb gondolati egységeinél a Görömbei-művek kronológiája ne legyen teljesen mellékes szempont. A Czine Mihály védelmében megszületett későbbi írás úgy lesz kiindulópontja az előbb elkészült *Irodalmunk szabadságharcának* – tehát az „érték és fontosság” együttállásának –, hogy Czine Mihállyal kapcsolatban Papp Endre még nem ezt a letisztult kétoldalú kategóriát emlegeti. Gondolatának kiindulópontjában szerzőnk az „elméleti absztrakció” és a „praktikus konkretizálás” „ellentétes irányultságára” kérdez rá. A Görömbei-féle elvi kiállítás nyomán az iránt érdeklődik mindenekelőtt, hogy valóban létezik-e a kettő között szétartás vagy szembenállás –, és csak ennek megválaszolása után következik az „érték és fontosság” tisztázása.

Hogy az „elméleti absztrakció” és „praktikus konkretizálás” „ellentétes irányultságában” mennyi természetesség lehet – vagy hogy szembenézésükben netán mondvacsinált erő munkál-e –, nos, e kérdésekre Papp Endre a népi írói mozgalommal válaszol. Illyésékkal, Németh Lászlóékkal, Szabó Zoltánékkal, kikenél a népi jelző „a nemzet fogalmával azonos jelentés” lett; a politikai és irodalmi programot szépen egybelátták. Olyan etikus, természetes módon megvalósítható és felelős írói elkötelezettséget tűztek célként önmaguk elé, melyben „elvonatkoztatott elmélet” és „gyakorlati hatás” között a viszony nemcsak békés, egymás mellé rendelt, hanem egymást kiegészítő is. „Az irodalom tudás is, de szociális jelenlét is egyben” – mondja a monográfus Görömbei Andrással –, vagyis e kettő együtt adja a „cselekvő történelmi jelenlétet”.

A népi írói mozgalommal válaszoló szerző akkor is az „elméleti absztrakció” és „praktikus konkretizálás” „ellentétes irányultságának” feloldhatósága felé néz, mikor látszólag „értékfelismerés és közösségi sajátosság összefüggésében” idézi Görömbei András nyomán Németh Lászlót. „Nagy magyar

költő csak az lehet, aki a magyar eredetiség medencéjéből meríti meg a maga eredetisége korsaját” – így szól a Németh-citátum, de a folytatása már egzisztenciális távlatba tekint. „Az irodalom a nép erőtartályait a tudatalattiságból kimenti és fényre hozza” – idézi Némethet a monográfus, és ebben mindenki hallja jó Heideggerünket: „a műalkotás fényre hozza az elrejtettségből a létezés igazságát, az el-nem-rejtettséget”. A társadalmi cselekvés irodalmának létezik tehát egzisztenciális távlata – foglalja össze a szerző –, azaz „a létezés igazsága magától értetődően egy nemzeti közösség igazsága is”, vagyis „absztrakció és konkrétum: ugyanannak a lényeknek a két oldala”.

És itt már jön is az eredeti Görömbei András-gondolat az 1989-es *Irodalmunk szabadságharcából*, csak már dőlttel szedve mutatja szerzőnk a két kulcsszót. „Az azonos minőségű értékek világán belül azonban egy-egy nemzeti közösség számára nem értékesebbek, hanem *fontosabbak*, a nemzeti önismeret és öntudat épségének ápolása számára meghatározóbbak azok a művek, amelyeknek ismereti értéke közvetlenebbül táplálkozik a nemzeti közösség életéből, történelméből, sorsából. Ezekben a művekben a nemzeti közösség közvetlenebbül ismeri föl a maga életének analógiáját.”

Olyan archimédeszi pont tehát e kétoldalúságban álló egység – az „elméleti absztrakció” és „praktikus konkretizálás”, illetve az „érték és fontosság” mibenléte –, amit más szavakkal „eszményiség és szociális hatás” együttesének lehet mondani. Felszínre hozásával szerzőnk szép és hasznos rendet vág a Görömbei-életműben. Nem véletlenül adja a könyv legnagyobb terjedelmű részét az *Érték és fontosság: monográfiák* fejezetcím, ahol Görömbei András öt monográfiája – a *Sinka István, Nagy László költészete, Sütő András, Csoóri Sándor és Nagy Gáspár* – kerül bemutatásra, mintegy rendkívül kimerítő illusztrációjaként is annak, hogy „a művek esztétikai és nemzeti önismereti értéke együtt mérendő”.

6.

Az *Érték és fontosság* öt monográfiájának bemutatását viszont, valami kiválthatja ezen a helyen. Mégpedig az, ami szünni nem akaróan *Az egzisztenciális tudomány* első alfejezetéhez, a *Görömbei András nemzeti irodalomszemléletéhez* köti az érdeklődést. Hogy tudniillik miért is kerül válságos állapotba az irodalomtudós által képviselt eszmény, mikor olyan létezőgazdagításra épülve kínál megoldást – végsősoron: üdvözülési lehetőséget –, ahol „az egyedi képes szembesülni a generális elvvel, véges a végtelennel, tárgy a gondolattal, ember a világgal, cselekvés az erkölccsel”.

Miért kerül válságba egy ilyen eszmény?! Csak nem azért, mert hatóereje nem konstans tényező? – kérdezhetné akár ebben a formában is szerzőnk, miután tisztázta a „cselekvő irodalomfelfogás” három problémakörét: a referencia, a társadalmiság és a történetiség idődimenziójának kérdését. Már csak azért is, mert Papp Endre valóban érdeklődésfölkeltő módon kezdi ecsetelni e kiszélesített hármas problémakör megváltozott össznemzeti-társadalmi helyzetét; azt mondja, hogy a rendszerváltozás – „a demokratikus politikai fordulat” – „Görömbei Andrásnál részleges szemléleti módosuláshoz vezetett”.

Nocsak – néz az olvasó; sikerült az érdeklődésfelcsigázás. De nem sokáig marad így, azonnal kiderül, hogy szó sincs 1989/90-hez kötődő „megvilágosodásról” vagy hirtelen jött „felbátorodásról”, „damaszkuszi útról”. Nem, az eszmény hatóereje mindaddig konstans tényező, amíg „a létezés igazsága magától értetődően egy nemzeti közösség igazsága is”, vagyis „Görömbei András értékrendszere, közéleti magatartása a rendszerváltozással csak szilárdabbá vált”, „korábbi megtartó példáit nem volt oka megtagadni”. Sőt, „egy új magyar azonosságtudat kialakítását tartotta céljának”. Görömbei András „kitartott a szó erkölcsi hitelének védelmében”, „kulcsszavai – a nemzeti kohézió, önismeret és öntudat – változatlanok maradtak”. Ami megváltozott: azt az össznemzeti irodalmi önképben találjuk, Görömbei András részéről abban az elbizonytalanodásban, ami kulturális szerepváltozását, szakmai elismertségét és elfogadottságát illeti.

Történt ugyanis valami csuda progresszív dolog bizonyos magyar irodalomtudósi körökben ekkor: „az új elméleti iskolák követői saját felfogásuk kognitív fölényét hangoztatva, közvetve anakronisztikusnak minősítették” az eszményt, amely Görömbei András egész pályája során éltette. Avittnak érezték „azt az ízlést és irodalomfelfogást”, „amelyikben értékeink összeadódnak, kiegészítik egymást, sőt távlatot adnak egymásnak” – mondja Görömbei András Papp Endre, és ezzel máris a könyv első, részletező kríziselemzésénél vagyunk, ahol kulcsmomentum tehát, hogy a „gyönyörű sokféleség értékeinek” nemzetünkben összeadódo lehetőségét, a tudomány nevében elhasználnak lehet titulálni; ódivatúnak, elnyűttnek.

Mintha nem mutatta volna meg Horváth Jánosunk már évtizedekkel korábban, hogy a mindenkori „Aranytól” a mindenkori „Adyig” vezető mindenkori útnak nemcsak tudományos kánonformáló, de kultúrnemzeti üdvösségtartalma is létezik. Mert ez az irány önmagunk meghaladásának felemelő élményét tudja biztosítani; vagyis: igazi szabadságérzettel teli önkép, ha úgy tetszik: fölfelé emelő szellemi-pszichés metanoia. Vagy az irodalmi nemzet ügyeiben – Szabó

Zoltánnal szólva – valóban „idegen erők kezdtek volna működni” ebben az időben? Csak nem! Mindenesetre Papp Endre megnevezi, kiktől érte közvetett támadás a „lényegi azonosságot a történeti változatok sokféleségében” észlelő magatartást, a „gyönyörű sokféleség” elvét, ahol „értékeink összeadódnak, kiegészítik egymást, sőt távlatot adnak egymásnak”.

Fölhossa Kálmán C. György Nagy László-ellenes pamfletjét; aztán „a ’paradigmaváltás’ prominensét”: Kulcsár Szabó Ernőt; majd az elavult és korszerű kérdéskörében szintén progresszív Szegedy-Maszák Mihályt, illetve a hagyomány bizonyos tehertereleiben ugyancsak magabiztos Veres Andrást. Viszont felesleges szót költeni itt most arra, hogy Görömbei András milyen irányba néző irodalomtudósi arcát látta e szakmaian korszerű fölénynek, a divatos tudománykövetők hazai pionírjainak, mert még a válságállapot általa „lajstromozott” szimptomáinak megnevezéseire sincsen mód kitérni. Pedig az „értékfelejtés” például, vagy „a szellemi közömbösség”, a kereskedelmi szempontok előtti hajlongás, a „könnyűség, súlytalanság, jelentésnélküliség eszményítése”, vagy az eltűnő igényes olvasó, illetve a tömegtermelésre átálló kiadók jelensége, „a referencialitás nélküli szövegek” csinnadrattás dicsőítése, vagy a „célnélküliséget hirdető irodalmi autonómia” – mind, mind csak kiragadott esetei Görömbei András krízisérzékülésének.

Miközben persze szólni kellene az egyik leginkább elvárt magatartásról is ugyanúgy: a „megértés és igazság osztottságának” a propagálásáról. Illetve arról a szintén tudományosan bizonyított korszerű tendenciáról, ahol „a szabadságelvű illetve a közösségelvű alkotónak” feltétlenül szembe kell kerülnie egymással. És akkor még csak meg sem említettük azt az irodalomtudósi eredményekre messzemenően figyelő igényt, ahol a monográfia-írói horizont épp e figyelésből eredően szélesedik ki, és Görömbei András átfogó krízisértékelésének ismertetése átmegy napjaink egyik legfontosabb társadalmi-kulturális szimptomájának a leírásába. Így tűnik fel valami nagyon korszerűen egyszerű: egy populárisrá átváltó-alakuló nemzettartalom, egy amolyan popnemzetbe hajló társadalmi-kulturális attitűd.

7.

Ha *Az egzisztenciális tudomány* első alfejezetéhez, a *Görömbei András nemzeti irodalomszemléletéhez* kötődő tartós érdeklődés egyik kiváltója az a kérdés, hogy mindig változó alakban való inkarnációja ellenére, miért kerül szemünk előtt válságba a Széchenyi-szellemű eszmény – illetve „foszlik szét” egy nagy „lelki, sorsbeli és irodalmi egység ábrándja” –, úgy a másik

kiváltóokot bizonyára e kialakult válsággal és ábránd-szétfoslással összefüggő populáris nemzettartalomban lehet megtalálni.

Mert különös jelenség ez a popularitás. Csöppet sem bonyolult, de persze nem is jóra törően összetett, mert ez utóbbi már kvalitást szokott magába foglalni. Viszont mindenképp szokatlan: az egyéni-közösségi létezésproblémát – végső soron tehát a mindennél fontosabb önazonosságot – roppantul leegyszerűsíti és mindent eltömegesít. Az erre a helyzetre is vonatkozatható Görömbei-tanulmányokból kiindulva Papp Endre állítja, hogy „a nemzeti jelzővel illetett kultúra” mára populistává lett, és ez a populista nemzetváltozat „szerkezeti” azonosságot mutat a fogyasztói tömegkultúrával. Azt mondja: ahogy létezik liberális, úgy létezik nemzeti ideologizáció is. Mindkettő teremtője-alakítója napjaink tömegkultúrájának, miközben pedig létrehívója „a művelődés esszencialista képviselőének”. Egy érdekes „két-szintű szerkezeti hasonlóságra” hívja föl a figyelmet, miközben a „tartalom” és „érték szemlélet” ezzel szembeni elkülönülésére mutat rá.

Papp Endre úgy látja, hogy az „individualista liberális eszmék követőinél” a nemzeti elvvel szemben a progresszió áll. Itt az „elitművelődés képviselőit” nem veszélyezteti „a múzeum-szerep”, mivel „a kulturális tömegtermelés trendjeit” innovációként fogadják magukba. „A nemzeti jelszavakat használó hatalmi gondolkodás” viszont minden múltbélit a „statikusságában” kívánja őrizni, a nemzetit leginkább „érinthetetlenek”, „kritizálhatatlannak” szereti látni. „Míg ott a ’fejlődés’ az ideológiai elv, itt a ’konzerválás’” – foglalja össze popularizálódásunkat a monográfus, amely ideológiai elvek pedig a „zárványosodással”, illetve az „esszencialista nemzetfelfogással” keverednek össze.

Szerzőnk azzal a Görömbei-idézzel veti össze a kialakult krízishelyzetet – amit Görömbei András mellett természetesen Papp Endre is érzékel –, hogy „a különböző ízlésirányokhoz tartozó írók remekműveinek találkozniuk kell a nemzeti kultúra egyetemes emberi értékeket teremtő csúcsein”. Csakhogy nem találkoznak. Pontosabban: „ennek hatóköre ugyancsak beszűkült” – ahogy a monográfus írja. Végső soron Görömbei András válasza a popularizálódással együtt észlelt „nemzeti esszencializmusra” és „zárványosodásra” – illetve az általa egy életen át követett és éltető elvként alkalmazott eszmény negligálására – nem egyéb, mint egy régi felismerés aktualizálása. Hogy tudniillik „a magyar irodalom nemzettudata defenzív, védekező jellegű”.

Mert a bölcsesség tudja, hogy csak az lehet új, ami régi. És abban szintén tisztán lát, hogy döntően a személyiség tudományos felelőssége révén jut érvényre minden, avagy bukik el. Így vezeti le a tudományos antropológiából

Görömbei András a következőt: „Az egyénnek és a közösségnek egyaránt létfeltétele az, hogy azonos lehessen önmagával”. Természetesen ezt az önzonosságot statikusnak elképzelni nem szabad. Az egyéni és közösségi azonosságtudat folyton alakul. Egy szünni nem akaró kétirányú párbeszédben képződik meg újra s újra, melynek egyik nélkülözhetetlen forrása a saját történelmi múltunk, míg a másik formálóhatást az idegenséggel folytatott dialógus tudja biztosítani. Minden a mában történik; befogadás és annak sajátta formálása biztosítja a mindenkori jelen önzonosságát. A tudomány felelősségét pedig a nemzeti közösség megtartásában, erősítésében, fejlesztésében – feltétlenül látni kell.

És ezzel Görömbei András tudósi portrérajza a hungarológia interdiszciplináris jellegéhez ér. Mert a tudós a rendszerváltozás utáni és ezredfordulói értékválságos helyzetben csakis „a magyar nemzetre irányuló különféle kutatások integratív voltában látott esélyt a közösségi felelősség tudományos magragadására”. Az alábbi fejezetzáró idézetből pedig ki ne tudná kiolvasni, hogy olyan válságmegoldást kínál, mellyel a populárisnak nevezett nemzet-tartalom is kiszabadulhat a kelepccéjéből. „A magyar kultúra és tudomány legnagyobb alakjai minden időben európai látókörrrel, európai mértékkel nézték és ítélték meg a maguk magyar világát. Sohasem másolták az európai mintákat; úgy szembesültek velük, hogy az európai eszméket a magyarság kritikai mértékévé avatták, a magyar adottságokkal szembesítették, magyar nemzeti eszmévé, gondolattá, stílussá formálták.”

8.

Az eddigi részletezésből kivethető, hogy *Az egzisztenciális tudomány* első alfejezete – a *Görömbei András nemzeti irodalomszemlélete* – kikerekített tanulmány. Felépítettsége hiánytalanak tűnik fel, pontosabban: önálló egységként is képes megállni helyét, mint ahogy a monográfia vége felől visszanézve lesz egyértelmű, hogy nem véletlenül alakult ilyenre; a könyv valamennyi része autonóm jellegű egység.

Természetesnek mondható tehát, hogy ebben az első alfejezetben is szóba kerül minden olyan irodalom-, kultúra- és így önzonosság-szemléleti viszonytagság, sajtáság, probléma, mely a későbbiek során nemcsak újra s újra feltűnik, hanem mintegy végérvényes kitárgyalását is elnyeri. Ilyen például a populáris nemzettartalommal hatékonyan leírható válságérzékelés, mely a *Görömbei András nemzeti irodalomszemlélete* után még inkább kategorikus formát öltve jelentkezik az *Egy eszmény múltba tűnésében*, vagyis a könyv végén. Így lesz

a monográfiának ez a nem deklarált összefoglalása olyan válságösszefoglalás is egyben, ahol majdhogynem pontokba szedve írja le a szerző, milyen „hármás gyökérzetben” ragadható meg az irodalomtudós válságtudata.

Az első „pont” azt „a jóléti-fogyasztói társadalmakban elhatalmasodó” jelenséget írja le roppant tömören – ám hatékonyan –, mely a művelődés és az irodalom valamennyi szegmensét velejéig áthatja. Ezt az „élmény- és élvezetközponitú civilizációt” a konzumkultúra jellemzi. Vagyis: az „alacsony elvárásoknak megfelelni kívánó” irány, mely „egyre erősebb és primitívebb ingerekre” apellál. Itt már nincs meg „az európai felvilágosodás és racionalizmus szellemi, erkölcsi, életvezetési, világképalkotó alapja”, itt már az égvilágon minden parciális, plasztikus és bizonytalan, legyen az tudás avagy hit, erkölcs avagy szépség.

Görömbei András válságtudatának második forrását szerzőnk a tragikus történelmi örökségben jelöli meg, a 20. századi közelmúlt traumájában. Ez szinte helyrehozhatatlan elváltozásokat okozott a lelkekben és gondolkodásunkban egyaránt. Vagyis a hazugságra épített politikai berendezkedés évtizedei után, bizonyára elcsodálkozni sem kellene azon, ami 2004. december 5-én, a kettős állampolgárságról tartott népszavazáson megtörtént. „A választás éjszakáján nagy keserűséggel láttam, hogy ami nekem erkölcsi evidencia és kötelesség, az Magyarország lakóinak nagyobbik része számára semmit sem jelent. [...] Kétségbeesve szégyenkezem.” – idéz a *Sors és alkalom* című „nagyon személyes” könyvének egyik vallomásából a szerző.

De ami Görömbei András számára még ennél a primitíven beszűkült látókörű nemzetfelfogásnál is döbbenetesebb volt, az a rendszerváltozás utáni szabadságmegélés furcsaságában érte. És ezzel már a harmadik „pontnál” vagyunk. Hogy tudniillik „a kevesek által kivívott, sokaknak ölebe hullott szabadságban ’alászállt életünk szellemi és erkölcsi színvonala’”. Elmúlt a szabadsághiányos korszak, és amikor pont az ellenkezőjére lehetett gondolni – vagyis a szabadságban való egységesülésre –, épp akkor kap újult erőre az egész művészi-szellemi szféra megosztottsága. Ezt az abszurd fejleményt az irodalomtudós egyenesen tragikusnak látja, de nézhetett bárhová, mindenütt kitűnt a közöny és az érdektelenség, látható lett a „funkcióvesztés, a szerepzavar, céltalanság és a közös ügyek hiánya”.

Fölösleges tehát bármit részletezni abból, hogy Görömbei András hungarológiával kapcsolatos elképzelése miért nem nyer el szinte semmilyen tudóstársadalmi támogatást, amikor meghirdetésre kerül. Mert már itt, a könyv elején, a *Görömbei András nemzeti irodalomszemléletében* kitűnik: „a

magyar társadalom szellemi-erkölcsi-tudati állapota olyan bizonytalan, hogy a tudomány eredményeinek megismerése és elfogadása helyett a napi politika érdekarcai alá rendeli magát”. De nem juthat más eredményre szerzőnk később sem. Például az *Egy eszmény múltba tűnése* előtti fejezetben – a *Nemzetiségi irodalmak – nemzeti irodalomszemlélet – magyarságtudomány* című részben sem –, holott már a címe is jelzi, hogy milyen nagyszabású kulturális és tudományos nemzetegyesítő elképzelést szeretett volna kibontakoztatni a tudós. Görömbei András nemzeti irodalomszemlélete – melynek fontos része a nemzetiségi irodalmak (és ezek mellett természetesen a diaszpóra eredményeinek beemelése is az egyetemes magyar irodalomba) – természetes módon lehetett volna kitüntetett része a magyarságtudománynak.

Persze minden másként lett. „A posztmodern kritika felborította ezt a szép harmóniát” – ahogyan fogalmaz a szerző. Hogy, hogy nem, de megint Kulcsár Szabó Ernőé lett a fő szólam, aki egyenesen „elvitatta a hungarológia tudományos mivoltát”. Ugyan Papp Endre rövid úton bebizonyítja, hogy ez az „elvitás” inkább okoskodás, mintsem tudományos következetesség, ám a végkifejletet – „az eszmény múltba tűnését”, tehát a „vele mozdulás”, illetve „önmagát figyelés” tudósi értékének általános alábecsülését – nem befolyásolhatja.

9.

A *Nemzetiségi irodalmak – nemzeti irodalomszemlélet – magyarságtudomány* utolsó szava tehát nem a hungarológia ex-katedra elutasítása, „a tudomány” „igazának” megdicsőülése „a paradigmaváltás ’prominense’” révén, hanem ellenkezőleg: az élelvtű Görömbei-féle interdiszciplináris elgondolás melletti rövid érvelés, ezen túl pedig a nemzeti önazonosság nélkülözhetetlenségének a hangsúlyozása. És mindazonáltal mégis az „egy eszmény múltba tűnése” lesz a könyv záróképe, a krízishelyzet pontokba szedése, a „volt egyszer egy” korszakhatárának éles megvonása.

Nincs ebben ellentmondás? A monográfia összetett gondolat-vonulata és a végkifejlet között nincsen antinómia, szembeszegülés? Hát: nincs. Azaz: van. Kétféle válasz is megállja helyét. Az első annak belátásából ered, hogy a monográfia végkicsengését a valósággal való illúziótlan szembesülés fogalmaztatja meg szerzőnkkel. Ez a válasz irodalomértelmezési hagyományunknak arra a szegmensére figyel mindenekelőtt, ahol „a szellemi tradíció meghasadása”, a „hagyományszakadás” pozitív, üdvözlendő, sőt hangsúlyozandó fenomén, ahol az „érték és fontosság” gyanúsan nemzeti önazonosságot formál, és ahol a „gyönyörű sokféleség” elve elutasított,

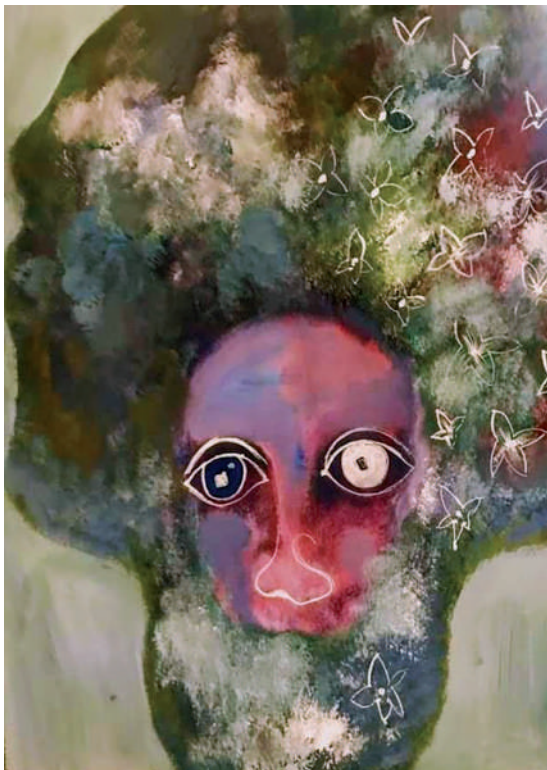
akárcsak a hungarológia. Ilyen 21. századi – konzumkultúrárs és popnemzeti – környezetben logikus „múltba tűnőként” beszélni a Görömbei András által képviselt eszményről: vagyis logikus, hogy a monográfia összetett gondolat-vonulata és végkicsengése közt nincsen ellentmondás.

Míg a másik válasz helytállósága irodalomértelmezési hagyományunknak arra a szegmensére épül, melyet a Széchenyi-féle eszmény, Horváth János, illetve Barta János és a debreceni iskola hagyománya fémjelez; amely mellett mindvégig nagyon visszafogottan állást is foglal a monográfia írója; és amelynek mintegy utolsó állomása lett a Görömbei András magyarságtudományi elgondolása melletti rövid tudományos érvelés. Erről a szegmensről állítottuk fentebb, hogy Görömbei András irodalomtudói kiindulópontja is, hisz mindennél fontosabb karaktervonása az a Széchenyi-szellemű eszmény, melynek elvben nem lenne szabad megszűnnie – „múltba tűnnie” –, mivel fenntarthatósága-megőrződése bele van foglalva a mindig változó alakú inkarnációjába. Hát ebből logikusan semmiképp sem következhet a „volt egyszer egy” határmegvonás.

Jól válaszol tehát Papp Endre a saját kérdésére, melyben az eszmény hatóerejének állandóságára-múlékonyosságára kérdez rá. Igen, megállja helyét a kifejtése, hogy nem az eszmény hatóereje változott meg a mi rendszerváltozásunkkal, hanem a tudós „kulturális szerepvállalásának szakmai elismertsége és elfogadottsága”. Az eszmény hatóerejének konstans tényező szerepét pedig közvetetten mi sem támogathatná meg jobban, mint *Az egzisztenciális tudomány* második alfejezete – *A koherens nemzettudat megfogalmazója (Görömbei András Németh László-képe)* –, melynek föltárását szintén filozófiai alapokon állva végzi el a szerző. Kimondottan izgalmasra sikeredett ez a rész – talán mindegyiknél érdekfeszítőbb –, melyben egymást erősítve lesz látható három lényegi összetevő: Németh László egyénre és közösségre egyaránt vonatkozó üdvösségkereső gondolkodása; Görömbei András Németh László-értelmezésének létezőkérdő aktualizálása; illetve Papp Endrének mindkettőt egy tágas filozófiai horizonton tárgyaló recepciója.

Lényege e hármasságnak abban áll, hogy Görömbei András Németh László példájában egy „saját minőségű koherencia szellemi mintáját” látja – ahogy fogalmaz Papp Endre. Ezt a lényegyet pedig mindennél jobban megvilágítja az *Ekler Andrea beszélgetése Görömbei Andrással* című írás, melyből kiderül, hogy a tudós már pályája legelején – 1971-ben, huszonhat évesen, vagyis hat esztendővel első könyve, a *Sinka István* monográfia elkészítése előtt – Németh László életművét bibliájának nevezte. És e sokatmondó alapállás 2005-ben – a „beszélgetés” idején – mit sem változik; sőt újabb megerősítést nyer.

Az egész tudósi életmű tehát e „biblia” jegyében készült. Kiindulópontja és fő csapásiránya pedig az önazonossági konstrukció filozófiája, illetve ennek az egyéni és közösségi gyakorlatban való funkcionálása. Mielőtt viszont az eszmerendszer kulcsfogalmát, az önazonosságot boncolgatni kezdené a szerző, tesz egy furcsa megjegyzést. Állítja, hogy „író és olvasó relációjában” Görömbei Andrásnál Németh László alkotói tekintélye mindenképp fölé áll; ebből a pozícióból tolmácsolja regényeit, drámáit, sőt irodalomszemléletét, kereszténységét, az egész „élő örökségét”. Papp Endre szerint Görömbei András úgy vállal közvetítő szerepet e téren, hogy a megértett és magáévá tett gondolatokat nemcsak tolmácsolja, hanem „képviseli is”, sőt: el akarja fogadtatni azokat a közönségével. Így veti föl szerzőnk „a tudományos objektivitás”, a „tisztá megismerés gondját”, hogy nem szolgál-e vajon tudományon kívüli célokat ez a „biblia-feldolgozás”?

CSERNICKÓ ISTVÁN – TÓTH-OROSZ ENIKŐ

AZ UKRÁN NYELVPOLITIKA ÚJ IRÁNYA ÉS AZ ORSZÁG NEMZETKÖZI KÖTELEZETTSÉGVÁLLALÁSAI

1. AZ UKRÁN NYELVPOLITIKA ÚJ IRÁNYA

Az elmúlt néhány évben Ukrajna több olyan jogalkotási lépést hajtott végre, amelyek közvetlenül érintik a nyelvhasználat rendjét és a nyelvi jogokat. Ilyen volt például az elektronikus sajtó nyelvének szabályozását megváltoztató törvény (2017. május 23.)¹, az új oktatási kerettörvény (2017. szeptember 5.)², az államnyelvi törvény (2019. április 25.)³, valamint az általános közép fokú oktatásról szóló törvény (2020. január 16.)⁴ elfogadása, illetve a 2012-es korábbi nyelvtörvény⁵ hatályon kívül helyezése az Alkotmánybíróság határozata alapján (2018. február 28.)⁶.

A Velencei Bizottság komoly kritikával illette a 2017-es oktatási törvényt⁷ és a 2019-es államnyelvi törvényt egyaránt.⁸ Az Ukrajnában élő magyar nemzeti kisebbség képviselői is úgy ítélték meg, hogy a fent említett jogszabályi átalakítások jelentős mértékben visszaszorították a magyar kisebbség nyelvi jogait.⁹ Azonban a kijevi kormányzat és több ukrain jogtudós azzal érvel, hogy az új ukrán nyelvpolitikai irány teljességgel összeegyeztethető Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásaival.¹⁰

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy egy független nemzetközi testület, mégpedig az Európa Tanács Szakértői Bizottsága¹¹ jelentése alapján Kijev hogyan teljesíti a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája ratifikációja során vállalt kötelezettségeit.

Mivel a Karta több pontban, részletesen írja le, milyen intézkedéseket vár el a csatlakozó tagállamoktól a kisebbségi nyelvek támogatása kapcsán, terjedelmi korlátok miatt itt csak arra térünk ki, hogyan tesz eleget Ukrajna azoknak a vállalásoknak, melyeket a nemzetközi kisebbségvédelmi doku-

mentum 11. cikkének alkalmazása kapcsán vállalt az ország. A Karta 11. cikke a kisebbségi nyelveknek a tömegtájékoztatásban való használatára vonatkozó ajánlásokat tartalmazza.

2. A KERETEGYEZMÉNY ÉS A KARTA RATIFIKÁCIÓJA: AZ ELSŐ LÉPÉSEK AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ ÚTJÁN

Az 1991-ben a Szovjetunó széthullása után függetlenné vált Ukrajna számára az Európa Tanácshoz (ET) való csatlakozás az európai integráció egyik első és nagyon fontos lépése volt. Az ET Parlamenti Közgyűlésének 190. (1995) számú dokumentumában az országnak az Európa Tanácshoz való csatlakozás feltételei között előírta, Ukrajna pedig vállalta az alábbiak teljesítését:

a) a csatlakozást követő egy éven belül ratifikálja a Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről¹² című dokumentumot (a továbbiakban: Keretegyezmény);

b) az etnikai kisebbségekkel szembeni politikát a Keretegyezmény és az ET 1201. (1993) Ajánlásaival¹³ összhangban folytatja;

c) a csatlakozást követő egy éven belül Kijev aláírja és ratifikálja a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját¹⁴ (a továbbiakban: Karta).¹⁵

A fiatal ukrán állam 1995. november 9-én vált az Európa Tanács tagjává.¹⁶ Bár némi késéssel, de Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa a vállaltak szerint 1997-ben ratifikálta a Keretegyezményt¹⁷, 1999-ben pedig a Kartát.¹⁸ Azt gondolhatnánk, hogy ezzel e két nemzetközi dokumentum az ukrainai jogrend részévé vált. A helyzet azonban ennél összetettebb. A Karta ratifikálásáról szóló törvényt ugyanis Ukrajna Alkotmánybírósága 2000-ben formai okok miatt hatályon kívül helyezte.¹⁹ Az indok az volt, hogy a nemzetközi dokumentum ratifikálása során a parlament nem tartotta be az ügyrendet. Elemzők szerint azonban a politikai szándék az volt, hogy Ukrajna eleget tegyen az ET előtt vállalt nemzetközi kötelezettségeinek azzal, hogy formailag ratifikálja a Kartát, de a nemzetközi dokumentum ne lépjen hatályba, így Kijevnek ne kelljen a gyakorlatban alkalmaznia a ratifikációval vállalt kötelezettségeit.²⁰

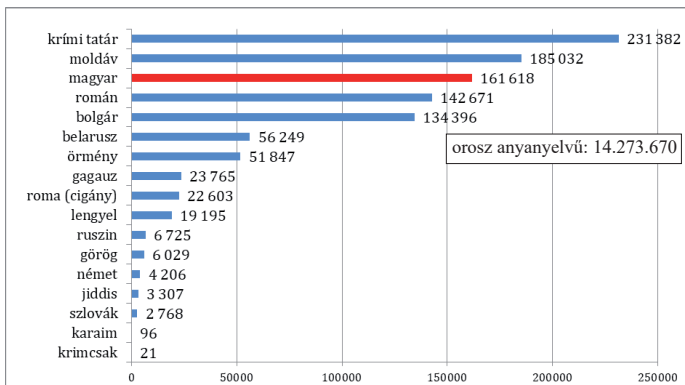
2003-ban Ukrajna ismét ratifikálta a Kartát.²¹ A ratifikációs dokumentum azonban csak két évvel később: 2005. szeptember 19-én került letétbe az ET főtitkáránál, s így a Karta csupán 2006. január 1-től lépett hatályba Ukrajnában.

3. UKRAJNA VÁLLALÁSAI

A Kartát ratifikáló államok – bizonyos megkötésekkel – *à la carte* rendszerben válogathatnak a dokumentumban kínált rendelkezések közül. A választás egyik része az, hogy az állam választhat, mely nyelvekre terjeszti ki a Karta hatályát. A másik része pedig az, hogy az államok – a dokumentum I. Rész 2. cikkében foglalt előírásokat figyelembe véve – úgy válogathatnak a Karta rendelkezései közül, hogy a II. Részt mindenképpen alkalmazzák, a III. Rész rendelkezései közül pedig „legkevesebb harmincöt bekezdést vagy pontot” alkalmaznak, mégpedig „legalább hármat-hármat a 8. és 12. Cikkből és egyet-egyet a 9., 10., 11. és 13. Cikkből”.

A Karta hatályos (2003-as) ratifikációs törvénye 13 nyelvet von a Karta védelme alá Ukrajnában. A törvény azonosan kezeli ezeket a nyelveket, annak ellenére, hogy közöttük van olyan, amelynek több millió beszélője van Ukrajnában (az orosz), több olyan, amelyek jelentős számú beszélővel rendelkeznek (például a krími tatár, a moldáv, a magyar, a román) és olyanok is, amelyeknek csak néhány ezer beszélője él az országban (német, jiddis, szlovák; 1. ábra). Érdekes, hogy bár a ratifikációs törvénynek a hivatalos kormányzati honlapon megtalálható²² változatában, illetve a hivatalos közlönyökben nyomtatásban megjelent verzióiban²³ is csak a fent említett 13 nyelv szerepel, az ET felé benyújtott ukrán országjelentésekből kiderül, hogy a Karta II. Rész 7. cikkét a karaim, a krimcsak, a romani és a ruszin nyelvre is alkalmazza Ukrajna.²⁴ Az írásunk tárgyát képező 11. cikk alkalmazása azonban ez utóbbi nyelveket nem érinti.

1. ábra. *A kisebbségi nyelvek anyanyelvi beszélőinek száma Ukrajnában a 2001-es census adatai alapján*

Ha azt vizsgáljuk meg, milyen kötelezettségeket vállalt Ukrajna a Karta első és második ratifikációja során, kitűnik, hogy 2003-ban sokkal kevesebbet vállalt az ország, mint 1999-ben.²⁵ Konkrétan a 11. cikk vonatkozásában nem tűnik jelentősnek az eltérés az 1999-es és a 2003-as ratifikációs törvény vállalásai között (1. táblázat).

1. táblázat. *A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját ratifikáló két ukrainai (az 1999-es és 2003-as) törvényben a dokumentum 11. cikke kapcsán vállalt kötelezettségek összehasonlítása*

	Az 1999-es ratifikációs törvényben vállalt kötelezettségek	A 2003-as ratifikációs törvényben vállalt kötelezettségek
11. cikk. Tömeztájékoztatási eszközök		
1. pont		
a)	a (ii), a (iii)	a (iii)
b)	b (ii)	b (ii)
c)	c (ii)	c (ii)
d)	d	d
e)	e (i), e (ii)	e (i)
f)	–	–
g)	g	g
2. pont	2. pont	2. pont
3. pont	3. pont	3. pont

Nézzük pontosan, mit is vállalt 2003-ban Ukrajna a Karta ratifikációja során a kisebbségi nyelveknek a tömeztájékoztatásban való használata területén:

11. Cikk – Tömeztájékoztatási eszközök

1. A regionális vagy kisebbségi nyelvek használói számára, e nyelvek használatának területein, és e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, abban a mértékben, ahogy a közhivatalok közvetlen vagy közvetett módon hatáskörrel, hatósági jogkörrel vagy szereppel bírnak e területen, és tiszteletben tartva a tömeztájékoztatási eszközök függetlenségének és autonómiájának elveit, a Felek vállalják, hogy

a. abban a mértékben, ahogy a rádió és televízió közszolgálatot lát el:

iii. megteszik a megfelelő intézkedéseket, hogy a műsorszórók regionális vagy kisebbségi nyelveken készült műsorokat is programjukba iktassanak;

b. ii. bátorítják és/vagy megkönnyítik regionális vagy kisebbségi nyelven készült rádióműsorok rendszeres sugárzását;

c. ii. bátorítják és/vagy megkönnyítik regionális vagy kisebbségi nyelveken készült televízió-műsorok rendszeres sugárzását;

d. bátorítják és/vagy megkönnyítik regionális vagy kisebbségi nyelvű audiovizuális műalkotások készítését és terjesztését;

e. i. bátorítják és/vagy megkönnyítik legalább egy, regionális vagy kisebbségi nyelveket használó sajtóorgánum létesítését és/vagy fenntartását,

g. támogatják regionális vagy kisebbségi nyelveket használó tömegtájékoztatói eszközök számára újságíróknak és egyéb személyzetnek a képzését.

2. A Felek vállalják, hogy biztosítják a szomszédos országokból egy regionális vagy kisebbségi nyelvvel azonos vagy hasonló nyelven készült rádió- és televízióadások közvetlen vételének szabadságát, és nem támasztanak akadályt a szomszéd országok ilyen nyelvű rádió- és televízióadásainak tovább sugárzása elé. Ezen túlmenően gondoskodnak arról, hogy egy regionális vagy kisebbségi nyelvvel azonos vagy ahhoz hasonló nyelven gyakorolt szólásszabadság és az információáramlás szabadsága elé az írott sajtót illetően semminemű korlátozás ne tétessék. Fent említett szabadságjogok gyakorlása, mivel az kötelezettségeket és felelősséget is tartalmaz, a nemzetbiztonság, a területi integritás vagy a közbiztonság, a közrend védelme és a bűncselekmények elkövetésének megakadályozása, az egészség vagy a közkerölcs védelme, mások jó hírnevének és jogainak védelme, bizalmas jellegű információk kiszivárgásának megakadályozása, vagy az igazságszolgáltatás tekintélye és pártatlanságának biztosítása érdekében a törvény által előírt, egy demokratikus társadalomban szükséges eljárási szabályoknak, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak rendelhető alá.

3. A Felek gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók érdekeit képviseltesék vagy vegyék tekintetbe a törvényeknek megfelelően esetleg létrehozott, a tömegtájékoztatói eszközök szabadságát és pluralizmusát garantáló testületekben.

Nézzük meg, mit tartalmaz a Karta azon két pontja (a. ii és e. ii), melyek kimaradtak a 2003-as vállalásokból:

a. ii. bátorítják és/vagy megkönnyítik legalább egy-egy, a regionális vagy kisebbségi nyelveken sugárzó rádióállomás és televíziós csatorna létesítését;

e. ii. bátorítják és/vagy megkönnyítik regionális vagy kisebbségi nyelveken készült sajtócikkek rendszeres közlését.

Összevetve a hatályos ratifikációs törvényben vállalt, illetve a 2003-as vállalásokból kihagyott pontokat, látható, hogy az eltérés az 1999-es és a négy évvel későbbi (máig hatályos) törvény között jelentős. Korántsem mindegy ugyanis, hogy Ukrajna megteszi „a megfelelő intézkedéseket, hogy a műsorszórók regionális vagy kisebbségi nyelveken készült műsorokat is programjukba iktassanak”, vagy pedig bátorítja és/vagy megkönnyíti „legalább egy-egy, a regionális vagy kisebbségi nyelveken sugárzó rádióállomás

és televíziós csatorna létesítését”. Előbbi azt jelenti, hogy az egyébként ukrán nyelven sugárzó rádió- vagy televízióadókat egy-két kisebbségi nyelven készült műsort vegyenek fel az adásrendbe, utóbbi azonban azt, hogy kisebbségi nyelven szolgáltató rádió- és tévécsatorna létesítését teszi lehetővé az állam. A TV21 Ungvár és a Pulzus Rádió vonatkozásában egyáltalán nem mindegy, hogy ezek magyar nyelvű műsorokkal jelentkezhetnek (mint ahogyan azt a Karta 1999-ben ratifikált, majd hatályon kívül helyezett változata lehetővé tette), vagy pedig lehetnek magyar nyelvű műsoraik is az államnyelven sugárzottak mellett (mint ahogyan ez a Karta Ukrajna által ratifikált hatályos változatában szerepel, és amiként ez jelenleg működik).

4. A KARTA VÉGREHAJTÁSA UKRAJNÁBAN

Ahhoz, hogy képet kapjunk arról, hogyan hajtja végre Kijev a Karta ratifikációja során tett vállalásait, vizsgáljuk meg egy független nemzetközi testület, mégpedig az Európa Tanács Szakértői Bizottságának²⁶ erről készített legutóbbi, 2017-ben kiadott elemzését. A Szakértői Bizottság ugyanis rendszeres időközönként jelentéseket készít arról, hogyan alkalmazzák az egyes államok – köztük Ukrajna – a Karta rendelkezéseit saját területükön. Ezek a jelentések egyfajta objektív tükörként szolgálnak a nemzetközi és hazai fórumokon a kisebbségi jogok helyzetével kapcsolatban.²⁷

A Karta ukrainai alkalmazásáról Kijev 2007-ben nyújtotta be az első beszámolóját, melyet mindeddig három további követett; a Szakértői Bizottság három jelentést adott közre Ukrajna kapcsán²⁸, a legutóbbit 2017 márciusában. A Miniszterek Bizottsága szintén három ajánlást adott ki Ukrajna számára (2. táblázat).

2. táblázat. A Karta ukrainai alkalmazásának európai monitoringja²⁹

	Első ciklus	Második ciklus	Harmadik ciklus	Negyedik ciklus
Országjelentés beérkezett	2007.08.02.	2012.01.06.	2016.01.12.	2019. 09. 04.
SZB jelentés elfogadása	2008.11.27.	2012.11.15.	2017.03.27.	
Az ET Miniszteri Bizottságának ajánlásai	2010.07.07.	2014.01.15.	2018.12.12.	

A Karta implementációjáról a Szakértői Bizottság által 2017. március 27-én készített jelentés³⁰ (a továbbiakban SZB2017) 2. fejezete azt elemzi, hogyan teljesíti Ukrajna a Karta ratifikációs törvényében tett vállalásait a dokumentum hatálya alá vont nyelvek vonatkozásában. A SZB2017 az alábbi kategóriák szerint értékelte, hogy Ukrajna kormánya hogyan teljesítette a Karta ratifikációja során tett vállalásait:

(4): *Megvalósult*: A politikák, a jogszabályok és a gyakorlat megfelel a Karta követelményeinek.

(3): *Részben teljesült*: A politikák és a jogszabályok teljes egészében vagy részben megfelelnek a Karta rendelkezéseinek, de a kötelezettségvállalást csak részben hajtják végre a gyakorlatban.

(2) *Formálisan teljesült*: A szakpolitikák és a jogszabályok összhangban vannak a Kartával, de a gyakorlatban nincsenek végrehajtva a vállalások.

(1) *Nem teljesült*: A kötelezettség teljesítése érdekében a politika, a jog és a gyakorlat területén nem tettek lépéseket a hatóságok, vagy a Szakértői Bizottság több monitoring cikluson át sem kapott semmilyen információt azok végrehajtásáról.

(): *Nincs következtetés*: A Szakértői Bizottság nem tudja megállapítani a kötelezettségvállalás teljesítését, mivel a hatóságok nem nyújtottak ehhez elegendő információt.

A 3. táblázatban azt foglaltuk össze, hogyan értékelte a SZB2017 a kisebbségi nyelvek használatát a tömegtájékoztatásban Ukrajnában. A táblázatnak összesen 104 olyan cellája van, ahová a Karta 11. cikke megfelelő pontjának teljesítésének értékelése kerülhet (13 nyelv szorozva a vállalások 8 pontjával = 104). Amint azt láthatjuk, 5 cellába nem került semmilyen értékelés (a Szakértői Bizottság nem tudta megállapítani a kötelezettségvállalás teljesítését, mivel a hatóságok nem nyújtottak ehhez elegendő információt), így összesen 99 cellában szerepel szám. A táblázatból kiderül, hogy mindössze 26 cellába került 4-es érték, vagyis csupán itt kapott az ukrán állam „a politikák, a jogszabályok és a gyakorlat megfelel a Karta követelményeinek” értékelést a független nemzetközi testülettől. 3-as (a politikák és a jogszabályok teljes egészében vagy részben megfelelnek a Karta rendelkezéseinek, de a kötelezettségvállalást csak részben hajtják végre a gyakorlatban) 13 cellában szerepel. Az 1-es értékelés (ami azt jelenti, hogy az állam nem hajtotta végre vállalt kötelezettségeit) összesen 60 cellában látható (3. táblázat).

3. táblázat. *A Karta ratifikációja során vállalt kötelezettségek teljesítése Ukrajnában a SZB2017 független értékelése szerint (a Karta 11. cikke: Tömegtájékoztatási eszközök)*

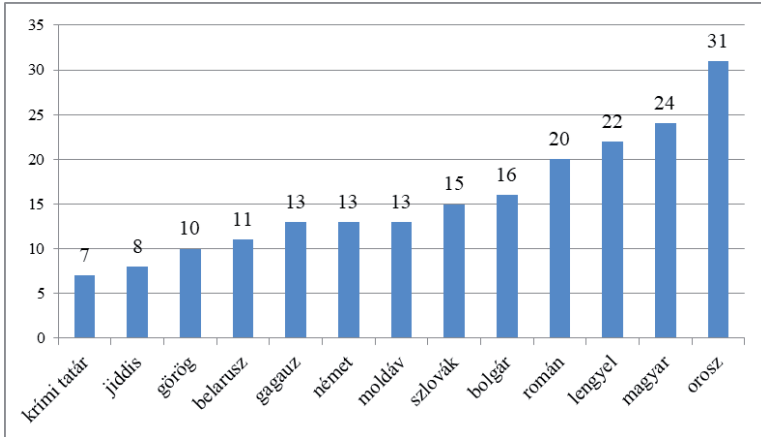
	1.a.iii	1.b.ii	1.c.ii	1.d	1.e.i	1.g	2.	3.
belarusz	1	1	1	1	1	1	4	1
bolgár	3	1	1	1	4	1	4	1
krími tatár				1		1	4	1
gagauz	3	1	1	1	1	1	4	1
német	3	1	1	1	1	1	4	1
görög		1	1	1	1	1	4	1
magyar	3	4	4	1	4	3	4	1
moldáv	3	1	1	1	4	1	1	1
lengyel	3	4	1	4	4	1	4	1
román	3	3	1	1	4	3	4	1
orosz	4	4	4	4	4	4	4	3
szlovák	3	3	1	1	1	1	4	1
jiddis	1	1	1	1	1	1	1	1

Ha az ukrán kormányzat a Karta ratifikálásával vállalt minden kötelezettségének maximálisan eleget tett volna, akkor a 3. táblázat minden cellájában 4-esnek kellene állnia. Jól látható azonban, hogy ez nem így van. Amennyiben a Szakértői Bizottság értékelését pontszámoknak tekintjük, akkor a Kijev által vállalt kötelezettségek maximális teljesítése esetén (vagyis ha mind a 99 cellában, ahol szerepel szám, 4-es állna) összesen 396 pontot ért volna az ukrán állam. A cellákban lévő számokat összeadva azonban kiderül, hogy mindössze 203 pont jön ki. Ez a maximális pontszámnak csupán az 51,26 százaléka.

Ha a fentebb alkalmazott módszer alapján azt vizsgáljuk meg, hogy a Karta védelme alá vont egyes nyelvek vonatkozásában hogyan teljesítette Ukrajna a nemzetközi kötelezettségeit, akkor a vállaltak teljes mértékű megvalósulása esetén minden egyes nyelvnél (a krími tatárt és a görögöt kivéve, ahol néhány cellában nem szerepel pontszám) 32 pont lenne az összpontszám (soronként 8 cella, mindegyikben maximum 4 pont = 32). Valójában azonban ennél jóval kevesebb szerepel a legtöbb nyelvnél. Az orosz nyelv vonatkozásában kiemelkedő arányban tett eleget Ukrajna a Karta

ratifikálása során vállalt kötelezettségeinek. A többi nyelv vonatkozásában azonban a teljesítés elmaradt a vállalásoktól (2. ábra).

2. ábra. A Karta ratifikálásával vállalt kötelezettségek teljesítésének százalékos aránya a SZB2017 értékelése alapján a Karta 11. cikkelyénél Ukrajnában, nyelvek szerint

A 3. táblázatban szereplő számokat egy négyjegyű skálán kiosztott iskolai osztályzatokként szemlélve (ahol a 4-es a legjobb, az 1-es a legrosszabb jegy) kiderül, hogy Ukrajna ezen az értékelésen 2,05 pontos átlagot ért el csupán, ami bizony majdnem bukást jelent, a SZB2017 értékelésére lefordítva pedig azt, hogy nagy átlagban véve a kijevei kormányzat csak *formálisan teljesítette* nemzetközi kötelezettségeit; a SZB értékelése alapján „a szakpolitikák és a jogszabályok összhangban vannak a Kartával, de a gyakorlatban nincsenek végrehajtva a vállalások”.

5. ÖSSZEFOGLALÁS

A Szakértői Bizottság által a Karta ukrainai alkalmazásáról kiadott 2017-es jelentés még a bevezetőben említett új törvények elfogadása *előtt* készült. A független nemzetközi testület értékelése alapján jól látható, hogy Ukrajna már 2017-ben (tehát jóval az említett jogszabályok elfogadása előtt) sem teljesítette a nemzetközi kötelezettségeit a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó jogok érvényesítése területén.³¹

JEGYZETEK:

¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19>

² Закон України «Про освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

³ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

⁴ Закон України «Про повну загальну середню освіту». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>

⁵ Закон України «Про засади державної мовної політики». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18>

⁷ Opinion on the Provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which Concern the use of the State Language and Minority and other languages in education. Adopted by the Venice Commission at its 113th Plenary Session (8-9 December 2017). Strasbourg (Fr), Dec. 2017, 11. 25 p. Opinion no. 902/2017 CDL-AD (2017) 030. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e)

⁸ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Ukraine. Opinion on the Law on Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language. CDL-AD(2019)032. Opinion No. 960/2019. Strasbourg, 9 December 2019. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e)

⁹ Lásd: Ukraine's Law on Education from the point of view of the Hungarian Minority in Transcarpathia. <https://kmsz.com.ua/wp-content/uploads/2017/10/brossura.pdf>; Education Law of Ukraine: Why is Article 7 Wrong? <https://kmsz.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/Why-is-wrong-the-Law-of-Education.pdf>; Four Language Laws of Ukraine: Continuous Limitation of Language Rights (1989–2019). http://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2019/05/HANYK_brossura.pdf; The Continuous Restriction of Language Right sin Ukraine. http://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2020/01/Strasbourg_2020-kicsike-ENG-1.pdf; Csernicskó István–Tóth Mihály: *Az anyanyelvi oktatás joga. Közép-európai hagyományok és Kárpátalja példája*. Ungvár: Autdor-Shark, 2018.; Brenzovics László–Zubánics László–Orosz Ildikó–Tóth Mihály–Darsi Karolina–Csernicskó István: *A nyelvi jogok folyamatos szűkítése Ukrajnában*. Beregszász–Ungvár: KMKSZ, 2020.

¹⁰ Lásd például: Markovskiy, Volodymyr–Demkiv, Roman–Shevchenko, Vyacheslav: Ukrajna nyelvpolitikájának alakulása az őshonos népek és nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatása területén. *Regio* 26(2018)/3: 69–104.; Toronchuk, Ivan–Markovskiy, Volodymyr: The Implementation of the Venice Commission recommendations on the provision of the minorities language rights in the Ukrainian legislation. *European Journal of Law and Public Administration* Volume 5, Issue 1 (2018): 54–69.; Марковський Володимир–Шевченко В'ячеслав: Проблеми та перспективи реалізації статті 7 «Мова освіти» Закону України «Про освіту» 2017 року. *Вісник Конституційного Суду України* 6(2017): 51–63.

¹¹ Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages. <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/committee-of-experts>

¹² Framework Convention for the Protection of National Minorities. <https://www.coe.int/en/web/minorities/text-of-the-convention>. A nemzetközi dokumentum szövege magyar nyelven: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c1308>; ukránul: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c1320>

¹³ Additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights. Recommendation 1201 (1993). <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=15235&lang=en>

¹⁴ European Charter for Regional or Minority Languages. <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/text-of-the-charter>. A dokumentum szövege magyarul: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d356b>; ukránul: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d35e0>

¹⁵ Opinion 190 (1995). Application by Ukraine for membership of the Council of Europe. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=13929&lang=en>. A dokumentum az ukrán jogrendben: Висновок N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590. Az ukrán nyelvű dokumentumban lásd a 11.xiii. és 12.v., illetve 12.vii. pontokat.

¹⁶ <https://www.coe.int/en/web/programmes/ukraine>

¹⁷ Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703/97-%D0%B2%D1%80>

¹⁸ Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-14>

¹⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р.” від 12.07.2000 р. № 9-рп/2000. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-00>

²⁰ Erről bővebben lásd Bowring, Bill–Antonovych, Mirosława: Ukraine’s long and winding road to the European Charter for Regional and Minority Languages. In: *The European Charter for Regional and Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2008, 157–182.

²¹ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15>

²² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15>

²³ A törvény ratifikációját a következő hivatalos közlönyökben tették közzé: *Урядовий кур’єр* (2003.06.10., 105. szám), *Голос України* (2003.06.24., 115. szám), *Офіційний вісник України* (2003.06.27., 24. szám, 14. lap), *Відомості Верховної Ради України* (2003.07.25., 30. szám).

²⁴ Ez könnyen ellenőrizhető itt: States Parties to the European Charter for Regional or Minority Languages and their regional or minority languages. <https://rm.coe.int/states-parties-to-the-european-charter-for-regional-or-minority-langua/168077098c>

²⁵ Brenzovics László–Zubánics László–Orosz Ildikó–Tóth Mihály–Darcsi Karolina–Cserniczkó István: *A nyelvi jogok folyamatos szűkítése Ukrajnában*. Beregszász–Ungvár: KMKSZ, 2020.

²⁶ Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages. <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/committee-of-experts>

²⁷ Cserniczkó István: Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai a kisebbségek nyelvén folyó oktatás területén a Keretegyezmény és a Karta alkalmazásáról készült jelentések tükrében. *Kisebbségi Szemle* III (2018)/4: 27–46.

²⁸ Ezek kapcsán lásd: Fiala-Butora János: The Controversy Over Ukraine’s New Law on Education: Conflict Prevention and Minority Rights Protection as Divergent Objectives? *European Yearbook of Minority Issues Online*, Volume 17 (2020): 233–261.; Cserniczkó István: Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai és a nyelvi jogok. In: Karmacsi Zoltán – Máté Réka szerk. *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV*. Ungvár: RIK-U, 2018, 11–32.; Cserniczkó István: Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai a kisebbségek nyelvén folyó oktatás területén a Keretegyezmény és a Karta

alkalmazásáról készült jelentések tükrében. *Kisebbségi Szemle* III (2018)/4: 27–46.; Csernicskó István: Ukraine’s international obligations in the field of mother-tongue-medium education of minorities. In: Ярина Турчин, Тереза Астратович-Лейк, Олександр Горбач ред. *Державна політика щодо захисту прав національних меншин: досвід країн вищезрадської групи*. Львів: Видавництво Сорока, 2019, 111–120.; Csernicskó István: Nyelvi konfliktusok a 21. századi Európában a „nemzetközi normák” és az „európai standardok” tükrében. *Pro Minoritate* 2019/Nyár: 3–26.; Csernicskó István: Nyelvpolitika határok nélkül. *Magyar Tudomány* 181(2020)/2: 164–176.; Nagy Noémi: Language Rights of Minorities in the Areas of Education, the Administration of Justice and Public Administration: European Developments in 2017. *European Yearbook of Minority Issues* 16 (2017): 63–97.; Nagy Noémi: A nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak aktuális helyzete az Európa Tanács intézményei tevékenységének tükrében. *Pro Minoritate* 2018/2: 47–70.

²⁹ Forrás: [https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations?fbclid=IwAR3lg8e8EiNYyEwbZDVAIK7o2isF4C_OIZkZthV-H6467Gc5NHPS8ryuxvE#%2228993157%22:\[23\]](https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations?fbclid=IwAR3lg8e8EiNYyEwbZDVAIK7o2isF4C_OIZkZthV-H6467Gc5NHPS8ryuxvE#%2228993157%22:[23])

³⁰ Third report of the Committee of Experts in respect of Ukraine. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=090000168073cdfa. A továbbiakban: SZB2017.

³¹ Brenzovics László, Zubánics László, Orosz Ildikó, Tóth Mihály, Darcsi Karolina, Csernicskó István: *A nyelvi jogok folyamatos szűkítése Ukrajnában*. Beregszász–Ungvár: KMKSZ, 2020.

FÁBIÁN BEÁTA

NYELVPOLITIKA A NYELVI TÁJKÉP BEN

(CSERNICSKÓ ISTVÁN:

FÉNYEK ÉS ÁRNYAK – KÁRPÁTALJA NYELVI TÁJKÉPÉBŐL)

A nyelvi tájkép kutatásának módszertana máig kialakulóban van.¹ Erre utal, hogy a témakör összefoglaló köteteiben,² vagy a John Benjamins kiadó által 2015 óta megjelentetett, a nyelvi tájkép témakörét a középpontba helyező *Linguistic Landscape: An International Journal* című nemzetközi szakfolyóirat számaiban még nem kristályosodott ki olyan módszertani követelményrendszer, amely követése általános elvárásként jelenik meg minden, nyelvi tájképre irányuló kutatással szemben. Vannak persze általános, minden szociolingvisztikai vonatkozású vizsgálatra érvényes módszertani elvek, de – egyelőre? – még nem állíthatjuk, hogy ezen viszonylag új kutatási irány rendelkezik sajátos, csak erre a kutatási irányzatra érvényes, konszenzusos módszertani szempontrendszerrel. Triviálisnak és kissé közhelyesnek tűnik például, hogy a kvantitatív és a kvalitatív elemzési kritériumokat kombinálni kell a nyelvi tájkép kutatásában,³ no és persze mindannyian tudjuk azt is: az a legjobb, ha a témát interdiszciplináris megközelítésben próbáljuk megragadni.⁴ Az sem kizárólag a nyelvi tájkép kutatására érvényes módszertani elvárás, amire többen felhívják a figyelmet: a nyelvi tájképet nem pusztán szinkron szempontból lehet és kell vizsgálni, hanem folyamatosan változó, dinamikus jelenségként is, a történeti szempontok bevonásával.⁵

Ennek ellenére a nyelvi tájkép – amely fogalom folyamatosan bővül⁶ – kutatása egyre népszerűbb a magyar nyelvészetben is.⁷

Az utóbbi években a kárpátaljai magyar nyelvészetben is egyre gyakrabban van jelen a nyilvános térben megjelenő nyelvek és feliratok elemzése.⁸ Ma már több olyan publikáció is született a témában kárpátaljai szerzők közreműködésével, melyek nemzetközi folyóiratokban⁹ vagy jelentős nemzetközi kiadó köteteiben jelentek meg.¹⁰

A nyelvi tájkép kárpátaljai kutatásának előzményei azonban korábbra nyúlnak vissza. Bár a *nyelvi tájkép* kifejezés nem fordul elő bennük, több

olyan publikáció is megjelent Kárpátalján, melyek a nyilvános tér felirataival, kiírásaival, a helynévtáblákkal (is) foglalkoznak.¹¹ Ezek a közlemények azonban nem magukat a feliratokat elemzik, hanem a kárpátaljai nyelvi helyzet leírásának, elemzésének eszközeiként kezelik a nyelvi tájkép elemeit. Ezt a hagyományt folytatja a kárpátaljai nyelvi tájkép elemzésének eddigi legátfogóbb kötete, CSERNICSKÓ ISTVÁN *Fények és árnyak – Kárpátalja nyelvi tájképéből* című munkája is. Annak ellenére ugyanis, hogy a 240 oldalas tanulmánykötet címében szerepel a nyelvi tájkép terminus, a könyv „főszereplője” mégsem ez, hanem inkább a nyelvpolitika. Ez egyértelműen kiderül a kötet előszavából is, ahol a szerző azt írja: „Ebben a kötetben azzal próbálok, hogy – a lehetőségekhez és a rendelkezésre álló forrásokhoz mérten – a nyelvpolitika elméleti keretein belül mutassam be Kárpátalja nyelvi tájképének bizonyos vetületeit. Az, hogy milyen nyelvek és hogyan jelenhetnek, illetve jelennek meg a tágan értelmezett nyelvi tájképben, jelzi az adott állam nyelvpolitikai törekvéseit, valamint információkat szolgáltat a hatalom nyelvi attitűdjéről, ideológiáiról” (8.). A kötet hangsúlyozottan nem a kárpátaljai nyelvi tájkép részletező elemzése. A kutató a nyelvi tájképet a Kárpátalján alkalmazott nyelvpolitika és a különböző nyelvpolitikák mögött álló nyelvideológiák feltárása eszközeként használja, abból kiindulva, hogy „A nyelvi tájkép láthatóvá, a közterületeken érzékelhetővé teszi a nyelvpolitikát” (206.).

A kötet céljáról, az elemzés fő szempontjáról ezt olvashatjuk a könyv előszavában: „A kötetben a nyelvi tájkép vizsgálatát is dinamikusan változó folyamatként szemlélem és elemzem, és a nyelvpolitikai döntések és cselekvések mögött meghúzódó nyelvi ideológiák feltárására, értelmezésére használom. Nem a régió nyelvi tájképének mindenre kiterjedő leírásáról van tehát szó, hanem arról, hogy – a nyelvi tájkép bizonyos aspektusainak elemzése révén – közelebb jussunk a ma Kárpátaljaként ismert régióban zajló nyelvi, nyelvpolitikai folyamatok megértéséhez, és rámutassunk arra, hogy mindez miként jelenik meg a nyelvi tájképben” (11.).

Ez a kutatói attitűd a kötetben – az előszó és utószó mellett – olvasható hét esettanulmány mindegyikében tetten érhető. A tanulmányok a 20. század elejétől egészen napjainkig elemzik a régió nyelvi tájképének bizonyos aspektusait. Az elemzések között nem találunk kvantitatív, az egyes nyelveknek a közterületeken megjelenő százalékos statisztikai arányait elemző írásokat, a jellemző kutatói attitűd a leírás, a nyelvi tájkép alakulását befolyásoló ideológiák, politikák és gyakorlatok bemutatása.

Az első tanulmány (*A nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése: nyelvpolitika és nyelvvideológiák a papírpénzeken*) például látszólag – a mai Kárpátalja területén a 20. század folyamán forgalomban lévő papírpénzeken megjelenő feliratokat a nyelvi tájkép részeként kezelve – azt mutatja be, hogy a régió osztozó államok mindegyike több nyelvet szerepeltetett a bankókon, amiben csupán az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna egynyelvű papírpénzei jelentenek kivételt. Az elemzés hangsúlya azonban arra kerül, hogy a bankjegyek egy- vagy többnyelvűsége „jelzi az adott állam nyelvpolitikai törekvéseit, valamint információkat szolgáltat a társadalom számára a hatalom nyelvi attitűdjeiről, ideológiáiról” (13.).

Közhely, hogy Kárpátalja az elmúlt évszázad során hányszor cserélt gazdát. A kötet következő írása (*A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája*) azt mutatja be, hogy a sorozatos államváltások közötti átmeneti időszakok milyen módon tükröződnek a tágan értelmezett nyelvi tájképben. A könyv 46. oldalán közölt 24. fotón például az látható, hogy az első világhégés után minden előzmény nélkül Csehszlovákiához került Beregszász város elöljárói csak úgy tudtak megbirkózni a számukra a hatalmi központból küldött cseh (szlovák) nyelvű hivatalos levéllel, ha azt valaki – a levél aljára, hátoldalára, kézírással – magyarra fordította. Nemkülönben érdekes az 54. oldalon látható 35. fotó, amely egy képes levelezőlapon mutatja be a régió nyelvi sokszínűségét egy következő államfordulat, a második világháború után bekövetkező hatalomváltás idején. A fotón jól kivehető, hogy az eredetileg magyar nyelvű nyomtatványon a *LEVELEZŐLAP* szöveget az ugyanazt jelentő, de orosz nyelvű *ОТКРЫТКА* felirattal bélyegezték felül. Kivehető az is, hogy a levelezőlapon küldött üzenet és a címzés magyar nyelvű, és a bélyeget is a Magyar Posta bocsátotta ki. Az eredetileg „*Kedves Péter*”-nek szóló üzeneten azonban már ukrán nyelvű pecsét informál arról, hogy „*Kárpáti Ukrajna: cenzúra által ellenőrizve*”, a bélyegen pedig – szintén ukrán nyelven – a „*Kárpátontúli Ukrajna – Posta*” körpecsét áll. Az is kiderül a bélyegzőből, hogy miközben a feladó még *Nagydobrony*-ból küldi üdvözlését, az új hatalom postája már *Велика Добронь* néven nevezi meg ugyanazt a települést.

A harmadik fejezet (*A szovjet Kárpátalja nyelvi tájképe*) azt az ukrán nyelvészetben és politikai diskurzusban tényként kezelt mítoszt árnyalja korabeli fotók, dokumentumok sorozatának bemutatásával, hogy a Szovjetunió fennállása idején az ukrán nyelvet az oroszosító hatalom teljesen kiszorította a hivatali és kulturális életből, illetve a közterületekről. Tucatnyi orosz–ukrán kétnyelvű hivatalos dokumentum (például személyi igazolvány, a kommunis-

ta párttagságot igazoló könyvecske, érettségi bizonyítvány stb.), utcai fotó, közterületi felirat bizonyítja, hogy a kétségkívül jellemző oroszosítás ellenére a Szovjetunió fennállása idején az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz tartozó Kárpátalja nyelvi tájképében jelen volt az ukrán nyelv is. Sőt, arra is bizonyítékokat mutat a szerző, hogy bizonyos megkötésekkel és korlátozottan a magyar nyelv is jelen lehetett a régió nyelvi tájképében ebben az időszakban. Persze azt is hozzáteszi Cserniczkó, hogy „[a] kisebbségi nyelvek gyakran csupán szimbolikus szerepet kapnak, mintegy alibiként válnak láthatóvá a nyilvános térben [...]. Az ukrán – és jóval korlátozottabb formában – a magyar nyelv megjelenése Kárpátalján a szovjet korszakban főként erre a szimbolikus szerepre korlátozódott” (110.). Ez a mítoszromboló fejezet azért is fontos része a kötetnek, mert az ukránosító állami nyelvpolitika ideológiai megalapozása során fontos hivatkozási pont Kijevben az a revansista nézet, hogy a kommunizmust építő Szovjetunió teljesen elnyomta az ukrán nyelvet, és a független ukrán állam nyelvpolitikájának ezt a helyzetet kell „kijavítania”.

A történeti szempontú elemzések után a kötet további tanulmányai a jelenbe kalauzolják az olvasót. Ennek a blokknak az első darabja (*Az állam alatti szint szerepe a nyelvi tájkép és a nyelvpolitika alakításában*) azt igazolja, hogy a nyilvános tér alakításában nemcsak a nyelvtörvényeket, a közterületi feliratok nyelvét szabályozó állam vesz részt, hanem bizony sok szereplő aktív e téren. Konkrét példák alapján szemlélteti a szerző, hogy „a térben élő embereknek a környezetük nyelvi tájképére adott reakciói miként módosíthatják a nyilvános teret: a graffiti, a hivatalos feliratok összefirkálása, átfestése, gerillafeliratok és -táblák kihelyezése [...], vagy magánterületen elhelyezett félig hivatalos szövegek [...], a nyilvános tér bizonyos szegmenseiből száműzött, de az internetes felületeken jelen lévő nyelvek [...] révén látványosan változtatható a politikai szereplők által elképzelt és előírt nyelvi tájkép. [...] A nyelvi tájkép végeredményben a felülről jövő szabályozás és kontroll, valamint a nyilvános tér interpretációjára adott alulról szerveződő akciók és az ezekre felülről érkező válaszreakciók, valamint a tágabb kontextusban bekövetkező mozgások révén folyamatosan alakul, dinamikusan változik” (122.).

A kötet ötödik (*Nyelv, gazdaság, társadalom: globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében*) és hatodik (*Szeparatizmus vagy valami más? A kisebbségi nyelvek és/vagy regionális nyelvváltozatok ártértékelése*) esettanulmánya a nyelv(i) tájkép) és a gazdaság összefüggéseire világít rá. A gazdagon adatolt elemzésekből kiderül, hogy a nyelv áruként, gazdaságilag jól konvertálható erőforrásként jelenhet meg, és nyelv és gaz-

daság összefüggései jól nyomon követhetők a nyelvi tájképben is. A könyv ötödik fejezete az angol és az orosz nyelv megjelenését vizsgálja a magyarok lakta falvak nyelvi tájképében, a hatodik fejezet pedig azt mutatja be, milyen szerepet töltenek be a ruszin nyelven (vagy az ukrán nyelv kárpátaljai nyelvjárásaiban) fogalmazott feliratok Kárpátalja turisztikai portfóliójában.

A kiadvány záró tanulmánya („*A múltat végképp eltörölni*”, avagy *ideológiai csata a nevek frontján a 21. századi Ukrajnában*) visszatér a nyelv és politika közötti összefüggések boncolgatásához. A szerző itt azt mutatja be, hogy milyen ideológiai szempontok kaptak szerepet a 2013–2014-es „méltóság forradalma” után hatalomra jutott politikai erők által felülről kikényszerített névváltoztatási hullámban. A felülről jövő beavatkozás, átalakítás volumenét érzékelteti, hogy a szovjet ideológiai nyomás enyhülése, illetve a függetlenné válás után Ukrajnában „1986 és 2013 között [...] összesen 591 település esett át névváltoztatáson (ebből 138 kárpátaljai település volt)”; a fejezetben elemzett események és az újabb ideológiai fordulat következményeként pedig „egyetlen év alatt 987 településnevet módosítottak” az országban (203.). Miközben a politika mesterkélt mítoszképzése, a nyilvános tér uralására irányuló erőlködése jelenik meg a tanulmány minden egyes sorában, nem tudjuk mosoly nélkül olvasni, hogyan lett az egyik kárpátaljai faluban a *Lenin* utcából *Lennon* utca.

A kötetet záró *Utószó helyett* című részben a szerző a következőképpen foglalja össze, miről is szól a könyve: „A nyelvi tájkép bemutatása, kvantitatív és kvalitatív elemzése [...] jól kiegészíti a hagyományosan a nyelvek státusát, használati körét szabályozó törvények, jogszabályok, rendeletek értékelésére koncentrálnak nyelvpolitikai kutatásokat. A nyelvek kulturális, gazdasági és természetesen nyelvpolitikai »értéke«, a nyelvi hierarchiában betöltött szerepe tükröződik a nyelvi tájképben. A nyelvpolitikai változások, az egymással vetélkedő közösségek közötti dominanciaharc szintén követethető a nyelvi tájképben” (206.).

E sorokból is kiderül, hogy Csernicskó könyvében a nyelvi tájkép elsősorban nyelvi adatként, a nyelvpolitikát és a nyelvvideológiákat feltáró és magyarázó eszközként jelenik meg. A szerző – túllépve a nyelvi tájképet a kisebbségi két- és többnyelvűségi helyzet logikai kereteiben elemző munkák retorikai pozícióján – elsősorban nem nyelvi jogi vagy kisebbségi nézőpontból vizsgálja a Kárpátalja nyilvános terében megjelenő nyelveket és feliratokat, hanem arra keresi a választ, miért épp olyan a régió nyelvi tájképe, amilyen. Elemzéseit a nemzetközi és a hazai szakirodalom elméleti kereteibe illeszti (erről a kötet végén található 22 oldalas összevont bibliográfia is tanúskodik).

Ezért éppúgy ajánljuk ezt a könyvet azoknak, akik a nyelvi tájkép kutatásával foglalkoznak, mint azoknak, akiket inkább a nyelvpolitika és a nyelvideológiák kapcsolata vagy éppen Kárpátalja nyelvi helyzete érdekel. Az összefoglaló kötet – melyben összesen 180 fotó illusztrálja és támasztja alá a szerző állításait, következtetéseit – annak ellenére érdekes és értékes olvasmány, hogy a benne szereplő írások nagyobb része – a hét esettanulmányból öt – korábban (elsősorban szakfolyóiratokban: a *Magyar Nyelvben*, az *Alkalmazott Nyelvtudományban*, a *Fórum Társadalomtudományi Szemlében*, a *Kisebbségkutatásban*) publikált anyagok átdolgozott, bővített, frissített változata.

(Csernicskó István: *Fények és árnyak – Kárpátalja nyelvi tájképéből*, Ungvár, Autdor-Shark, 2019.)

JEGYZETEK:

¹ GORTER, DURK: 2017. *A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe*. Regio 25 (2017)/3: 31–49.

² SHOHAMY, ELANA–GORTER, DURK (szerk.): *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York, Routledge, 2009; GORTER, DURK–HEIKO F. MARTEN–LUK VAN MENSEL (szerk.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012; RUBDY, RANI–DEN SAID, SELIM (szerk.): *Conflict, Exclusion and Dissent in the Linguistic Landscape*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015; BLACKWOOD, ROBERT–LANZA, ELIZABETH–HIRUT WOLDEMARIAM (szerk.): *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscape*. London, Bloomsbury Academic, 2016.

³ Erről lásd pl.: MARTEN, F. HEIKO–VAN MENSEL, LUK–DURK GORTER: *Studying Minority Languages in the Linguistic Landscape*. In: DURK GORTER–HEIKO F. MARTEN–LUK VAN MENSEL eds., *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012. 1–15.

⁴ GORTER, DURK: *Further Possibilities for Linguistic Landscape Research*. In: DURK GORTER ed., *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon–Buffalo–Toronto, Multilingual Matters, 2006. 81–89.

⁵ Mint például PAVLENKO, ANETA: *Why diachronicity matters in the study of linguistic landscapes*. Linguistic Landscape 1(2015)/1-2: 114–132.; KROON, SJAAK–VAN DER AA–JENNY-LOUISE–ASFABA, YONAS MESFUN: *English in Asmara as a Changing Reflection of Online Globalization*. In: SJAACK KROON and JOS SWANENBERG eds. *Language and Culture on the Margins: Global/Local Interactions*. New York–London: Routledge, 2019. 53–68.

⁶ Lásd: LAIHONEN, PETTERI: *Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban*. Fórum Társadalomtudományi Szemle XIV (2012)/3: 27–49.; LAIHONEN, PETTERI–CSERNICKÓ ISTVÁN: *Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban*. Regio 25(2017)/3: 50–81.

⁷ Csak néhány ide vonatkozó fontosabb publikáció: BÁTNYI SZILVIA: *Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettél*. Alkalmazott Nyelvtudomány XIV(2014)/1-2: 21–34.; DÉGI ZSUZSANNA: *The Linguistic Landscape of Miercurea Ciuc (Csíkszereda)*. Acta Universitatis Sapientiae: Philologica 4(2012)/2: 341–356.; BARTHA CSILLA–LAIHONEN, PETTERI–SZABÓ TAMÁS PÉTER: *Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről*. Pro Minoritate 3(2013): 13–28.; SATINSKÁ, LUCIA: *Bratiličios*

Prešburg: *Napjaink Pozsonya nyelvi tájképének többnyelvűsége*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 15(2013)/2: 89–108.; SZABÓ TAMÁS PÉTER: *The Management of Diversity in Schoolscales: an analysis of Hungarian practices*. Apples – Journal of Applied Language Studies 9(2015)/1: 23–51.; SZABÓ TAMÁS PÉTER: *Keresztény iskolai nyelvi tájkép*. Regio 25(2017)/3: 82–11.; SZOTÁK SZILVIA: *Nyelvi tájképek az Őrvidéken*. In: FEDINEC CSILLA–ILYÉS ZOLTÁN–SIMON ATTILA–VÍZI BALÁZS szerk., *A közép-európaiáság dicsérete és kritikája*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 2013. 515–538.; SZOTÁK SZILVIA: *Nyelvi tájképek és a gazdaság*. In: BENŐ ATTILA–GÚTI ERIKA–JUHÁSZ DEZSŐ–SZOTÁK SZILVIA–TERBE ERIKA–TRÓCSÁNYI ANDRÁS szerk., *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Budapest, Termini Egyesület, 2017; TÓDOR ERIKA-MÁRIA: *Nyelvhasználat, iskolai nyelvi tájkép és nyelvi én a romániai magyar iskolákban*. Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2019; LAIHONEN, PETTERI: 2015a. *Beware of the dog! Private linguistic landscapes in two 'Hungarian' villages in South-West Slovakia*. Language Policy 14(2015)/1.; LAIHONEN, PETTERI: Linguistic landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia. In: MIKKO LAITINEN–ANASTASSIA ZABRODSKAJA eds., *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, Peter Lang, 2015. 171–198.; HOLECZ MARGIT–BARTHA CSILLA–VARJASI SZABOLCS: *Új paradigma vagy térfoglalás? Nyelvhasználók a periférián és a többnyelvűség kritikai (nyelvi) tájképe*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII (2016): 73–89.; HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA–HORZSA GERGELY–LETENYEI LÁSZLÓ: *A kétnyelvűség mint tizleti érdek. Egy nyelvtájkép-kutatás eredményei a kelet-szlovák-magyar határregióban*. Fórum Társadalomtudományi Szemle XXI(2019)/4: 3–21.; DÉGI ZSUZSANNA–TANKÓ ENIKŐ–TÓDOR ERIKA-MÁRIA (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség*. Sepsiszentgyörgy, Sapientia EMTE Csíkszeredai Karának Humántudományok Tanszéke, 2018.

⁸BEREGSZÁSI ANIKÓ: „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: BEREGSZÁSI ANIKÓ–PAPP RICHÁRD szerk., *Kárpátalja*. Társadalomtudományi tanulmányok. Budapest–Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2005, 158–163.; BEREGSZÁSI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN: *A pénz beszél: a mai Kárpátalja területén osztozó birodalmak nyelvpolitikája a bankjegyeken megjelenő nyelvek tükrében*. Alkalmazott Nyelvtudomány XVI(2016)/1.; BEREGSZÁSI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN: *Гроуи та (мовна) політика. Візуальна конструкція мовної політики на банкнотах на території сучасного Закарпаття*. Төррökbálint, Termini Egyesület, 2020; CSERNICKÓ ISTVÁN: *Роль громадських активістів у формуванні мовного ландшафту та мовної політики*. In: CSERNICKÓ ISTVÁN–MÁRKU ANITA szerk., *A nyelvészeti műhelyeiből*. Ungvár, Autdor-Shark, 2019, 125–133.; HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA: *Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon*. In: MÁRKU ANITA–HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA szerk., *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Ungvár, Autdor-Shark, 2015, 160–185.; KARMACSI ZOLTÁN: *Vizuális kétnyelvűség: az új nyelvtörvény adta lehetőségek*. In: BÁRÁNY ÉRZSÉBET–CSERNICKÓ ISTVÁN szerk., *Az ukrán-magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene*. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai. Ungvár, Pagyak Kiadó, 2014, 120–131.; KARMACSI ZOLTÁN: *A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa*. In: MÁRKU ANITA–TÓTH ENIKŐ szerk., *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásából III. Ungvár, RIK-U, 2017, 54–60.; KARMACSI ZOLTÁN: *Linguistic Landscape of Transcarpathia's Tourism*. In: CSERNICKÓ ISTVÁN–MÁRKU ANITA szerk., *A nyelvészeti műhelyeiből*. Ungvár, Autdor-Shark, 2019, 101–124.; KARMACSI ZOLTÁN–MÁRÉ RÉKA (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásából IV. Ungvár, RIK-U, 2018; MÁRKU ANITA–HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásából. Ungvár, Autdor-Shark, 2015.; TÓTH ENIKŐ: *A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében*. Limes – 2014. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve I: 57–64.; TÓTH-OROSZ ENIKŐ: *A magyar nyelv megjelenése a szimbolikus térben: Beregszászi járási települések példája alapján*. In: CSERNICKÓ ISTVÁN–MÁRKU ANITA szerk., *A nyelvészeti műhelyeiből*. Ungvár, Autdor-Shark, 2019, 83–100.

⁹ CSERNICSKÓ ISTVÁN–BEREGSZÁSZI ANIKÓ: *Different states, same practices: visual construction of language policy on banknotes in the territory of present-day Transcarpathia*. *Language Policy* 18(2019)/2: 269–293.; HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA: *Linguistic landscapes in a Western Ukrainian town*. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* 10(2019)/1: 87–111.

¹⁰ CSERNICSKÓ ISTVÁN–LAIHONEN, PETTERI: *Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today*. *Multilingua: Journal of cross-cultural and interlanguage communication* 35(2016)/1: 1–30.; LAIHONEN, PETTERI–CSERNICSKÓ ISTVÁN: *Expanding Marginality: Linguascaping a Transcarpathian Spa in Sout-Western Ukraine*. In: SJAKK KROON–JOS SWANENBERG eds., *Language and Culture on the Margins: Global/Local Interactions*. New York–London, Routledge, 2019, 145–164.

¹¹ BEREGSZÁSZI ANIKÓ: „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: BEREGSZÁSZI ANIKÓ–PAPP RICHÁRD szerk., *Kárpátalja*. Társadalomtudományi tanulmányok. Budapest–Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2005, 158–163.; CSERNICSKÓ ISTVÁN (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003; CSERNICSKÓ ISTVÁN (szerk.): *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság–Hodinka Antal Intézet, 2010.

DUPKA GYÖRGY

MAGYAR GULÁG–GUPVI-RABOK EURÁZSIÁBAN

TÖRTÉNELMI SZOCIOGRÁFIA, BEFEJEZŐ RÉSZ

MOSZKVA: A GULÁG–GUPVI EMLÉKEZETPOLITIKA
KÖZPONTJÁBAN

(Utószó helyett!)

*„Sztálin Jóska, te vad hóhér;
megfordulhatsz sírodban,
átok veri porcikádat,
nem pihenhetsz nyugodtan.*

*Álnok szavad, hazug szavad
de sok népet ámitott,
megszenvették hatalmadat
az ártatlan magyarok.”*

(Lágerballada, szerzője ismeretlen)

Az üzbejisztáni *Navoiból* a moszkvai Seremetyevói nemzetközi repülőtérré érkeztünk. Ez volt az eddigi leghosszabb repülőutunk, közel három és fél órát tartózkodtunk tizenegyezer kilométer magasságban, és 860 kilométeres óránkénti sebességgel szeltük át Közép-Ázsia napfényes térségét, ahol a 45 fokos hőhullámoktól a sztyeppéken a levegő is csontszáraz volt.

Mikor elértük Moszkvát, esőfelleg borította el az orosz impérium fővárosát. A forró övezetből hideg, esős időjárásba csöppentünk, 12 fokot mértek a műszerek. A csoport dideregve érkezett meg a légiflotta kikötőjébe. Az előre megrendelt busszal jutottunk el a *Szlavjanka Hotelbe*, amelynek jelenlegi tulajdonosa az orosz hadügyminisztérium.

Az elszállásolás után a szovjet típusú és berendezésű szálloda előterében **Kozlov Sándor** kulturális attasé, a *Moszkvai Magyar Intézet* vezetője fogadta csoportunkat.

A csapatból kilencen jelentkezünk az általa szervezett külön programra. Ebből csak a moszkvai *GULÁG Történelmi Állami Múzeum* és a magyar kulturális központ megtekintése valósult meg. Sajnos a *Vojennije Memoriály* (Hadisír gondozók) igazgatója más elfoglaltságára hivatkozva lemondta a velünk való találkozást. Ennek tudható be, hogy közel három órát töltöttünk Oroszország egyetlen központi Gulág-múzeumban.

A MOSZKVAI GULÁG TÖRTÉNELMI ÁLLAMI MÚZEUMBAN

Időhiány miatt a GULÁG Történelmi Állami Múzeum (Государственный музей истории ГУЛАГа) megtekintését választottuk.

Csoportunkat **Galina M. Ivanovna**, a múzeum igazgatóhelyettese fogadta. 2014-től alaposan felkészült GULÁG-szakértőként, képzett történészként, a történelemtudományok doktoraként aktívan részt vesz az intézmény irányításában. 2002-ben *A GULÁG a szovjet állam rendszerében (1920–1950)* témakörben védte meg doktori értekezését a Moszkvai Lomonoszov Egyetemen. Számos publikáció szerzője, egyben az Orosz Történettudományi Intézet munkatársa is.

A kölcsönös üdvözlés, bemutatkozás után az ő és munkatársai szívélyes kalauzolásával megtekintettük a kiállítást. Létrehozását **Vlagyimir Putyin** (1952–), Oroszország elnöke rendelte el. A múzeum alapítója **Anton V. Antanov-Ovszenko** (1920–2013) ismert történész, publicista, közéleti személyiség, aki egykor

„népellenség” vádjával elítélten 13 évig volt GULAG-rab, szülei is a sztálinizmus áldozatává váltak. A létesítmény a túlélő tervei alapján, közvetlen irányításával 2001-től valósult meg. A múzeum állandó kiállítását 2004-ben hivatalosan is megnyitották a moszkvai *Patrovka utcában*. 2012-től az intézmény irányítását **Román V. Romanov** vette át, igazgatósága alatt egy felújított, 1906-ban emelt téglapépületben talált végleges otthonra² az – országos viszonylatban is – egyedinek számító múzeum, amelynek felavatására 2015. október 30-án került sor.

Vendéglátóink szóltak a múzeum távlati fejlesztéséről. A múzeum előtti területen *Emlékpark* épül. A múzeumtól nem messze lévő téren a moszkvai képzőművészek közreműködésével felállították az *Emlékezés és fájdalom falát*. (...)

Folyamatosan gyarapítják, szakszerűen feldolgozott állapotban látogatók elé tárják. A tárlatot egyébként havonta többszáz bel- és külföldi turista, a téma iránt érdeklődő felnőtt és diák keresi fel. Törzslátogatóik a 8-11. osztályos tanulók, különböző egyetemek, főiskolák hallgatói és a történelemtanárok. A három kategória részére külön módszertani programot állítottak össze, melynek keretében rendhagyó történelmi órákat, kutató-író-olvasó találkozókat, tematikus és a légkörvilágot megjelenítő fotó- és képzőművészeti kiállításokat, színművészek közreműködésével, szépirodalmi felolvasásokat, elemzéseket tartanak. Gulág színműveket mutatnak be, játékfilmeket és dokumentumfilmeket vetítenek. Az írói alkotások közül *Szolzsenyicin* művei a legnépszerűbbek. A múzeum kutatói tudományos konferenciákat bonyolítanak le. A szaktanulmányokat könyvalakban is megjelentetik.

Külön kategóriába tartoznak a táborok mai helyzetéről, a túlélőkről stb. forgatott dokumentumfilmek, tényfeltáró sorozatok. (...)

AZ EMLÉKEZÉST ELŐSEGÍTŐ TÁRGYAK, DOKUMENTUMOK VILÁGÁBAN

A múzeum főmunkatársa tételesen mutatta be a kiállítás színtereit. Az első két terem a cellákkal, priccsekkel, eredeti börtönajtókkal, a táborok életére jellemző hangeffektusokkal stílszerűen ábrázolja az elítéltek barakkvilágát. Közben a nagyméretű kivetítón a kivégzett politikai elítéltek szinte vég nélküli listája olvasható, majd megszakításokkal korabeli krónikák hangzanak el, korabeli filmhíradókat, kisfilmeket is levetítenek.

A padlón 6-10 négyzetméterekre bontott séma-rajzok jelzik a standard méretű cellák nagyságát. Információs tábla jelzi, hogy a moszkvai Butírka, a vlagyimirszki központi börtön 7 m² alapterületű celláiban rendszerint húsz rabot is összezsúfoltak.

Közelebről is megvizsgáltuk az 1940–1950 között működött „tyurmákból” (börtönökből) származó, kiadóablakkal, kémlelőnyílással felszerelt cellaajtót.

Ezeket az információs tábla szerint többek közt a Penzai területi Kuznyeck város 2. sz. gyűjtőfogházából, a Szaratov városi 3. sz. fogházból, a távol-keleti Csukotkáról, illetve a moszkvai 5. sz. butirkai börtönből szállították ide.

A következő teremben a politikai rabok életvitelével ismerkedhet a látogató, a légerekben használt eredeti berendezéseket, eszközöket és tárgyakat szemléljük meg. Van itt többek között kovácsolt vasból készült ruhafogas (ráfüggesztve a rabruha, vattakabát), petróleumlámpa, fésű, szemüveg, szemüvegtok, sakktabla, 1947-ből való cigarettatárca. A másik tárlóban 1952-es újévi üdvözlőlapot, pipát, pipatartót, varródobozt stb. helyeztek el. Láttam falra függesztett, lehajtható vaságyat, szíjából font ágybetétet, mosdót, csuklós bokabilincset, eredeti szögesdróttekerceset. A kiállított bőrrönd csakis az engedélyezett holmikot tartalmazta. Mellette kirzacsizma, vattakabát és vattanadrág, ebben dolgoztak és aludtak a rabok. A falakra

a kommunista ideológiát tükröző plakátokat, munkára, normateljesítésre, a brigádok szocialista versenyére felszólító lózungokat függesztettek. Az itt elhelyezett vetítón túlélők mesélnek lágerbéli életvitelükről. A szolvecki hírhedt táborról, a Belamor-Balti csatorna építéséről készült archív felvételek bekeretezve lógnak a falon. A tárlókban, páncélszekrényekben a rabok személyi dossziéi és más lágerdokumentumok sorjáznak.

A negyedik teremben a Szovjetuniót ábrázoló nagyméretű interaktív térkép köti le figyelmünket, ezen tüntették fel az elítéltek milliói által létrehozott ipari létesítmények országos szintű hálózatát, amely a Balti tengertől Krímet érintve Csukotkán át a Szahalinig terjedt. A szomszédos teremben filmvetítés zajlik: a meghurcoltakról és a légerek személyzetéről mutattak be portréfilmeket.

Külön kiállítótermet szenteltek a perbe fogott moszkvai zsidó *orvosok ügyének*. A letartóztatott és elítélt orvosokkal kapcsolatos iratok, személyes holmik sokaságát helyezték el a tárlókban. A faliképernyőkön a kiszabadított elítéltek visszaemlékezései hallhatók, közben Sztálin temetésének napját is felidézik. A korabeli dokumentumok szerint a zsidógyűlölő Sztálin közreműködésével 1952–1953 között a szovjet állambiztonsági szervek „terrorista összeesküvést” lepleztek le a Kremlben: „fehér köpenyes gyilkosok ártó kezelésekkal akarták megrövidíteni a szovjet vezetők életét”. A letartóztatott amerika- és izraelbarát kozmopolita zsidó orvosok likvidálását és a zsidó értelmiség állítólagos kitelepítését az utolsó pillanatban a szovjet diktátor, Sztálin halála akadályozta meg. Megjegyzem, a sajtóban olyan vélemény is olvasható, hogy a szovjet zsidók elleni gyűlöletkeltő kampányt elindító Sztálin szándékában állt „befejezni azt, amit Adolf Hitler elkezdett. Ebben akadályozta meg 1953. március 1-jei agyvérzése.”³

A kiállítási tér az ismert és meghurcolt értelmiségiek sorstragédiáival fejeződik be. Kiemelten mutatják be **Alekszandr Szolzsenyicin** (1918–2008) világhírű író és munkáit: *Ivan Gyenyiszovics egy napja* (1963), *A Gulag-szigetvilág* (1973–1975), *A rákosztály* (1990) stb. Az említett műveket az orosz iskolai programban kötelező olvasmányként rendelték el. A későbbiekben Nobel-díjjal kitüntetett író 11 évet töltött börtönben, munkatáborban, száműzetésben. Mellette kapott helyet a zürjén (komi) nemzetiségű **Varlam Szalamov** (1907–1982) orosz költő, író. Összesen 28 évet töltött a szovjet kényszermunkatáborokban.⁴ A távol-keleti légerekről személyes élményeit írja le 1973-ban befejezett elbeszéléseiben, melyek 1989-ben a *Kolima* című kötetben magyarul is megjelentek. Megjegyzem, az orosz irodalomtörté-

nészek közül többen Szolzsenyicinnél is jelentősebb Gulág-írónak tartják, akinek munkái Oroszországban csak a halála után jelentek meg.⁵

A Gulág-irodalom jeles gyarapítói közt nevezik meg *Jevfroszinyija Kersznovszkaja* (1908–1994) orosz emlékiratíró nőt, aki 12 évet töltött a távol-keleti Norilszkban, mint politikai elítélt, majd büntetése letelte után, mint száműzött, ugyanott dolgozott nyugdíjazásáig. Az 1960-as években Jeszentukiban 12 füzetben megírta visszaemlékezéseit, amelyhez 680 rajzot is készített.⁶ Emlékirat-kivonatait 1968–1910 között kezdték el terjeszteni először szamizdatokban, majd a rendszerváltás után folyóiratokban. 2001-ben jelent meg a teljes mű 6 kötetben Oroszországban, azóta több nyelvre lefordították, magyarul *Mennyit ér egy ember?* címmel jelent meg 2012-ben. A többiekől eltérően *Szergej Dovatov* (1941–1990) lágerörként szolgált egy köztörvényes táborban. A fogvatartók és fogvatartottak komisza, embertelen lágeréletét írja le *A zóna* című magyarul is megjelent könyvében. *Nyikolaj Gumiljov* (1886–1921) orosz költő, az akmeista irányzat vezetője a kommunista diktatúrának esett áldozatul. Családját meghurcolták. Házastársa, *Anna Ahmatova* (1908–1966) az orosz irodalom egyik legnagyobb költője szintén szembekerült a szovjetrendszerrel, így 1946-tól 1956-ig teljes megjelenési tilalom alá esett. Közös gyermeküket, *Lev Gumiljov* (1912–1992) neves történész-antropológust 10 év kényszermunkára ítélték, 1956-ban szabadult. *Jaan Kross* (Tallin, 1920–2007) észt író és költő, többszörös Nobel-díj-jelölt, akit 1944-ben a németek tartóztattak le, 1946-ban a szovjetek, ezt követően nyolc év Gulág következt. 1954-ben tért vissza Észtországba, akkortól kezdett el hivatásszerűen írni, és irodalmi munkásságából élt meg. *Vaszilij Litkin* vagy Illja Vasz (1895–1981) komi-szovjet költőt, a permi nyelvek kutatóját 1933-ban tartóztatták le. Öt év kényszermunkára ítélték, amit egy távol-keleti munkatáborban töltött le. 1956-ban rehabilitálták.

A kiállítási anyag szerint Sztálin a tudósokat, mérnököket, feltalálókat sem kímélte. Az NKVD elhurcolta őket az úgynevezett tudósok lágerébe, másnéven a *Saraska-börtönlágerbe*, ahol felsőbb utasításra a külvilágtól teljesen elzártan tudományos kutató-fejlesztő munkát végeztek.

Az NKVD határozata alapján egyes nem kívánatos személyeket, másként gondolkodó értelmiségieket úgynevezett *pszihuskába* (*ncuxyuka*), *elmegőgyintézetbe* zártak, gyógyszeres kezelésben részesítettek.

Hátborzongatóak a rabok 1938-as évekből, különböző lágeremből származó *életjelüzenetei*, ezeket fehér gyolcsdarabokra, falemezekre tintaceruzával írták. Gyermekjátékokból (teherautó, buldozer, tüzérségi löveg makettja stb.) is látható egy kollekción, amelyeket úgyeskező rabok készítettek.

A távol-keleti 40-50 fokos sarki hidegben dolgozó rabok arcvédő maszkjait is láthatjuk, amelyek rongydarabokból készültek és 1948–1953 között voltak használatban.

A dokumentumok részlegén Sztálinnak és Molotovnak címzett „*Kedves Sztálin Elvtárs!*”, „*Kedves Molotov Elvtárs!*” megszólítású leveleket, a mostoha lágerkörülményeket leíró, a bírósági ítéletek felülbírálását és kegyelmet kérő szívszorító folyamodványokat láttunk, amelyeket a politikai elítéltek írtak.

SZTÁLIN ÖNKÉNYURALMÁNAK BŰNCSELEKMÉNYEI, TÁRSTETTESEI, ÁLDOZATAI

Az állandó kiállítás egyik poszterét is figyelmesen áttanulmányoztam. A közölt adatok szerint 1930–1954 között 350 GULÁG-főláger és mintegy 4 ezer melléktábor, illetve táborrészleg hálózta be a Szovjetunió hatalmas területét. Az „emberfogyasztó” lágerek utánpótlását a grúz nemzetiségű **Joszif Sztálin**⁷ vörös diktátor folyamatosan biztosította, aki a GULÁG-építés⁸ stafétáját **Lenintől**⁹ vette át, és 31 esztendeig tartó uralkodása alatt emberek tízmillióira mért halálos csapást. Hatalomféltésből paranoid indíttatással gyilkolt, majd megbüntette, kivégeztette bűntársait is.

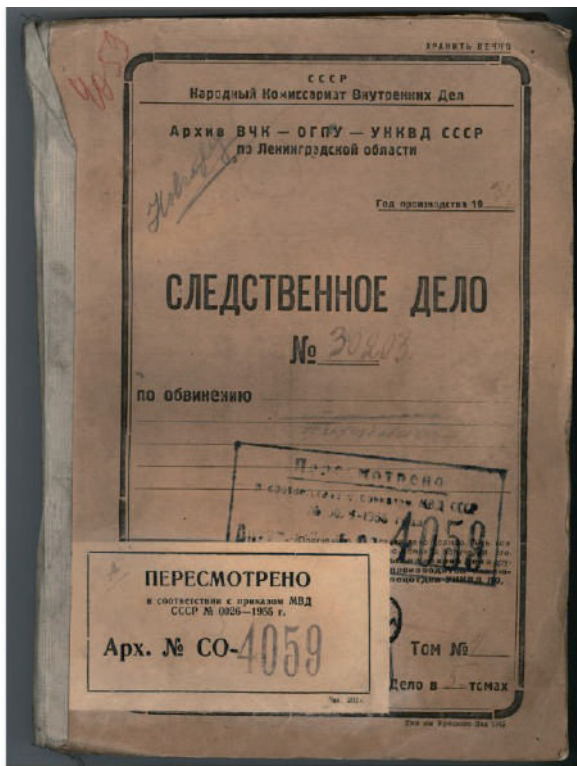
A múzeumban kiállított levéltári okmányok is igazolják, hogy a gyilkosságok forgatókönyvét is ő írta, kiváló stratégiai érzékkel az NKVD-t használta a párt, a pártot pedig az NKVD ellen. (...)

A múzeum kutatóinak adatai szerint Sztálin első számú tetteistársai: **Dzszerzsinszkij-Jagoda-Jezsov-Berija** által vezetett NKVD-KGB gyilkos gépezet minden tizedik állampolgár életét kioltotta. A Gulág legismertebb foglya, **Alekszandr Szolzsenyicin** író becslése szerint összesen mintegy 50 millió ember járta meg a szovjet kényszermunkatáborokat. További ezrek mint lágerbéli rokkantak szabadulásuk után hunytak el különböző gyógyíthatatlan betegségekben. Felbecsülhetetlenül sokba került az ország népének Sztálin csillapíthatatlan hatalomvágya, bosszúálló könyörtelensége. Sztálinnak sikerült a Politbüro tagjaival, az NKVD mindenkori vezetésével, a talpnyaló és túlbuzgó apparatcsik-csinovnyik híveivel elfogadtatnia a *saját hajlíthatatlan szabályait*. Vakon követték, ellenvetés nélkül hajtották végre utasításait. Kik is voltak a sztálini önkény első számú végrehajtói?

A kérdésre a múzeum tablóra kinyomtatott ismertetőkből, a kiállított korabeli dokumentumokból, a történészek szaktanulmányaiból is bőséges

választ kapunk. A diktátor által elindított „*nagy tisztogatás*” még a zsidó származású *Genrih Jagoda*¹⁰ belügyi népbiztos hivatali ideje alatt, 1934–1936 között kezdődött, azonban az elvárt gyors eredményeket nem tudta hozni, ezért ő is Sztálin „halál-listájára” került, árulás és kormányellenes összeesküvés vádjával kivégezték.

A „tisztogatás” legintenzívebb időszakát az orosz származású *Nyikolaj I. Jezsov*¹¹ produkálta, ezt az orosz történetírás is elismeri, és emblematicus alakjaként nevezi meg, mivel a kétéves belügyi népbiztosi működése, az úgynevezett *jezsovcsina* alatt a teljes szovjet katonai és politikai elit csaknem felét lefejezte, és a saját szervezetén belül is erőteljesen generálta a tömeggyilkosságok gigantikus „sztahanovista versenyét”. Sőt, Sztálin kedvében járva a megyékre, területekre kiszabott kvóta szerint küldték a Vezér iránti hűtlenséggel vagy aknamunkával megvádolt személyek ezreit a halálba, lágerbörtönökbe.

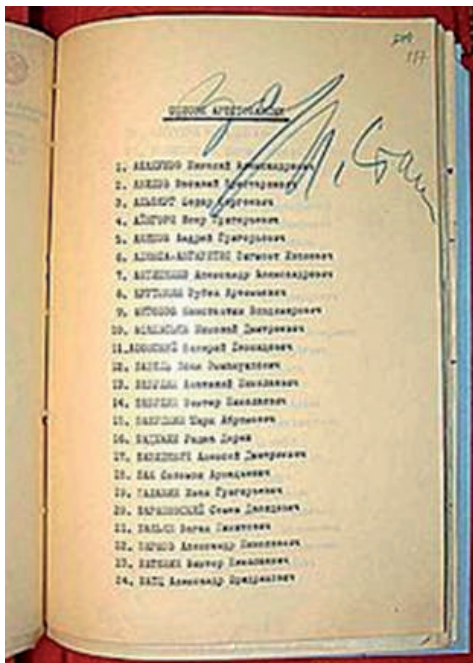
A „nagy terror” során letartóztatott 1 575 259 főből 681 692 embert kivégeztek. Azonban Sztálin és Molotov még így is kevesellte az NKVD megtorló akcióit, vezetője kegyvesztett lett, így 1938-ban őt is kivégeztették.

Sztálin ekkor kedvenc földijét és hűséges hívét, a grúz származású **Lavrentij P. Beriját**¹², **Jezsov** első helyettesét nevezette ki a Szovjetunió belügyminiszterének, aki a zsarnok feltétlen bizalmát élvezve közel húsz évig rettegett főnökként, véreskezű vezetőként irányította 1938–1953 között a kegyetlenségeiről hírhedt NKVD-t. Berija Sztálin halála után egyike volt a Szovjetunió első 4 emberének **Malenkov**, **Hruscsov** és **Molotov** mellett. Az ekkor kialakult hatalmi harc nagy vesztese lett. Az SZKP KB 1953. június 26-i plénumán **Nyikita Hruscsov** kezdeményezésére a *kapitalista ügynöknek* is titulált Beriját megfosztották tisztségeitől, letartóztatták, halálra ítélték és tarkón lőtték.

A véreskezű *Berija-bandához* tartozott **Viktor Abakumov** (1908–1954), aki az NKVD-vezér jobbkeze volt, és 1943-tól a SZMERS¹³ különleges módszerű kémelhárítás vezetője, majd a Szovjetunió állambiztonsági minisztere (nemzetvédelmi komisszár) lett. Sztálin parancsára 1951. július 12-én államellenes tevékenység és az „MGB-szionista összeesküvésben” való részvétel vádjával letartóztatták. Sztálin halála után ügyét a leningrádi bíróságon zárt ajtók mögött újra tárgyalták, és a „leningrádi ügyben”, párttársai hóhérekre kerítésében bűnösnek találták. 1954. december 19-én halálra ítélték és agyonlőtték. Ez elégtétel a magyarok számára is, hiszen a történelmi Magyarország megszállt területein Berija és Abakumov parancsára az NKVD-vel szorosan együttműködő SZMERS-különítmény nyomozó tisztjei sok ezer magyart tartóztattak le, és szovjetellenesség, háborús bűnösség vádjával végezték ki, hurcolták el őket GULÁG-rabságra. A SZMERS fogságába és a kivégzendők névsorába került többek között a kárpátaljai ruszin politikusok, országgyűlési képviselők és felsőházi tagok többsége, mint például **Bródy András**, **Demkó Mihály**, **Kricsfalusi-Hrabár Endre**, **Fenczik István**, **Demjanovics Péter Pál**, **Benda Kálmán**.

HALÁLLISTÁK

A GULÁG-emlékezetpolitika élvonalát képviselő, ám hatósági zaklatásokat is elszenvedő *Memorial orosz jogvédő szervezet* 2013-ban 44 500 személy nevét tartalmazó listát állított össze a publikált levéltári anyagok alapján, ami felkerült a világhálóra is.

Sztálin egyik „halállistája”, a 346 kivégzendő személy nevét tartalmazó jegyzék első oldala. **Iszaak Babel** a 12. sorban szerepel.

Berija közreműködésével a szovjet zsidó értelmiség kimagasló egyéniségeit, köztük a *Zsidó Antifasiszta Bizottság (ZSAB)* tagjait, költőket, írókat, színészeket is kivégeztek 1952. augusztus 12-én. E szomorú eset a *meggyilkolt költők éjszakájaként* vált ismertté.¹⁴

A halállista alapján kivégzett áldozatok feleségeit rendszerint a Kazahföldön felállított ALZSIR büntetőtáborba szállították. Az *ALZSIR (Oszobij lager dlja zson izmennyikov rogyini)* a kivégzett, elítélt hazaárulók feleségei számára létesített különleges tábor, melyet a kazahsztáni *Aktyubinszk* környékén hoztak létre. 2014 májusában a Kazahföldet felkereső **Barkaszi Ödön** arról értesített, hogy az aktyubinszki ALZSIR-emlékmúzeumban őrzött egyik listán egykor itt raboskodó magyar nők neveire bukkant: **Iró Mária** Sztepanivna, **Kelen-Frid Jolanta** Ljudvigovna, **Kun Teréz** Albertovna, **Magyar Jelizabeta** Karlovna, **Majerhoffer Margarita** Marcelovna,

Péper Irina Joszifovna, Rejk Magda Joszifovna. Feltevéését igazolja, hogy az orosz hazaárulók asszonyain kívül a kelet-európai térségből is szállítottak ide politikai okokból elítélt nőket.

Sztálin lelkén szárad a *kulákság* teljes felszámolása. 11 millió főt érintett a kitelepítés. Egymillióan meghaltak. Többek között emiatt tombolt éhínség Kelet-Ukrajnában. Az előidézett tragédia népiértáznak tartott „golodomor-ként” vonult a történelembe, mivel 7-8 millióra becsülik az áldozatok számát, amiből 3 millió a gyermekáldozatok száma.

Komunarka, emlékpark Moszkva környékén. Az NKVD egykori kivégző-helye, ahol több mint 10 ezer áldozat van elhantolva a tömegsírokban. Eddig a moszkvai Memorial Társaság mintegy 5 ezer áldozat nevét azonosította.

A MUNKATÁBOROK FÖLDRAJZI ELHELYEZKEDÉSE

A Gulág-táborok nagy része teljesen lakatlan területre épült. Rengeteg működött Szibériában, ezek közül a leghírhedtebbek a *Kolima* folyó környékiek.

A mai Kazahföldön, főleg a KarLag (Karaganda) lágerkörzetben számos „emberaszaló” tábor volt.¹⁵

A kiállítási anyagból az is jól kiolvasható, hogy a Szovjetunióban számos nagy ipari objektum, csatorna, út- és vasútvonal, víz- és hőerőmű

(Moszkva-Volga csatorna, Balti-Fehér-tengeri másnéven Belamor csatorna, fakitermelés, mezőgazdaság stb.) a rabok csontjaira épült. Az iparosítás során kényszermunkára ítélték őket, majd ahol szükség volt olcsó munkaerőre, végkimerülésig dolgoztatták őket. Például egy bányásznak a tervszámok szerint napi 13 mázsát kellett kibányásznia. Ha valaki nem teljesítette az egy főre kiszabott kvótát, kevesebb ételmet kapott, így fokozatosan csökkent a teljesítőképessége, és ez sokszor odáig vezetett, hogy az illető megnyomrodott, végelgyengülésben hunyt el.

A baloldali történészek, közgazdászok egyik csoportja Sztálint effektív menedzsernek tartotta, míg az ellentábor ráfizetésként értékelte a Sztálin nevével fémjelzett kényszermunkát. Az utóbbiak egyik hangadója, a moszkvai **Leonyid Borodkin**¹⁶ orosz történész szerint a GULÁG-ra került, hatalmas ipari beruházásokon dolgoztatott rabok a bruttó nemzeti össztermelés átlag három százalékát termelték meg. Ezt az állítást két kollégájával, **Oleg Hlevnyuk, Pol Gregor** kutatókkal a *GULÁG gazdálkodásáról* közösen megírt monográfiájukban tételesen is bizonyították.

A legtöbb áldozatot a szibériai táborok szedték: a kolimai aranylelőhelyeken például a rabokat -50 C°-ig dolgoztatták. A halálozási arány sok lágerben a 80%-ot is meghaladta. Mindezt előidézte az élelemhiányból fakadó éheztetés is.

A TOTALITÁRIUS RENDSZER ELLENES LÁGERZENDÜLÉSEK, FELKELÉSEK

A múzeum történészei a GULÁG kiemelt tragikus eseménye közül több *rablázádat és hangadót*¹⁷ említettek, a legfontosabb 4 lágerbe (*Uzty-Uzsa, 92 fő, Narlag-Norilsk 1000, Vorkutlag-Vorkuta, Szyeplag-Kengir*) 1942–1953 között mintegy 30 ezren kapcsolódtak be.

Adataim szerint *magyar vonatkozása* is van további két lágerfelkelésnek. Az egyik a *Vorkutlag* kényszermunkatáborral kapcsolatos, ahol a szénbányászatról híres Vorkutában a mostoha körülmények miatt a szénbányászatra kényszerített és az első amnesztiában nem részesült politikai elítéltek (*a 6. sz. szigorított „Recslag”-ban*) 1953. július-augusztus 1. között sztrájkba léptek, amelyet **Gyerevjanko** táborparancsnok kegyetlenül szétvert, közéjük lövett, a hivatalos adatok szerint 53 rabot ért halálos lövés. A rabok adatai szerint több mint 70 társukat megölték. Később vált ismertté, hogy a sztrájk egyik fő szervezője a budapesti **Áprily Ferenc** hadnagy, politikai fogoly volt.

Gregorovics István, a beregszklási (Scserbovec) g. kat. templom 25 évre elítélt parochusa egyik levelében leírja a vorkutai rablázasát: „...Az összes láger besztrájkolt, egy egész hétig nem ment ki dolgozni. A többi láger egy hét után feladta a sztrájkot és munkába állt, a mi 10. sz. lágerünk makacsul kitartott. De a nyolcadik nap tragikusan végződött, mert a lágert körülvette a hadsereg, sortüzet nyitottak és így – vagy 60 halott, 200 sebesült láttán – a láger megadta magát. Ekkor esett el egy lett szerzetes (**Jānis Mendriks** lett katolikus pap – a szerző megjegyzése) és **Csépes János** kárpátaljai görögkatolikus lelkész. A vért tűzoltó fecskendőkkel mosták le, a halottakat pedig elszállították. A kórházban három napig éjjel-nappal operálták a sebesülteket és szedték ki testükből a golyókat. Ezután az életben maradt rabokat szétszórták a többi lágerekbe. Ebben a lágerben én is a lábamat törtem, s amikor felépültem, átszállítottak a 7-es, majd a 14-es lágerbe, amelyből aztán szabadultam.” **Dr. Ortutay Elemér** parochus és teológus tanár is ide, Vorkutára került több görög és római katolikus paptársával. Emlékiratában ezt írja: „az olasz jezsuita **P. Leoni**, két litván és egy galíciai, **Danilo atya**, **dr. Hazai János ügyvéd**, **Suta** vagy **Sata debreceni cigányprimás**, **Vaszil Bilják horincsevói fiatal ukrán szicsista** és **Böröcz Sándor evangélikus paptestvérem Magyarból... cigány barátunk ott maradt, de mi mindnyájan hazatértünk.”**

A Kazah SZSZK területén a 4. sz. *Sztyeplaghoz tartozó Kengirben* 1954. május 16. – június 26. közt lezajlott rablázas 40 napig tartott, az MVD belügyes tábornokok (**V.M. Boeskov**) vezetésével 1700 katonával, 5 T-34-es tankkal lerohanták az 5200 fellázadt foglyot. Az összecsapásnak a rabok részéről 500-700 halottja lett, köztük rabnőket is megöltek. Kárpátaljáról került ide a turjaremetei **Duliskovics Viktor** görögkatolikus parochus, aki haslövést kapott. A Gulág táborrendszerében ez volt az első nagyméretű felkelés, szemtanúja és krónikása volt mások mellett **Szolzszenyicin, Jurij V. Grunin** (1921–2014) orosz és kazahsztáni költő és az ukrainai származású **Ruf M. Tamarina** (1921–2005) orosz prózaíró, költő, aki a női lágerrészlegen vészelte át az öldöklést. A magyar szemtanúk között említik **Rózsás Jánost, Várkonyi-Leber Ferencet**¹⁸.

Az 1953–1954 közötti *lágerezendülések* leverésében közreműködött **Berija** utóda, egyben helyettese, az orosz származású **Ivan Szerov**¹⁹ szovjet állambiztonsági tiszt, aki **Hruscsov** híveként az NKVD-ből átszervezett KGB²⁰ elnöke lett 1954–1958 között.

Szerov idejében elindult a GUPVI–GULÁG-táborok fokozatos felszámolása és a politikai elítéltek aktáinak hadbírószági felülvizsgálata. A szov-

jethatalom „belső ellenzékéhez” tartozó túlélők szerint a sok emberáldozattal járó megmozdulásnak mégis volt értelme, mert a totalitárius rezsim falán „bevakolhatatlan repedést” okozott. Lényegében százezrek nyerték vissza szabadságukat. Azonban magyar szempontból Szerov hadseregátbornok egyik legnagyobb negatív cselekedete, hogy 1956-ban ő vezette a magyar forradalom és felkelés elleni KGB-műveleteket. Inkognitóban érkezett az országba mint a magyar belügyminisztérium szovjet tanácsadója. **Jurij V. Andropov** (1914–1984) akkori szovjet nagykövet közreműködésével mindketten felelősek annak a szovjet döntésnek a meghozatalában, hogy 1956-ban a szovjet csapatok megszállják Magyarországot. A balsors Szerovot is elérte, 1965-ben ő is kegyvesztett lett, megfosztották tisztségeitől, kizárták a pártból.

MAGYAROK A GULÁG-ON

A bemutatott GULÁG-rendszerek kapcsán a múzeumban talált dokumentumokból **magyar vonatkozású** információkhoz jutottam. Meggyőződéssel vallom én is, hogy **A. Hitler** mellett Sztálin is látványosan hozzájárult a magyarok 2. világháborús veszteségeinek jelentős növeléséhez. Mint ismeretes, a fronton, harc közben kevesebb magyar katona (340–360 000 fő) vesztette életét. A szovjet fogság éveiben az elhurcolt több mint egymillió magyarból közel 400 000 fő (katona, malenkij robotos civil, politikai elítélt) halt meg a GUPVI–GULÁG haláltáboraiiban. A II. világháborúban „*arányosított*” embervesztésünk Közép-Európában, illetve a világon a harmadik legnagyobb volt, *lakosságunk 6,49 százaléka pusztult el*. Előttünk van Lengyelország (14,96%), a Szovjetunió (8,42%), és Magyarország mögött csak negyedikként következik Németország (6,49%).²¹ Trianon országcsönkítésát hozzáadva még drámaibb képet mutatnak a statisztikai adatok.

A veszteséggel kapcsolatos számháború, az adatrevízió napjainkban sem látszik elcsitulni úgynek. Az ismert GULÁG–GUPVI-kutató, **Bognár Zalán** egyik legutóbbi szaktanulmányában már a következőképpen teszi fel a kérdést: „*960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi) fogoly?*”²² A történész kimutatásába többek között felvette a határon túli magyar kutatók eddig feltárt és nyilvánosságra hozott adatait az erdélyi, felvidéki, délvidéki és kárpátaljai elhurcoltokra vonatkozóan.

Fontosnak tartom megjegyezni a fentebb értelmezett adatok kapcsán, hogy a két világháború között a Szovjetunióban rekedt magyarok pusztulása nyomon követhető és feltáratlan.

Amint tapasztaljuk, az NKVD-KGB a magyarok elítélésének, kivégzésének, rabszolgamunkára kényszerítésének gyakorlatát a 2. világháborút követően is folytatta. Az életben maradt politikai elítéltek csak 1953–1960-ban hagyhatták el a Szovjetuniót.

Sokan örökös száműzetésben éltek le életüket a távoli Szibériában, illetve a „zárt városokban”, akinek lehetősége volt, családot alapított. Ezek leszármazottjaival is volt szerencsém találkozni a 2012-es Úralon túli *Nyizsnyij Tagilt* is felkereső kutatóutunk során, ahol a keresztények hitük megtartása érdekében római katolikus templomot is építettek, amely napjainkban is működik.²³ 2017-ben a kazahföldi *Karagandában* is jártunk, kivételesen olyan templomot kerestünk fel, amelynek felépítését az 1949-ben GULÁG-rabságra ítélt, majd örökös száműzetésben maradt katolikus pap, a „*tiszteletre méltó*” *Chira Sándor*²⁴ 1944-től titkos püspök valósította meg. 86 évet élt német, lengyel, magyar és más nemzetiségű hívei körében, a templomban helyezték örök nyugalomra.

Az utolsó politikai elítélt, *Bucsella József*²⁵ 2004-ben térhetett vissza Kárpátjára, 50 esztendőt vettek el életéből.

A magyar alkotók közül két író még életében nevezeték „magyar Szolzsenyicinnek”. Elsőként 1963-ban *Lengyel József*²⁶ (1896–1975) érdemelte ki e megtisztelő elnevezést, aki Norilszkban, Kanszkban, illetve a NarLag-ban töltötte le büntetését és száműzetését 1938–1946 között. 35 évi távollét után hazakerült és 1961-ben az *Igéző* című prózakötetében, az *Elejétől végéig* című elbeszélésében írta meg a szibériai táborok és kényszerlakhelyek világát, alkotása – nagy érdeklődést és heves vitákat kiváltva – 1963-ban az *Új Írásban* jelent meg. Műveiből 1963–1989 közt nyolc filmet, tévéfilmet készítettek.

A másik „magyar Szolzsenyicint” *Rózsás János* (1926–2012) személyében tisztelhetjük, aki kilenc esztendőből 3 évet töltött Kazahföldön Szolzsenyicin társaságában. Az ő hatására írta le itt szerzett élményeit (*Keserű ifjúság* (1986), *Éltető reménység* (1987), *Duszja nővér* (1995), *Leventesors* (2005)) és adta ki a *GULÁG-lexikont* (2000, 2008). A Magyar Írószövetség 1997-ben vette fel tagjai közé.

Azonos időszakban a KarLag foglya volt *Galgóczi Árpád* (1928–) József Attila-díjas magyar költő, műfordító is, aki politikai fogolyként került 1947-ben Kazahföldre, 1954-ben szabadult, azonban az örökös száműzetésből 1960-ban tért haza. Lägerélményeiről és a túlélés művészetéről több versében, könyvében (*A túlélés művészete* (2007), *Fények a vaksötétben* (2008))

és előszóban is mesélt. „A történelem azé, aki megírja” – mondta egyszer Galgóczy Árpád. De „a magyar nem elveszett ember”.²⁷

A SZOVJETIZÁLÁS ÚTJÁBAN ÁLLT MAGYAROK GULÁG-TÁBOROKBAN

Magyar nők. Az NKVD- és a SZMERS-különítmények magyar nők százait tartóztatták le. A vádak kémkedés, ellenséges tevékenységek voltak, amelyeket a letartóztatás, vallatás után a kikényszerített vallomás követett, koholt vádak alapján az ítélet akár 10-25 év is lehetett. A magyar hatóság közreműködésével hurcolták el őket a Gulágra. A magyar nőkről még nem készült teljes lista, ez a feladat ránk és a jövő kutatóira vár.²⁸ Adatbázisomból mégis fontosnak tartom néhány túlélő sors történetét felidézni, akik közül néhányat ismertem, illetve a nevük fellelhető a különböző magyar és orosz Gulág-irodalomban.

A lágerlét hiteles magyar költő-krónikásai közé került **Karig Sára**, (1914–1999) a későbbi kiváló József Attila-díjas műfordító, költő, szerkesztő, aki 7 évig a komiföldi Vorkuta politikai foglya volt. A lágerben 1947–1953-ban – egyes esetekben fejből – írt verseit a *Sarkövezet* című gyűjteményében adta ki 1995-ben.²⁹ Egy ideig Lembergben rabtársa volt a szovjetellenességért elítélt **Mandrik Erzsébet** viski parasztlánynak és Vorkután az ungvári **Mészáros Sándorné** tanítónak.

1946. január 30-án a 7. Szovjet Gárdahadsereg katonai törvényszéke kémkedés vádjával **Marczin Borbálát** (Budapest, 1927–2015) tízévi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte társaival együtt. Mintegy 7 évet raboskodott Norilszkban (Norillag), ahol a kényszermunkatábor-rendszer tíz lágerében közel kétszáz ezer foglyot, köztük negyvenezer nőt őriztek. 1953 decemberében az utolsók között érkezett Magyarországra. Akár iskolai tanprogramokban is szerepelhetne a meghurcolt, megerőszkolt **Rohr Magdolna** (Bátaszék, 1928–2007) Gulág-túlélő története is, akit tette társként azonos évben, hónapban, egy nap eltéréssel (1946. január 30-án), azonos váddal ugyanazon katonai törvényszék szintén tízévi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. A 18 éves sváb lány 7 évet raboskodott Donbasz, Tajset, Bratszsk, Zajarszk munkatáborokban. 1953 végén szerencsésen visszatért Magyarországra. Hazatérése után férjhez ment **Pintér Károlyhoz**, akivel a Gulágon ismerkedett meg. Ő az alapítója *A Gulagon Elpusztultak Emlékének Megőrkítésére*

*Alapítványnak*³⁰, mely a budapesti V. kerületi Honvéd téren 1993-ban emlékművet állíttatott a Gulág áldozatainak. A carrarai márványból és ólomból készített *Emberkereszt* című alkotást *Veszprémi Imre* készítette. Közel állt hozzám mint kutatóhoz *Szikszy Edit* (Szombathely, 1924–1997) tanár, néprajzkutató is, akit 24 éves korában, 1949 februárjában koholt vádak alapján hazaárulással, kémkedéssel vádoltak és 25 évre ítélték. Szibériába vitték, erdőirtáson dolgozott. 1955. november 25-én ért haza.

Egyházi emberek a Gulágon. A történelmi egyházak Gulágra került tagjairól, mártírjairól az oroszországi levéltári anyagokat is feldolgozó magyarországi és határon túli kutatók, történészek publikációinak köszönhetően egyre többet tudunk. Sokan hadifoglyok voltak. Egyetlen bűnük volt, hogy lelkipásztori szolgálatot végeztek a hadseregben. Másoknak az lett a bűne, hogy szembe kerültek a fennálló rendszerrel. Egyes papok ellen a szovjet mintát követő vád: a nép ellensége, antibolsevista propaganda, terrorcselekmény, tömegmészárlásra való buzdítás volt. Ennek egyik szenvedő alanya a szovjet politikai börtönlágeret megjárt *Böröcz Sándor* (Borgáta, 1913–Kapuvár, 2006) evangélikus lelkész. A szovjet hadbíróóság 1949. február 24-én 25 évi javító munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. 1955. január végén szabadult. A magyar belügyi hatóság újra börtönbe csukta. Végül 1956. november 2-án szabadult.³¹ **P. Kiss Szaléz** (Szeged, 1904–Sopronkőhida, 1946) ferencset 1946 húsvét vasárnapján több fiattal együtt elhurcolták. A szerzetes elleni eljáráshoz ürügyül szolgált, hogy néhány fiatal fiú szovjet katonák ellen merényletet követett el. A koholt vád szerint a bűncselekmények elkövetésére P. Kiss Szaléz biztatta a hozzá rendszeresen járó fiúkat. A szovjet katonai bíróság öt társával együtt 1946. december 10-én golyó általi halálra ítélte, melyet még aznap végre is hajtottak. **Vitéz Kölley György** (Budapest, 1919–Leányfalu, 2005) magyar katolikus papot és cserkészvezetőt a szovjet hadbíróóság 8 évre ítélte. A Gulág-túlélő öt éven keresztül raboskodott Karéliában, 1954 februárjában tért haza.³² **Járosi Andor** (Újsándorfalva, 1897–Magnyitogorszk, 1944. december 26.) evangélikus lelkészt, teológus tanárt és írórt 1944 őszén az Erdélybe bevonuló szovjet csapatok több mint kétszáz társával együtt elvitték. Fogolytáborban halt meg 1944 karácsonyán, ott temették tömegsírba. A legendás **Olofsson Placid** (Rákosszentmihály, 1916–Budapest, 2017) bencés szerzetes pap, tanár 1946–1955 között mintegy 10 évig Gulág-rab volt, ahol több ezer embernek adta vissza a hitet és az élni akarást.³³ 1955 novemberében jöhetett vissza Magyarországra.

Magyar katonák, tisztek. A szovjet GULÁG-büntetőtáborokba azok a magyar katonák, tisztek kerültek, akiket a magyar hatóságok közreműködésével vagy tudta nélkül szovjet hadbíróóságok ítélték el háborús bűntett vádjával, legtöbbször alaptalanul. A fogságban sínylődők közül több mint 10 ezer főt állítottak a katonai törvényszék elé, és mintegy 10, 20 vagy 25 év javító-nevelőmunka ítélet kiszabása után a GUPVI-ból a GULÁG-táborokba kerültek. Voltak olyan személyek, akik számára szabadulásuk után a Szovjetunió belül kényszerlakhelyet jelöltek ki, így csak 1959-ben, vagy 1960-ban sikerült hazatérniük.³⁴

A politikai elitéltek sorsában osztozott **Vitéz békei Koós Ottó** (Bécs, 1915–Barcs, 2019) magyar királyi százados, nyugállományú ezredes, aki katonáival a Kárpátokban szovjet hadifogságba esett. A katonai bíróság mint megszálló és partizánvadász alakulat parancsnokát koholt vádak alapján ítélte el huszonöt évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre 1950. december 30-án. Tizenegy évet töltött a Gulágon (Ungvár, Kurszk, Ufalei, Kistim, Cseljabinszk, Voronyezs, Brjanszk, Szverdlovszk). 1956-ban szabadult. 2019. március 5-én 104 éves korában hunyt el, ő volt a legidősebb ludovikás tiszt.³⁵ **Álgya-Pap Zoltán** (Budapest, 1895–Hága, 1987) tábornok, katonai attasé 1945-ös fogságba esését követően a szovjet hatóságok huszonöt évi kényszermunkára ítélték. 1945-től tíz évet töltött a szovjet légerekben, majd átadták a magyar hatóságoknak. 1956. október 8-án egészségügyi okokból szabadon bocsátották. 1957 januárjában emigrált. **Prónay Pál** (Romhány, 1874–1946?) magyar katonatiszt, alezredes, lajtai bán. A Rongyos Gárdaként ismert szabadsapat vezetőjét a szovjet csapatok 1945. március 20-án elfogták és elhurcolták, majd a Szovjetunió Állambiztonsági Szerveinek Különleges Tanácsa 1946. június 10-én 20 év kényszermunkára ítélte. 2001-ben rehabilitálták. **Keményfi Béla** (Szigetvár, 1929–Kaposvár, 2016) levele, hadifogoly, emlékiratíró, a Vitézi Rend tagja. 1946. június 17-én Zaporozsjében 10 év javító-nevelő munkára ítélték. Végigjárta a dnyepropetrovszki, harkovi, gorkiji, kirovi rabtovábbító légereket, majd Usztrimlag (rokkantláger), Vorkuta, Szverdlovszk, Tajset, Novoszibirszk következett. 1953. január 18-án szabadult, vonaton Lvovon át november 20-án átlépte a magyar határt. Összesen 8 év 7 hónapot ült le. Mint ismeretes, az utolsó magyar hadifogoly, **Toma András**³⁶ (1925–2004) csak 2000-ben érkezett haza Magyarországra.

Politikusok, politizáló értelmiségiek. Koholt vádak alapján a katonai hadbíróóságok „profi politikusok” és „politizáló értelmiségiek”, az erőszakos szovjetizálásnak ellenálló, másként gondolkodók sokaságát tíztől huszonöt-

évig terjedő kényszermunkára ítélték és Gulág-táborba küldték Szibériába. Az alábbiakban csupán néhány jeles közéleti személyiséget említek, akiknek a neve többek között a szovjet irattárak és egyéb dokumentumok anyagában is nyomon követhető. Sokat idézett történelmi személyiségként emlegetik **Kovács Béla** (Patacs, 1908–Pécs, 1959) kisgazdapárti politikust, az 1945–1947 közötti kormányok földművelésügyi miniszterét, akit határozott kommunistaelenessége miatt a magyar hatóságokkal együttműködő NKVD állambiztonsági tisztjei letartóztattak és a Szovjetunióba szállítottak. Húsz évre ítélték és több mint 8 évig a Gulágon tartották fogva. 1955-ben a szovjetek átadták az ÁVH-nak, több hónappal később, 1956 áprilisában hazaengedték családjához. Kazahsztáni kutatásom során találkoztam először **Erdődi Lajos** (Forrai-Nagyiratos, 1902–Budapest, 1970) gyulai ügyvéd, szociáldemokrata politikus nevével, aki *a nép ügyvédjeként* a szovjet hadbíróságtól 1947-ben 10 éves „beutalót” kapott. A kegyetlen bánásmódot is túlélte Karabas, Szpaszk, Volinka, Karaganda és más lágerekben. 1955-ben szabadult. Az anyaországtól elszakított Felvidék legjelentősebb magyar politikusa **gróf Esterházy János** (Nyitraújlak, 1901–Mírov, Csehszlovákia, 1957) volt, akit először a szovjetek hurcoltak meg, majd koholt vádak alapján tíz év kényszermunkára ítélték és Gulág-táborba küldték Szibériába. A szovjet hatóságok 1949-ben kiadták a csehszlovák hatóságoknak. A szlovákok által korábban meghozott halálos ítéletét elnöki kegyelemmel életfogytiglanra változtatták, súlyos betegségben szenvedve az egyik csehszlovák börtönben halt meg.

A **politizáló fiatal értelmiségiek** sorából emelte ki a szovjet titkoszolgálat **Menczer Gusztáv** (Budapest, 1921–Budapest, 2011) sportoló atlétát, a negyedik évfolyamos medikus diákot, akit 1945-ben kémkedés vádjával 10 évre ítélték. A távol-keleti zord éghajlatú Kolimán, a kazahföldi Karagandában, Szpasszkban és más rabtelepeken kilenc évet töltött. 1953 decemberének elején szabadult és tért haza Budapestre.³⁷ 1990-től 2006-ig a Kárpótlás Társadalmi Kollégium elnöke. 1989-ben alapítója és haláláig elnöke a Szovjetunióban volt magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezetének (SZORAKÉSZ).³⁸

A felsorolásban csak a legismertebb politikai elítélteket említettem meg, akik a kiszabadulásuk után íróvá, költővé, alkotóművésszé és kutató tudóssá, illetve közéleti személyiséggé érlelődtek. Maig olvasott emlékirataikból, műveikből tudjuk, hogy az egyszerű politikai elítéltek a szolidaritás, az életmentés jegyében egymásnak, a lágerbe érkező tapasztalatlan újoncnak is megtanították a kíméletlen Gulág túlélési technikáit. (...)

A NEOSZTÁLINISTÁK ÉS A GULÁG-GUPVI EMLÉKEZETPOLITIKA

A múzeum egyik szakreferensétől való búcsúzkodás perceiben azt hallottam, hogy ritka az olyan hónap, amikor ne zaklatnák az intézményt és munkatársait az „öntudatra ébredő” neosztálinisták, radikális baloldaliak és a hozzájuk csatlakozó neoliberaisok. A megszólaltatott hangadók a médiában is tiltakoznak amiatt, hogy az állandó tárlat ország-világ előtt negatív fényben mutatja be rajongásig szeretett vezérüket, *Sztálin* generalisszimuszát és a bolsevikok impériumát, hatalmi gépezetét. Sztálin hívei úgy külföldön, mint belföldön nyíltan tagadják vagy árnyalják Sztálin felelősségét a sztálini korszak során elkövetett bűnökért.

Azt magam is tapasztaltam Moszkvában, hogy az utóbbi években Oroszországban egyre-másra növekvő tendenciát mutat a Sztálin-rajongók száma. Az egyik legutóbbi televíziós véleménykutatásnak az lett a végeredménye, hogy a szavazók ezrei első helyen Sztálint az orosz történelem legszimpatikusabb vezéréként nevezték meg, aki úgymond megmentette a világot a fasizmustól. (...)

A Gulág-múzeum tudományos munkatársai részéről mi is azt tapasztaltuk, hogy készek ők is az együttműködésre, segítő közreműködésükkel a múzeum könyvesboltjában és könyvtárában forrásértékű dokumentum-gyűjteményekhez is hozzájuthatunk. Kölcsönösen megajándékoztuk egymást GULÁG-GUPVI tematikájú kiadványokkal. Jómagam is egy tucat szakirodalommal lettem gazdagabb, amelyek számos magyar vonatkozású, de orosz levéltári anyagot tartalmaznak. Címcsere is sor került, hogy folyamatos legyen a magyar és orosz kutatók között a kapcsolattartás.

A szívbemarkoló múzeumi élmények súlyától csak az egyik moszkvai korcsmában megejtett vodkázás után tudtunk megkönnyebbülni. A hitleri és a sztálini gyilkos diktatúra közé egyenlőségjelet tettünk, ittunk arra is, hogy soha többé ne ismétlődjen meg ilyen embert pusztító korszak.

Másnap a reggeli órákban álmosan, csomagolt reggelivel a kezünkben szálltunk fel az ügyeletes autóbuszra, amely egy fél óra alatt kiért újra a seremetyevói nemzetközi reptérre, ahol felszálltunk a Moszkva–Budapest menetrendszerű járatra, és dél körül Budapesten landoltunk. Az úrnak 2017. esztendejében a teremítő kegyelmével nagy erőfeszítések árán – az egyetemes magyarság nevében is – három kutatóutat valósítottunk meg, történelmi küldetésünket sikeresen teljesítettük.

2017. július 8.

A kézirat lezárásának ideje: 2020. április 11.

JEGYZETEK:

¹ A zárófejezet anyagát helyszűke miatt rövidítve közöljük.

² Lásd. 127473 Moszkva1-voj Somotecnij körút 9.-1.

³ Pécsi Tibor: *Sztálin befejezte volna, amit Hitler elkezdett*. Egy modern Hámán halála. Hetek, 2013.03.01. (XVII/9). Tárolt változat: http://www.hetek.hu/hatter/201303/sztalin_befejezte_volna_amit_hitler_elkezdett

⁴ Lásd a Varlam Salamov archívum honlapját: <https://shalamov.ru/>

⁵ **Varlam Salamov** prózai műveit csak halálát követően 1988-ban adták ki először. Szülővárosában, Vologdában 2001-ben egy lelkes helyi muzeológus **Marina Vorono** elérte, hogy szülőházában emlékmúzeum nyíljon. Síremlékét **Fedot Sztucskov** szobrászművész (aki szintén megjárta a Gulágot) készítette. A síremléket 2000-ben máig ismeretlen tettesek lerombolták, a bronz plasztikát elvitték. 2001-ben a vologdai Szeversztal munkásainak segítségével a síremléket helyreállították. 2005. december 26-án **Marina Vorono**-t a Salamov Múzeum alapítóját és a Salamov Társaság kurátorát bestiális módon meggyilkolták.

⁶ **Керсновская Евфросиния Антоновна (1907-1994)** земледelec, ветеринар, шахтёр, художник, <https://www.sakharov-center.ru/asfd/auth/?t=author&i=1243>

⁷ **Joszf Visszarionovics Sztálin** (1922. április 22. - 1953. március 5.) grúzul: *Ioszeb Dzsugasvili*, az SZKP KB főtitkára (1922-1934), majd titkára (1934–1953), 1941-től előbb a Népbiztosok Tanácsa, majd a Minisztertanács elnökeként kormányfő, 1943-tól a Szovjetunió marsallja, 1945-től generalisszimusz.

⁸ A Gulág gyökerei a cári Oroszország idejére nyúlnak vissza: a 17. században kényszermunkatáborokat, ún. katórgákat hoztak létre a politikai ellenségek száműzésére Szibéria lakatlan részein és az orosz Távol-Keleten. A bolsevikok a cárizmustól örökölték meg a kényszermunkatáborok rendszerét, és ezt fejlesztették tovább.

⁹ **Vlagyimir Iljics Uljanov**, mozgalmi nevén **Lenin** (1870-1924) ügyvéd, kommunista forradalmár, a Szovjetunió első vezetője, marxista gondolkodó, a leninizmus névadója és a 20. századi történelem kiemelkedő hatású alakja.

¹⁰ **Grigih Grigorjevics Jagoda** születési neve: Jenuh Gersonovics Ijegoda (Jehuda), (1891-1938) zsidó kézműves családban született. A Szovjetunió belügyi népbiztosa, a sztálini tisztogatások szervezője 1934-1936 között, majd áldozata, árulás és kormányellenes összeesküvés vádjával kivégezték.

¹¹ **Nyikolaj Ivanovics Jezsov** (1895-1940?), a Szovjetunió belügyi népbiztosa 1936-1938 között. 1939. április 10-én letartóztatták, kémkedés és árulás vádjával bíróság elé állították, amely golyó általi halálra ítélte, és (valószínűleg 1940. február 4-én) ki is végezték.

¹² **Lavrentij Pavlovics Berija** (1899-1953) grúz, szovjet politikus, a szovjet titkosszolgálat vezetője volt 1938-1953 között. A sztálini koncepciók perék egyik legfőbb felelőse volt. A hivatalos verzió szerint a letartóztatása után elítélték, majd 1953. december 23-án kivégezték.

¹³ A SZMERS-et (oroszul: Специальные Методы Разоблачения Шпионов, *Szpecialnije Metodi Razoblacsenyija Szpionov*, azaz *Különleges Módszerű Kémelhárítás*), 1943. április 19-én hozták létre az NKVD három alosztályából, állítólag a SZMERS allegorikus megnevezése, a Halál a kémekre! is Sztálintól származott. 1944-től, a Vörös Hadsereg előretörését követően, a megszállt területeken a SZMERS feladata lett a rendszer ellenségeinek titulás és a Szovjetunió által háborús bűnökkel vádolt személyek hollétének felderítése és elhurcolása, eseteként meggyilkolása is. 1946. május 4-én szüntették meg, szerepkörét az Állambiztonsági Minisztérium (MGB) egyik alosztálya vette át.

¹⁴ Lugosi Péter: *Zsidó értelmiségieket végeztek ki Sztálin parancsára*. Tudomány, 2017.08.13. <https://24.hu/tudomany/2017/08/13/zsidoo-ertelmisegieket-vegeztek-ki-sztalin-parancsara/>,

Lásd még: A meggyilkolt költők éjszakája: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_meggyilkolt_költők_éjszakája

¹⁵ Lásd: ennek a témának külön fejezetet szenteltem.

¹⁶ Ольга Орлова: Историк Леонид Бородин: «Экономика ГУЛАГа была неэффективна» «Троицкий вариант». 8.07.2017 / № 233 / с. 10–11. <https://trv-science.ru/2017/07/18/istorik-leonid-borodkin-ekonomika-gulaga-byala-neeftivna/>

¹⁷ Lásd: Категория: Участники восстаний в ГУЛАГе Материал из Википедии — свободной энциклопедии <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

¹⁸ Варкони-Лебер, Франц. «Пока однажды...» Континент, 1975, № 3.

¹⁹ **Ivan Alekszandrovics Szerov**, (190-1990) szovjet állambiztonsági tiszt, vezérezredes, 1955-től hadsereg tábornok, a KGB (Állambiztonsági Bizottság) elnöke 1954-1958 között. Munkástílusa miatt 1958-ban kritikák érték, a KGB éléről menesztették. Majd a Felderítő Főcsoportfőnökség (GRU) elnöke 1958-1962 között. Ebből a tisztségéből akkor mentették fel, amikor **Oleg Penkovszkijt**, akivel Szerov személyes barátságban állt, CIA-ügynökként azonosították. Vezérmaggyá vetették vissza és 1965-ben kizárták a pártból, mert „nemzetországi tevékenysége közben megsértette a jogállamiságot”.

²⁰ KGB: Állambiztonsági Bizottság, 1991. november 6-ig, a Szovjetunió összeomlásáig létezett.

²¹ Markó György: *Magyarország vesztesége a második világháborúban*. In: Magyarország a XX. században. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Főszerkesztő: Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996-2000. 398. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/74.html>

²² Bognár Zalán: *960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi) fogoly?*, In: Muskovics, Andrea Anna; Bognár, Zalán (szerk.) *Ember az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi*, Kairosz Kiadó; Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2017. 66-98.

²³ Dupka György: „Hova tűnt a sok virág...” *Időutazás az Uralba magyar és német rabok (1941–1955) nyomában*. Történelmi szociográfia. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2013.91-92.

²⁴ *Magyar Életrajzi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02490.htm>

²⁵ Dupka György: *'56 és Kárpátalja. Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2006. Második, javított kiadás: Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2006

²⁶ Hegedűs Géza: *A magyar irdalom arcképcsarnoka*. Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://mek.niif.hu/01100/01149/html/lengyej.htm> (Hozzáférés: 2015. július 26.)

²⁷ Szalma György: *Túlélni a Gulágot – egy magyar fogoly emlékei*. Origo, 2019.02.25. <https://www.origo.hu/itthon/20190221-galgoczay-arpad-gulag.html>

²⁸ Lásd. a témával érdemben a **Magyar nők a Gulágon** Sára Sándor 3 részes dokumentumfilmje foglalkozott. A három rész alcíme: *Mikor vittek Szibéria felé... (96 perc)*, *A nép ellenségét átvetem (102 perc)* és *Hallgatásra ítélve (101 perc)*. Az 1992-ben bemutatott film a GULÁG-GUPVI táborokba hurcolt magyar nőkről szól.

²⁹ *A szerencse lánya*. Karig Sára. Tények és tanúk. Magvető Könyvkiadó, 2019. Karig Sára 1988–89-ben elmesélte fordulatossá lett történetét Bakonyi Évának. Az interjú, s vele az interjúalany most új életre kel: megtudjuk, hogy a bajai úrilányból hogyan lett szociáldemokrata, Radnótiék és a Szent-Györgyi család barátja; hadifoglyok, bujkáló zsidók, árva gyerekek megmentője, utóbb a Világ Igaza; a kék cédulás választások leleplezője, majd hat évig vorkutai fogoly, hazajövetele után pedig évtizedekig az Európa Könyvkiadó szerkesztője, neves műfordító, akinek köszönhetően számos orosz, bolgár és ukrán irodalmi mű szólalt meg magyarul.

³⁰ Anyja halála után a Gulág Alapítvány elnöke a lánya, **Pintér Jolán** lett, aki a szervezet által elindított emlékezetpolitika lelkes folytatója, szervezője.

³¹ Emlékirata: Böröcz Sándor: *Kiáltás a mélyből*. Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör. 1993.

³² Emlékirata: Keményfi Béla: *Magyar Leventék a sarkkörön túl* címmel írta meg.

³³ **Placid atya szabályai a túléléshez**: A szenvedést nem szabad dramatizálni! Nem szabad panaszkodni, mert attól gyengébb leszel az ember.

Az öröm szükségese a túléléshez. Ezért észre kell venni és tudatosan kell keresni az élet apró örömeit.

Nem vagyunk tökéletesek, de itt és most kell megmutatnunk, hogy különbek vagyunk rabtartóinknál. Ez mozgósítja az életenergiákat.

Akinek van hová kapaszkodnia, annak könnyebb. Mi, hívők, ha a Jóistenbe kapaszkodunk, rájövünk, hogy Ő is akarja túlélésünket.

³⁴ Katonák a Gulágon.hu weblap: <http://www.katonakagulagon.hu/index.php?page=kiallitas>

³⁵ Honvédelem.hu weblap: <https://honvedelem.hu/cikk/104-eves-koraban-elhunyt-vitez-nemes-bekei-koos-otto/> Lásd még: A Koós Ottó életét feldolgozó *Sose akartam más lenni, mint katona* című film 2017-ben elnyerte a Rendszerváltó Filmszemle fődíját.

³⁶ Toma András hazatérése. In: Magyarok a Gulágon. <https://magyarokagulagon.hu/toma-andras-tragediaja-es-kesei-hazaterese/>

³⁷ Menczer Gusztáv: *A Gulág rabtelepei – A bolsevizmus népiirtásának színtere*. Budapest: Századvég, 2007.

³⁸ **Menczer Erzsébet**, a Fidesz parlamenti képviselője, apja halála után a SZORAKÉSZ elnöke, a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapiját elrendelő országgyűlési határozat előterjesztője.

KÁRPÁTALJAI KULTÚRKRÓNIKA

(2020. MÁRCIUS, ÁPRILIS)

ELISMERÉSEK

* A magyar forradalom és szabadságharc 172. évfordulója alkalmából Magyarország Beregszászi Konzulátusán szűk körben adtak át rangos állami kitüntetések a kárpátaljai magyar közélet kiemelkedő személyeinek. Az ünnepség alkalmával beszédet mondott **Szilágyi Mátyás** beregszászi magyar főkonzul. A díjazottakat **Beke Mihály András** első beosztott konzul laudálta, majd átadták a kitüntetések.

A Magyar Érdemrend tisztikeresztjét vehette át **Vári Fábian László** József Attila-díjas költő, Magyar Arany Érdemkeresztrel tüntették ki **Molnár János** beregszászi római katolikus esperes-plébános, **Molnár László**, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség kulturális titkára Magyar Ezüst Érdemkeresztet vehetett át, **Czigler Tibor** pedagógus, módszerész szintén Magyar Ezüst Érdemkereszt kitüntetését kapott.

Az idei sajtódíjat a kárpátaljai magyar televízió, a **TV21 Ungvár** szerkesztőségének ítélték oda. A

díjat **Kulin Zoltán**, a TV21 Ungvár csatorna igazgatója vette át.

* Ungváron a nemzeti ünnep alkalmából két kárpátaljai magyar honfitársunk vehetett át **Áder János** magyar államfő által adományozott magyar állami kitüntetés, amelyeket **Buhajla József** főkonzul és **Brenzovics László**, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke adták át. **Horváth Sándor** költő, író, a *Kárpáti Igaz Szó* megbízott főszerkesztője, a József Attila Alkotóközösség alapító tagja a Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetésben részesült. Hasonló elismerést kapott **Géczi Tihamér**, a Nagyberegi Középiskola igazgatója, a helyi művészeti-akrobatikus kerékpárosok pártfogyója.

Magyarország Ungvári Főkonzulátusa és Beregszászi Konzulátusa sajtódíjat adományozott **Kopinec Viktóriának**, a *Karpatszkij Objektív* című kiadvány újságírójának, valamint **Dunda Györgynek**, a *Kárpáti Igaz Szó* lapigazgatójának.

* **Szűcs Nellinek** ítélték oda a Szeleczy Zita emlékgyűrűt.

FONTOSABB ESEMÉNYEK, RENDEZVÉNYEK

MÁRCIUS

* Hagyományosan Arany János születésnapján került megrendezésre az UMOTI Magyar Filológiai Tanszék munkatársai szervezésében, immár negyedik alkalommal, a költőről elnevezett balladamonddó verseny, amelyen a 6-11. osztályos tanulók vettek részt.

* A Beregszászi Keresztény Értelmiségiek Szövetsége szervezésében két rendezvénynek, egy fotókiállításnak és egy előadásnak adott helyet a Pásztor Ferenc Közösségi és Zarándokház. A *Csiksomlyó és Kárpát-medencei keresztény értékek* című fotókiállítást **Molnár János** beregszászi római katolikus esperes-plébános nyitotta meg. A délután következő eseménye a művészet egy másik kategóriájába engedett betekintést. Kurucz Adám Konrád Latinovits-díjas versmondó, színész „...és népem a magyar” című, XX. századi erdélyi magyar szerzők műveiből válogatott összeállítását láthatta a közönség.

* A nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház *Ludas Matyi* című zenés mesejátékát Karácsonfalván és Mezőgecsében mutatták be.

* A nemzeti összetartozás éve jegyében a Szlovákiai Magyar Írók Társaságát (SZMIT) képviselő **Aich Péter** és **Hogya György** írók nagy tisztelettel fogadták Ungváron, a legendás Váralja múzeum kávézóban, akik találkoztak a helyi magyar alkotóértelmiség jeles képviselőivel. **Csordás László** irodalomtörténész, KVVIT-elnök, **Varga Nikolett** KVVIT-tag, **Dupka György** irodalmár, **Horváth Sándor** író, a *Kárpáti Igaz Szó* megbízott főszerkesztője, **Meskó János** történész, **Rusznák György** kávézó-tulajdonos közreműködésével jó hangulatú ismerkedő beszélgetésre került sor. Az Irodalmi Karaván '2020 című rendezvénysorozat résztvevői az elkövetkező napban előadókörutat, rendhagyó irodalmi órát, író-olvasó találkozót tartottak Ungváron és Ung-vidéken.

* Az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézetében **Aich Péter** és **Hogya György** felvidéki írók **dr. Spenik Sándor**, az UMOTI igazgatója fogadta és mutatta be a magyar karon folyó oktatási folyamatot. Majd a Bercsényi könyvtárban a rendhagyó irodalomórát **dr. Zubánics László** megbízott tanszékvezető és igazgatóhelyettes nyitotta meg, köszöntötte a résztvevőket. Ezt követően **dr. Dupka György** folytatott beszélgetést a felvidéki alkotókkal a szlovákiai magyarság-

ról, irodalmi és kulturális életéről. Végezetül felolvasták legújabb írásaikat. A házigazdák nevében **dr. Zékány Krisztina** nyelvész, a Magyar Filológiai Tanszék vezetője mondott zárszót.

* A Nagydobronyi Református Líceumban **Gál Erika** igazgató nevében **Borovszky István** történelem-tanár, a kollégium igazgatója fogadta az író vendégeket. Nagy érdeklődés mellett zajlott le a rendhagyó irodalomóra **Aich Péter, Hoga György** felvidéki író és **Dupka György** moderátor közreműködésével. Eszmecsere folytattak **Horkay László** nyugalmazott püspökkel, a líceum egyik alapítójával, aki a tanintézetben zenét oktat, énekkart vezet. Végezetül a tantestület képviselőinek társaságában az írók megkoszorúzták az iskola falán még 2001-ben elhelyezett **Ady-émléktáblát**.

* Téglyáson, az Ungvári Járási Könyvtárellátó Központban **Károly Erika** megbízott igazgató nyitotta meg az író-olvasó találkozót. **Aich Péter** és **Hoga György** írókat, a felvidéki irodalmi élet jeles képviselőit **Dupka György** mutatta be, akik megköszönték a szervezőknek, hogy a kölcsönösség jegyében megismertek az elszakított területeken immár száz éve a túlélésért küzdő magyarság múltjával és jelenével. Egybehangzó vélemény, hogy a széthúzással szemben csakis az ösz-

szefogás teheti sikeresebbé a szülőföldjéhez ragaszkodó magyarságot, más alternatíva jelenleg nincs.

* A koronavírus vészhelyzet és karantén bevezetése küszöbén (Ukrajna országos karantént rendelt el március 12. - április 3-a között), a közelgő 1848-1849-es forradalom és szabadságharc 172. évfordulója alkalmából **Dupka György** író, a KMMI igazgatója és a MÉKK elnöke **Aich Péter** és **Hoga György** felvidéki írók társaságában megkoszorúzták Petőfi Sándor szobrát.

* A Stockholmi Magyar Házban *A római dísznő monológja* címmel **Marcus Gergely** és **Farkas-Wellmann Endre** költő adott elő pódiumműsort.

* A Munkácsi Drámai Színház előadásait online nézhetik a színházkedvelők a karantén ideje alatt.

* A beregszászi képző- és iparművészet alkotásaiból nyílt kiállítás *A tavasz lehelete* címmel a város művelődési házában az önkormányzat oktatási és művelődési osztálya szervezésében. A tárlatot Babják Zoltán, Beregszász polgármestere nyitotta meg. A beregszászi külképviseletet Gyebnár István konzul képviselte. A kiállításon **Kovács Éva, Jaroslava Katran, Gogola Zoltán, Bökényi Anna, Tatjana Osztapenko, Lena Miszko, Szvetlana Szuhorukova, Nyina Jakovenko** és **Anatolij Szakalos** alkotásai láthatóak.

* Ez évben lesz 30 éve, hogy a Magvető Könyvkiadó és a Kárpáti Könyvkiadó kiadásában megjelent az M. TAKÁCS LAJOS miskolci irodalomtörténész szerkesztette *VERGŐDŐ SZÉL, a kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953-1988*. Csíki László a Magvető Könyvkiadó néhai felelős szerkesztője a kiadvány fülszövegében méltán nevezte a „kárpátaljai magyar szépirodalom első magyarországi és máig legteljesebb gyűjteményének”.

A vers- és elbeszélés-gyűjtemény 37 szerzője – ábécé szerinti sorrendben: **Balla D. Károly, Balla Gyula, Balla László, Balla Teréz, Balogh Balázs, Balogh Miklós, Bartha Gusztáv, Benedek András, Bundovics Judit, Csengeri Dezső, Demjén Miklós, Dupka György, Erdélyi Gábor, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, Györke László, Györke Zoltán, Horváth Gyula, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kecskés Béla, Keresztyén Balázs, Kovács Vilmos, Kőszeghy Elemér, Lusztig Károly, Magyar Éva, Nagy Zoltán Mihály, Orémus Kálmán, Skotnyár József, Sütő Kálmán, Szenes (Kroó) László, Tar Béla, Tártsy Andor, Vári Fábíán László, Zselicki József.**

A felsoroltak közül – a szülőföldjén maradt **Bartha Gusztáv** (1963) a legfiatalabbak egyike is betöltötte

ötvenhetedik életévét. A legidősebb költőnk **Ferenczi Tihamér** (1941), aki életvitelszerűen szülőfalujában, Badalóban él és alkot, 2021-ben 80 éves lesz. Sajnos a rendszerváltást követően legalább nyolcan elhallgattak. Az anyaországban élők közül a legidősebb többkötetes irodalmárunk a nyolcvanegy éves **Györke Zoltán** (1939). A derékhad legjelesebbje – **Balla D. Károly, Finta Éva, Füzesi Magda, Nagy Zoltán Mihály és Vári Fábíán László** immár József Attila-díjasok, utóbbi három kortársunk a Magyar Művészeti Akadémia irodalmi tagozatának tagja, azonban a többi tollforgató is teszi a dolgát. Isten éltesse őket alkotóerőben, egészségben még számos éven át. Tizennégyen már örökre eltávoztak sorainkból: Balla Gyula, Balla László, Balogh Balázs, Balogh Miklós, Benedek András, Csengeri Dezső, Horváth Gyula, Kecskés Béla, Keresztyén Balázs, Kovács Vilmos, Lusztig Károly, Skotnyár József, Sütő Kálmán, Szenes (Kroó) László. Emléküket megőrizzük! Nyugodjanak békében!

* A Magyar Napló folyóirat márciusi számában olvasható a **dr. Tóth Mihállal** készített **Lengyel János**-interjú. A neves kárpátaljai jogásszal, egykori parlamenti képviselővel, az ukrainai kisebbségeket sújtó oktatási és nyelvtörvényről, a kárpátaljai magyarság helyzetéről és

kilátásairól beszélgetett.

Március folyamán a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) értesítése szerint a következő kiadványaink kerültek a MEK-be:

Czébely Lajos: *Jelek egy félszigetről.* Tanulmányok, esszék.

<https://mek.oszk.hu/20300/20306>

Stók Lajos: *Vadásztörténetek.*

<https://mek.oszk.hu/20300/20305>

Horváth Sándor: *Jelentés a mélyből.* Válogatott írások.

<https://mek.oszk.hu/20300/20302>

Örök mentő: *Szolyva.* A Szolyvai Emlékpark emlékkönyveibe írt bejegyzések gyűjteménye, 2000. 08. 15. - 2018. 04. 12. Összeállította:

Dupka György. <https://mek.oszk.hu/20200/20299>

ÁPRILIS

* Ukrajna a COVID-19 koronavírusos megbetegedések terjedésének megfékezése érdekében március 12-étől az egész országra kiterjedő karantént vezetett be.

A rendkívüli helyzetre való tekintettel többek között a magyar szervezetek, intézmények, önkormányzatok, a történelmi egyházak által meghirdetett összes áprilisi program elmarad, mivel betiltották a tömeges, köztéri és beltéri rendezvényeket.

* A magyar költészet napján közel 60 fiatal mozogott meg a

Pro Cultura Subcarpathica (PCS) Vers a térBen elnevezésű internetes szavalóversenye.

* Megjelent a csernobili tragédia 34. évfordulója alkalmából az ismert és ismeretlen áldozatok tiszteletére **Szöllősy Tibor: *Kígyó önmagába mar*** bővített második kiadása!

* Április folyamán a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) értesítése szerint a következő kiadványaink kerültek a MEK-be:

Nagy Zoltán Mihály: *Asátún fatyja.* <https://mek.oszk.hu/20300/20307>

Historia est magistra vitae: *Az I. Lehoczky Tivadar Helytörténeti és Néprajztudományi Konferencia anyagai.* <https://mek.oszk.hu/20300/20309>

Kosztju Katalin: *Rontás és igézet a 21. században.* KM-MI-füzetek XXI. <https://mek.oszk.hu/20300/20310>

10 éves a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet <https://mek.oszk.hu/20300/20311>

KÖNYVESPOLC—2020

Kárpátalján megjelent könyvek:

Zselicki József: *Az ismeretlen katona.* Régi és új versek. Illusztrációk: **Matl Péter.** Felelős szerkesztő: Lőrincz P. Gabriella. Kárpátaljai Magyar Könyvek 289.

Szöllősy Tibor: *Álmait az ember... Tolla mentett tanulságos törté-*

netek. Kárpátaljai Magyar Könyvek 290. Felelős szerkesztő: Nagy Zoltán Mihály.

Horváth Sándor: *Jelentés a mélyből.* Válogatott írások. Szerkesztő: Szemere Judit. Kárpátaljai Magyar Könyvek 283.

ELŐKÉSZÜLETBEN

Kótyuk Erzsébet: *Ha ad az Isten bajt, ad ahhoz erőt is ... Népi orvosló hagyományok és hiedelmek az Ung-vidéki magyar falvakban.* Felelős szerkesztő: Shrek Tímea. Kárpátaljai Magyar Könyvek 291.

Kovács Eleonóra: *Érzékelés.* Könyvismertető, filmnapló, jegyzet. Felelős szerkesztő: Csordás László. Kárpátaljai Magyar Könyvek 287.

Marcus Gergely: *Súlyos hagyomány.* Előadások, cikkek, recenziók. Felelős szerkesztő: Shrek Tímea. Kárpátaljai Magyar Könyvek 286.

Dupka György: *Az 1956-os forradalom visszhangja Kárpátalján, a „megrengett Szovjetföldön”.* Felelős szerkesztő: Szemere Judit. Kárpátaljai Magyar Könyvek 288.

György Dupka: *How the principle of collective guilt was carried out against the hungarian and german Populations of Subcarpathia on the strength of the execution of the decisions of the military board of the 4th ukrainian front IN LIGHT OF THE NKVD REPORTS in 1944-1946.*

A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD jelentések tükrében, 1944–1946. (Angol-magyar monográfia.) Fordította: dr. Ortutay Péter. Felelős szerkesztő és lektor: dr. Molnár Erzsébet. Kárpátaljai Magyar Könyvek 292.

Összeállította: Dupka György

SZERZŐINK

BARTHA GUSZTÁV – 1963 (Beregszentmiklós)
BEKE MIHÁLY ANDRÁS – 1956 (Beregszász – Budapest)
BÍRÓ JÓZSEF – 1951 (Budapest)
CSERNICSKÓ ISTVÁN – 1973 (Beregszász)
CSONTOS MÁRTA – 1951 (Szeged)
DUPKA GYÖRGY – 1952 (Tiszabökény)
FÁBIÁN BEÁTA – 1986 (Beregszász)
FODOR GÉZA – 1950 (Dercen)
FÜZESI MAGDA – 1952 (Nagybereg – Kolozsvár)
HERVAY GIZELLA (1934-1982)
KOPRIVA NIKOLETT – 1997 (Munkács)
NAGY ZOLTÁN MIHÁLY – 1949 (Csonkapapi)
PENCKÓFER JÁNOS – 1959 (Beregszász)
SHREK TÍMEA – 1989 (Beregszász)
TÓTH-OROSZ ENIKŐ – 1990 (Mezőgece)
OLÁH ANDRÁS – 1959 (Mátészalka)
ORTUTAY PÉTER – 1942 (Bélapátfalva)
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ – 1951 (Mezővári)

Lapszámunkat Kopriva Nikolett grafikáival illusztráltuk